

KOPINT-DATORG

Konjunktúra-, Piackutató
és Számítástechnikai Rt.

GÁCS JÁNOS, HÁRS ÁGNES, HÜTTL ANTÓNIA

**Bérkonvergencia EU-csatlakozás előtt és után:
gazdasági összefüggések, tapasztalatok és lehetséges
fejlődési pályák**

Koordinátor: GÁCS JÁNOS

Budapest, 2001. június

A tanulmány a Gazdasági Minisztérium megrendelésére készült. A munka egy korábbi változata a KOPINT-DATORG Rt.-ben 2001 februárjában szervezett szemináriumon megvitatásra került. A szerzők köszönettel tartoznak a vita résztvevőinek, akik észrevételeikkel, bíráló megjegyzéseikkel segítették e javított változat elkészítését. Természetesen a tanulmányban előforduló minden hibáért a szerzők a felelősek.

Gács János a Nemzetközi Alkalmazott Rendszelemző Intézet (IIASA), Laxenburg, Ausztria projektvezetője és a KOPINT-DATORG Rt. kutatója (gacs@iiasa.ac.at)

Hárs Ágnes a KOPINT-DATORG Rt. kutatója (h8129har@helka.iif.hu)

Hüttl Antónia a KOPINT-DATORG Rt. kutatója (huttl@kopdat.hu)

Tartalom

Bevezetés	5
1. Konvergencia és felzárkózás. Elméleti keretek	7
2. Fogalmak	11
2.1. Munkajövedelem a munkaadó és a munkavállaló szemszögéből	11
2.2. Egyéb munkajövedelem fogalmak	12
2.3. Az adatgyűjtés problémái	13
2.4. Adatforrások a bérkonvergencia elemzéséhez	14
3. GDP- és bérkonvergencia a kohéziós országokban	16
4. A bérek időbeli együttmozgása az Európai Unióban	29
5. A növekedés forrásai és a bérek	31
5.1. Gazdasági növekedés a következő évtizedben: felzárkózás, EU tagság esetén gyorsított ütemben	31
5.2. A munkaerővel kapcsolatos tényezők hatása a növekedésre	32
5.3. Tényezők, melyek a növekedéshez társuló bérnövekedést befolyásolják	33
5.4. Termelékenység és bérek a kereskedelemben kerülő és nem kerülő tevékenységek szektoraiban	36
6. A magyar bérek színvonala, közelmúltbeli fejlődése, várható növekedése és annak néhány hatása	40
6.1. Mennyire elmaradottak a magyar bérek az EU színvonalához képest?	40
6.2. A konvergencia kelet-európai perspektívában, és a hazai szektorok körében	45
6.3. Magyarország pozíciója a nettó bérek alapján	53
6.4. Tapasztalatok a bérek és a migráció kapcsolatáról és a várható tendenciák	54
7. A bérkonvergencia scenáriói	57
8. Összefoglalás	63
Hivatkozások	65
Függelék*	
A. Görögország felzárkózása és a bérkonvergencia (Somogyi Dorottya)	
B. Portugália felzárkózása és a bérkonvergencia (Berényi Judit)	
C. Írország felzárkózása és a bérkonvergencia (Pásztori Veronika)	

* A tanulmányhoz készült Függelék megtalálható a KOPINT-DATORG honlapján: www.kopint-datorg.hu/telma.thp3?telma_id=82.

Bevezetés

Az EU tagjelöltjei nem először tapasztalhatják, hogy a csatlakozási tárgyalások során az EU tagországok különféle képviselői (kormánypolitikusok, pártok, nemzeti vagy EU parlamenti képviselők, szakszervezetek stb.) meglepő felfedezéseket tesznek a tagjelöltekről, és ennek alapján sajátos követeléseket terjesztenek elő a csatlakozás feltételeként. Noha ezeket a környezetvédelemre, atomerőművekre, mezőgazdaságra, a munkabérekre és a munkaerő áramlására, stb. vonatkozó követeléseket általában nem a csatlakozási tárgyalások keretében vezetik elő, kétségtelen, hogy a politika, a tömegtájékoztatás és a közvélemény áttételein keresztül hatással lehetnek a csatlakozási tárgyalások menetére és a tárgyalásokat követő ratifikációs folyamatra.

Az utóbbi két esztendőben egyes EU-tagországokban elkezdték összekapcsolni egymással az EU-szinthez való bérkonvergencia kérdését és az EU-csatlakozás várható időpontját. *Jörg Haider* a kormányon levő osztrák Szabadságpárt (akkor hivatalos, ma már csak nem hivatalos) vezetője 2000 februárjában azt nyilatkozta, hogy az Ausztriával szomszédos tagjelölteket csak akkor lehet felvenni az EU-ba, ha azok bérszintje eléri/megközelíti az osztrák bérszínvonalat. Noha Haider ezt a nyilatkozatát utóbb tagadta, de egyik vezetőtársa, *Hilmar Kabas* ugyanazon év márciusában szintén előterjesztette a követelést, már precízebb formában, miszerint amíg a tagjelölt országokban az egy főre jutó GDP az EU átlagának 75%-át és a bérek az átlag 70%-át nem érik el, addig nem lehet szó az EU kibővítéséről. A hagyományosan szocialista érzelmű osztrák szakszervezeti szövetség vezetői e téren nem vitatkoznak a jobboldali populistá Szabadságpárttal, és hasonló követeléseket tesznek közzé fizetett újsághirdetéseikben.

Hogy az EU tagországaiban ilyen szélsőséges álláspontok egyre gyakrabban kerülnek megfogalmazásra, az két dologra világít rá: egyrészt a nyugat-európai intézményekben és polgárok körében kétségtelenül meglévő aggodalomra (amelyet egyes politikai szervezetek igyekeznek élesen megfogalmazni, sokszor saját belpolitikai céljaikra felhasználni), másrészt a bérszint-konvergencia kérdése körüli nagyfokú fogalmi, illetve közgazdasági homályra.

Tanulmányunk a fogalmi és közgazdasági homály eloszlatásában kíván segítséget nyújtani, valamint az EU csatlakozási tárgyalásokhoz igyekszik muníciót adni.

Az első fejezet azt vizsgálja, milyen támpontokat találunk a közgazdaságtan különböző ágaiban a bérkonvergencia értelmezéséhez. A második fejezet módszertani: felvázolja, milyen jelenségek tartoznak a bérek és keresetek fogalma alá, ezeket hogyan mérik, és milyen forrásokból juthatunk többé-kevésbé egyértelmű és összehasonlítható adatokhoz. A harmadik fejezet azt vizsgálja, milyen jellegzetességek tapasztalhatók az EU négy viszonylag elmaradottabb, úgynevezett kohéziós (mert kohéziós alapokban részesülő) országában a bérek felzárkózása terén. A következő fejezet azt foglalja össze, hogy milyen sajátos együttmozgás figyelhető meg a bérek között az EU tagországok teljes körében. Az ezt követő fejezet bemutatja, hogy mik a bérnövekedés forrásai a növekedési folyamatban és ezek a források mennyire mutathatók ki az EU tagországok (elsősorban a kohéziós országok) fejlődésének hátterében. A hatodik fejezet a magyar bérek helyét igyekszik kijelölni, különböző dimenziókban, az európai országok bérszínvonalához viszonyítva. A hetedik

fejezet kísérletet tesz a magyar bérek jövőbeli fejlődési útjainak, a konvergencia lehetséges szcenárióinak felvázolására. S végül a záró fejezet összefoglalja a tanulmány eredményeit, s a bérek felzárkóztatását illetően gazdaságpolitikai következtetéseket fogalmaz meg.

A tanulmány 2. fejezetét *Hüttl Antónia*, 6. fejezetét *Hárs Ágnes* írta, míg a többi fejezet *Gács János* munkája. A tanulmányhoz három országtanulmányt tartalmazó Függlék készült, melyeket terjedelmei okokból e Műhelytanulmányba nem vettünk be. Ezek a következők: *Somogyi Dorottya*: Görögország felzárkózása és a bérkonvergencia, *Pásztori Veronika*: Portugália felzárkózása és a bérkonvergencia, *Berényi Judit*: Írország felzárkózása és a bérkonvergencia. Az országtanulmányok hozzáférhetőek a KOPINT-DATORG honlapján.¹

¹ www.kopint-datorg.hu/telma.thp3?telma_id=82.

1. Konvergencia és felzárkózás. Elméleti keretek

A bérek, keresetek, bérköltség országok közötti relatív alakulását a közgazdasági elmélet viszonylag szerényen tárgyalja, részben mert ezeket a gazdasági változókat nagyon sokban helyi és időleges tényezők határozzák meg, részben pedig mert körükben az összehasonlító mérésnek komoly korlátai vannak. Mindazonáltal az elmélet két területe, a nemzetközi kereskedelem elmélete és a növekedés elmélet is ad némi eligazítást.

A *nemzetközi kereskedelem elméletének* egyik legismertebb fejezete a tényezőárak kiegyenlítésének tétele. A *Hekscher* és *Ohlin* nevéhez fűződő alapmodellben először *Stolper* és *Samuelson* fogalmazta meg ezt a tételt: eszerint két egymással kereskedő, különböző tényezőellátottságú gazdaságban, megfelelő feltételek esetén, a külkereskedelem hatására nem csupán a kereskedelem tárgyát képező két jószág árai egyenlítődnek ki, hanem a tényezőárak – a reálbérek és a tőke hozadéka – is. Ennek megfelelően a korábban munkaerőben gazdag, de tőkében szegény gazdaságban a munkaerő ára növekedni, a tőkéé pedig csökkenni fog, s előbb-utóbb hasonló szintre emelkedik/süllyed, mint amekkorák a tényezőárak a munkaerőben szegény, de tőkében gazdagabb országban voltak. A többféle változatban is ismert tétel alapvető korlátja, hogy nagyon erős feltevéseken alapul.² Minden bizonnyal e feltételek nem teljesülésének (illetve a modell túlzottan egyszerű szerkezetének) tudható be, hogy a valóságos világgazdaságban az egymással hosszú ideje kereskedő országok között a tényezőárak, így a relatív bérek, egymással nem egyenlítődtek ki.

Mivel a bérek kiegyenlítését állító tétel egyik fontos feltétele, hogy kereskedelmet akadályozó korlátok és szállítási költségek ne létezzenek, mindenképp indokolt annak vizsgálata, hogy a ma létező legszorosabb és leghosszabb múltra visszatekintő gazdasági integráció – az Európai Unió – keretein belül vajon megvalósult-e a bérek kiegyenlítése, illetve konvergenciája, hiszen az integráció egymást követő szakaszai éppen a szállítás és kereskedelem korlátainak fokozatos csökkentésére, illetve megszüntetésére irányultak.

A meglepően kevés elemzésből két vizsgálat eredményeire hívjuk fel a figyelmet. *Piacentini* (1992) hat EU-tagország, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Nyugat-Németország és Olaszország nemzeti számláinak adatait elemezte az 1982-1988-as időszakra. A vizsgálat a feldolgozóipar és öt fő ágazata egy főre jutó bruttó bérköltségére terjedt ki, mely adatokat a szerző folyó valutaárfolyamon tett összehasonlíthatóvá. A tanulmány arra az eredményre jutott, hogy egyetlen országot, az Egyesült Királyságot kivéve az országok közötti bérköltség-különbségek csökkennek. A felzárkózás különösen erősen mutatkozott meg Olaszország esetében, amely a 80-as évek elején és ebben az országcsoportban lemaradónak számított.

² Az általános korlátok a következők: tökéletes verseny minden piacon, mindkét ország hozzáfér ugyanahhoz a technológiához és mindét árut termeli is, nincsenek kereskedelmi korlátok és szállítási költségek, a skálahozadék konstans, s az iparágak tényező intenzitásukat tekintve különböznek egymástól. Noha a fenti feltevések már önmagukban is irreálisak, *Ferenczi* (2000a) helyesen emeli ki, hogy a munkaerő-áramlás lehetőségével kibővített modell, mivel a tőke mobilitásának lehetetlenségét fenntartja, továbbra is nehezen alkalmazható a mai magyar viszonyokra.

Van Mourik (1994) csak öt országra végzett vizsgálatot (Belgiumra, Franciaországra, Hollandiára, Nyugat-Németországra és Olaszországra), viszont jóval hosszabb időszakra (1964-1989), több (12) és tagoltabb feldolgozóipari iparágra. További előnye még ennek a vizsgálatnak, hogy a szerző nem csupán folyó valutaárfolyamokat, hanem általa képzett fogyasztói vásárlóerő-paritási indexeket is felhasznál a különböző gazdaságokban mért bérköltségek összehasonlítására. Háromfajta bérmutatót használ, de – adathiány miatt – mindegyik bruttó jellegű, vagyis inkább a munkáltató költségeit, mint a bérből élő dolgozók fogyasztásra fordítható folyó jövedelmét reprezentálják.

Van Mourik eredményei azt mutatják, hogy az adott időszakban az EU-n belül a bérköltségek konvergenciája megvalósult, különösen, ha a béreket a vásárlóerő-paritás alapján teszik összehasonlíthatóvá. A hivatalos árfolyamokon végzett számítások sokszor nem egyértelmű tendenciája minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy az így számolt bérek elengedhetetlenül az egyes országok egymástól eltérő inflációs tendenciáit is tükrözik. A vásárlóerő-paritáson számolt bérkonvergenciára példa a bruttó órabérek alakulása 1965 és 1984 között, amely időszakban az öt ország feldolgozóipari béreinek relatív szórása 25%-ról 11%-ra csökkent. E több mint 50%-os csökkenés mögött a legfőbb hajtóerő az olasz bérek felzárkózása volt, illetve jóval kisebb súllyal a magas bérű országok (Belgium, Hollandia és Nyugat-Németország) bérelőnyének mérséklődése. További érdekes eredmény, hogy az öt EFTA-országra elvégzett hasonló számítás az EU-nál nagyobb konvergenciát mutat: a relatív szórás jóval nagyobb értékről, 47%-ról, 14 %-ra esett vissza 1964 és 1989 között.

A *növekedésemélet* hagyományosan neoklasszikus alapokon nyugszik. Legegyszerűbb formájában a makroszintű kibocsátás vagy aggregált jövedelem termelése a szűkösen rendelkezésre álló termelési tényezők (a tőke és munka) terjedelmétől és minőségétől függ, valamint a termelési függvény jellegétől, s a műszaki fejlődés ütemétől. A termelési tényezők – elsősorban a tőke – csökkenő hozadékanak feltételezéséből következik a *reál-konvergencia* hipotézise: megfelelő intézményi feltételek fennállása esetén a szegényebb országok, mivel nagyobb tőkejövedelmet ígérnek, egyre inkább magukhoz vonzzák a szabad tőkét, és ennek eredményeként növekedésük meghaladja a gazdagabb országokét. Ez hosszabb távon az egy főre eső jövedelem konvergenciájában mutatkozik meg, s így a szegényebb államok utolérlik a gazdagabbakat.³ A valóságos folyamatok elemzése azonban többnyire azt mutatja, hogy reálkonvergenciának ez a durva sémája (az úgynevezett *abszolút konvergencia*) nem teljesül. Közismert például, hogy a nagyon elmaradott országok csak egy rövid időszakban – az 50-es évek végén és a 60-as évek elején - adtak arra okot, hogy őket “fejlődő gazdaságoknak” nevezzék. Az országok egy szűk csoportja, elsősorban a gyorsan iparosodó ázsiai országok ugyan szép példát mutattak a felzárkózásra, de az elmaradott országok többsége tartósan megőrizte hátrányát a fejlett gazdaságok mögött. Többek között ennek a tapasztalatnak a hatására vezették be a növekedéseméletbe a *feltételes konvergencia* fogalmát, amelynek értelmében ugyan minden ország egy hosszú távú stabil növekedési pálya felé közelít (konvergál), de nem feltétlen ugyanahhoz, és az egymástól eltérő hosszú távú növekedési pályákat az adott országok strukturális sajátosságai határozzák meg. Ezek a sajátosságok általában a lakosság növekedési rátájával, a humán tőke nagyságával és termelésével, a politikai rendszer stabilitásával, stb. kapcsolatosak. Az így kialakított modellek már jóval kielégítőbb módon magyarázzák a hosszú távú növekedés eltéréseit az országok egy széles csoportjában, mint az abszolút konvergenciát feltételező elmélet. És végül érdemes megemlíteni a *konvergencia klubok* létezésének feltételezését. A kutatók azt

³ E témával kapcsolatban lásd például *Barro – Sala-i-Martin* (1995) összefoglaló művét.

találták, hogy a konvergenciahipotézis legegységesebben olyan országok körében teljesül, amelyek strukturális sajátosságai egymáshoz hasonlóak és kiinduló egy főre jutó jövedelmük is egymáshoz közel esik. Ennek megfelelően az abszolút konvergenciára épülő számítások (illetve a csak kevés feltételt alkalmazó feltételes konvergenciamodellek) az OECD-országok körében általában kiváló eredményeket hoztak.⁴ Ennek megfelelően, az olyan országok csoportját, amelyekben a strukturális feltételek és az egy főre jutó jövedelem is egymáshoz közel esik, *konvergencia klubnak* nevezik.

Amikor a magyar gazdaság fejlett piacgazdaságokhoz való felzárkózásáról gondolkodunk, a fenti fogalmak segítenek az eligazodásban. Magyarország történelmi-földrajzi adottságai, az elmúlt évtizedben a piacgazdaság intézményeinek kiépítése során mutatott fejlődése, valamint az Európai Unióhoz való közeledése arra enged következtetni, hogy esetlegesen a magyar gazdaságot előbb-utóbb a fejlett országok „konvergencia klubjához” lehet majd számítani. Ez azt jelenti, hogy a konvergencia többé-kevésbé abszolút formájában fog megmutatkozni, vagyis a magyar gazdaság nem a saját hosszú távú növekedési pályájához, hanem egy közös növekedési pályához fog felzárkózni. Ez nem azért fontos, mintha különösebb erény lenne, hanem módszertani szempontból a jövőbeli folyamatok előrejelzését segíti. A magyar gazdaság saját növekedési pályáját ugyanis a közelmúlt gazdasági átmenet fejlődési tapasztalatai alapján igen nehéz megbecsülni⁵, annak ellenére hogy a közelmúltban erre a szakirodalomban történtek elnagyolt számítások.⁶ A „konvergencia klub” feltevése alapján azonban azzal számolhatunk, hogy a magyar gazdaság fejlődése különösebb sajátos igazodás nélkül egyenes vonalúan, valamilyen az EU átlagát meghaladó ütemben fog felzárkózni az EU fejlettségi szintjéhez. Azt is feltehetjük, hogy ez a felzárkozási folyamat a kevésbé fejlett, ún. kohéziós EU-tagországokban az elmúlt évtizedekben tapasztalt növekedéshez fog hasonlítani.

Ha feltesszük, hogy a jövőben, hosszú távon, Magyarország egy főre jutó bruttó hazai terméke valamilyen az EU átlagot meghaladó ütemben fog nőni, akkor indokolt annak feltevése is, hogy a bérek, keresetek, illetve a bérköltség is valamilyen formában ehhez az utolérési folyamathoz fog igazodni. A 3. részben e kettős, GDP- és bérkonvergenciát vizsgáljuk a négy kohéziós ország (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) hosszú távú tapasztalatai alapján.

Amennyiben nem csupán nagyon hosszú távra tekintünk és nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a bérek és bérköltségek alakulása mindenképpen a reálkonvergencia és a gazdasági integráció elméletéhez illeszkedjen, akkor a béralakulás szokásos középtávú tényezőit kell számbavenni. Piacgazdaságban legáltalánosabb formában a béreket a *növekedési folyamat*, a *piaci verseny* és az azzal kapcsolatos erőviszonyok, valamint egyes *nem-piaci körülmények* határozzák meg. A növekedési folyamat legfontosabb jellemzője a teljes termelékenység alakulása, illetve mivel ennek mérése elég problematikus, a munkatermelékenység növekedése. De a *növekedési folyamat* része a strukturális változás az egyes szektorok, munkakategóriák, képzettségi kategóriák, stb. között is. A *piaci viszonyok* alatt elsősorban a termék- és munkapiacok keresleti-kínálati tényezőit, így a konjunktúra alakulását s a foglalkoztatottak alkuerejét befolyásoló tényezőket (elsősorban a munkanélküliség

⁴ Lásd például *Baumol* (1986) számítását.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd a különböző elemzéseket a *Gács János* (1999) kötetben öt csatlakozni kívánó ország (Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia) lehetséges növekedési pályájáról.

⁶ Lásd *Fischer* és szerzőtársai (1997, 1998a, 1998b).

nagyságát) szokás érteni. A *nem-piaci tényezők* között a munkapiaci alkufolyamatok szervezeti formáit s az adórendszer sajátosságait szokták felsorolni.

A fent felsorolt háromfajta tényező gyakorlati megjelenésére és egymáshoz viszonyított súlyára mutatnak példát a kohéziós országok fejlődését vizsgáló makrogazdasági modellesalád, a HERMIN, munkabér egyenletei (*Bradley és szerzőtársai*, 1995). Ezek a kereskedelem tárgyát előállító szektorokban a nominális bérráta alakulását magyarázzák, s Írország esetében magyarázó változóként a kibocsátás árindexét, az ún. "adóéket" (vagyis a munkáltató által kifizetett bruttó bér és a munkavállaló által hazavitt, fogyasztásra fordítható bér különbségét jelző faktort), a munkanélküliség nagyságát és a munkatermelékenység alakulását szerepeltetik, míg Portugália és Spanyolország esetében a fogyasztói árat, a munkanélküliséget és a termelékenység növekedését.

Mielőtt rátérnénk a felzárkózó kohéziós országok tapasztalatainak elemzésére, röviden áttekintjük a bérkonvergencia értelmezéséhez szükséges fogalmakat.

2. Fogalmak

Statisztikai kiadványokban, adattárházakban tallózva a munkaügyi statisztika igen gazdag választékát kínálja a bér, kereset és más hasonló elnevezésű mutatóknak. A sokszor áttekinthetetlenül kusza statisztikák özöne több körülményre vezethető vissza. Egyfelől arra, hogy meglehetősen szerteágazó felhasználói igények jelentkeznek a munkaügyi adatok iránt. Szinte bármely gazdasági és társadalmi kérdésnek van munkaügyi vonzata, és szinte bármely munkaügyi kérdés vizsgálata során valamennyire más szemléletben merül fel az, mit is tekintünk munkajövedelemnek⁷. Ugyanakkor a témában csak vontatottan haladnak a nemzetközi szervezetek által koordinált módszertani egyeztetések, a munkaügyi statisztika kétségtelenül késésben van a gazdaságstatisztika egyéb területein már kialakult módszertani fejlesztésekhez és harmonizációhoz képest. A konszenzus megtalálását másfelől az is akadályozza, hogy nincsenek igazán jól bevált technikák a munkaügyi folyamatok statisztikai megfigyelésére.

2.1. Munkajövedelem a munkaadó és a munkavállaló szemszögéből

A munkajövedelmek körének, terjedelmének két végpontja többé-kevésbé egyértelmű: az egyik a tőke, azaz a vállalkozó munkaadó, a másik a munkavállaló szemszögéből nézi a termelési tevékenység mint output, a munkaráfordítás mint input és a munkavégzés ellenértékének a viszonyát.

- A tőketulajdonos vállalkozót az érdekli, hogy - mindent beleszámítva - mennyibe kerül a munkaerő alkalmazása. Számára szinte közömbös, hogy a kifizetett összeget a munkavállaló kapja-e meg, vagy azt az államnak kell befizetni adóként és társadalombiztosítási hozzájárulásként. A munkaadó részéről a munkaerő alkalmazásával kapcsolatos költségek közé tartoznak olyan kiadások is, mint a munkásszállások, a munkahelyi öltözők fenntartása, a munkaruhák beszerzése, bár ezt az üzleti és a statisztikai kimutatások rendszerint a termelő felhasználás között számolják el. Ha helyben nem talál megfelelő munkaerőt, és ezért a munkásokat naponta a más településekről odaszállítani kényszerül, az is a munkaerő alkalmazásával kapcsolatos kiadásait növeli. Ezt a legszélesebben értelmezett munkajövedelmet nevezik *munkaerőköltség*-nek (labour costs). Végző soron a munkaerő alkalmazás költségei között vehetjük számba a munkapiaci szabályozás által kikényszerített „virtuális” költségeket is (lásd *Boeri és szerzőtársai* [1998]). Pontosabban fogalmazva a munkaadó nem a munkaerőköltség minimalizálásában, hanem a megtermelt új értékből a tőkének jutó hozam növelésében érdekelt. Célfüggvényét a

(hozzáadott érték – munkaerő költség)/ befektetett tőke

maximalizálása fejezik ki.

⁷ A továbbiakban munkajövedelemnek nevezzük a munkaerőnek a termelésben való részvételével kapcsolatos díjazását általában, nem megkülönböztetve azt, hogy milyen szempontból vizsgáljuk a termelés és a munkaerő kapcsolatát. Kétségtelen azonban, hogy a jövedelem elnevezés a fogalomhoz társít valamilyen hasznossági képzetet.

- A másik végpont a munkavállaló számára mérvadó bérfogalom. A munkavállaló nem érzi jövedelemnek a bér után fizetett adót, vagy a kötelező társadalombiztosítási befizetéseket még akkor sem, ha azok a fizetési listáján megjelennek, és többnyire tisztában van azzal, hogy azok ellenében rászorultság esetén milyen pénzbeli és természetbeni juttatásokra számíthat. Eltérően a munkaadó nézőpontjától, az sem közömbös a munkavállaló számára, hogy a díjazást pénzben vagy természetben kapja, valamint az sem, hogy a munkavégzés ellenében kapott összegre, mint rendszeres jövedelemre számíthat, vagy csak eseti jellegű, rendszertelen bevételi lehetőségről van szó. Munkavállalási döntéseit elsősorban az a pénzösszeg motiválja, amelyet a munkavégzés ellenértékeként rendszeresen (hetente, havonta) kifizetnek neki. Rendszeres munkajövedelemnek tekinthető minden olyan díjazás is, amely a munkavégzéssel arányosan változik, és rendszertelen időközökben kerül kifizetésre (célprémium, túlóradíj). A munkavállaló ezt tekinti munkája anyagi megbecsülésének, szakmájában való elismertségnek. Ezt viszonyítja a környezetében tapasztalt jövedelmekhez. A munkavállaló számára a nettó, személyi jövedelemadó nélkül számított jövedelem a fontos. Miután nem lehet pontosan azonosítani, hogy az éves adóelszámolás után fennmaradó jövedelemből mennyi származik a munkavégzésből, ehelyett a rendszeresen levont adóelőleg után fennmaradó összeget veszi számításba. Bár a munkaügyi statisztikák szóhasználata nem egyértelmű, erre a kategóriára többnyire az „earnings” elnevezés használatát ajánlják, ez magyar fordításban talán leginkább a *fizetésnek* feleltethető meg. A munkavállaló az egységnyi munkainputra jutó fizetés, azaz a

fizetés / munkainput

függvény maximalizálásában érdekelt.

A munkainputot a ledolgozott órák száma méri. Szakmák közti összehasonlításhoz pontosabb képet kapunk, ha a munkaintenzitás eltéréseit is figyelembe vevő teljes munkaidős egyenletes létszám mutatóját használjuk.

2.2. Egyéb munkajövedelem fogalmak

A két szélső eset mellett több egyéb munkajövedelem fogalom alakítható ki. A nemzeti számlákban megjelenő *munkavállalói jövedelem*, amellyel, hogy elsősorban a termelés oldaláról határozza meg a jövedelmeket, igyekszik figyelembe venni a fogyasztói hasznosság elvét is. A munkavállalói jövedelembe beletartozik mindaz az összeg, amelyet a munkavállaló a munkavégzés ellenértékeként pénzben vagy természetben megkap, és amely elköltése neki vagy családjának növeli a fogyasztói hasznosságát. A pénzbeli munkajövedelmen kívül ilyenek a természetben kapott járandóságok (személyautó használat, üdülési és sport lehetőségek, munkahelyi étkeztetés, óvoda, bölcsőde fenntartásához adott munkaadói támogatás) vagy a csak meghatározott célra igénybe vehető juttatások (kiküldetés idejére folyósított ellátások, ösztöndíj stb.). Ez az az összeg, amely a bruttó hazai termék, a GDP jövedelem-összetevőkre bontásakor a munkaerő díjazásának tudható be, és egyben ez az összeg, amelyet a nemzeti számlák a háztartások munkából származó jövedelmének számolnak el. A munkavállalói jövedelem tartalmában valamivel szűkebb, mint a munkaerőköltség. A *munkavállalói jövedelem* két nagy részlete a *bérek és keresetek*, valamint a *társadalombiztosítási hozzájárulások és járulékok*, függetlenül attól, hogy azt a munkavállaló maga, vagy nevében a munkaadó fizeti-e be.

A nemzeti számlák hangsúlyozottan a termelés oldaláról mérik a gazdaságot. Így a munkavállalói jövedelem is elsősorban a termelést és az abból származó munkajövedelmet kapcsolja össze. A nemzeti számlák eltekintenek attól, hogy előfordulhat, hogy a termelésben keletkező munkajövedelem csak egy későbbi időszakban járul hozzá a fogyasztói hasznosság növeléséhez: a társadalombiztosítási hozzájárulást például mindenki inkább kötelező kiadásnak tekinti, és nem a javadalmazás részének. A társadalombiztosítási hozzájárulásokkal és járulékokkal kapcsolatban az is mérlegelendő, hogy az mennyiben jelenti a kizárólagos forrását a pénzbeli és természetbeni társadalmi juttatásoknak. Vannak olyan országok, amelyek a jóléti juttatásokat nem a bérekkel arányos társadalombiztosítási befizetésekkel, hanem adóbevételekből fedezik. Amennyiben az adóbevételek között nem a bérekkel arányos jövedelemadók, hanem más adónemek, például a termékadók dominálnak, úgy látszólag alacsonyabb munkavállalói jövedelem is képes azonos hasznosságot biztosítani⁸.

A lakossági rétegek, csoportok társadalmi helyzetének vizsgálatához a termelésben elszámolt költségek helyett relevánsabb információ az *adott periódusban realizált munkajövedelem*. Ebben a szemléletben a kifizetett táppénz, munkanélküli-segély, vagy a nyugdíj a munkajövedelem részét képezi még akkor is, ha ennek fedezete a termelésben esetleg évekkorábban képződött. Hasonlóképpen az is feltételezhető, hogy a természetben kapott munkajövedelem nem nyújt ugyanakkora hasznosságot, mint a szabadon, tetszés szerint felhasználható pénzügyi jövedelem, ezért van létjogosultsága olyan mutatóknak is, amely kizárólag a *pénzbeli munkajövedelmet* veszi figyelembe.

Különböző munkajövedelem-adatokhoz juthatunk attól függően is, hogyan húzzuk meg a munkavállalók körét. Elméleti szempontból feltétlenül különbséget kell tenni a *fizetett alkalmazottak* és *tulajdonos munkavállalók* között. Klasszikus értelemben vett munkajövedelemben a fizetett alkalmazottak részesülnek, a tulajdonos munkavállalók (önalkalmazottak) javadalmazásában keveredik a munkavégzés ellenértékéért kapott díjazás a tőke hozamával⁹.

2.3. Az adatgyűjtés problémái

A különféle publikációkban hozzáférhető munkajövedelem adatok többnyire csak részlegesen felelnek meg az előzőekben megfogalmazott elvi szempontoknak. A statisztika készítés során ugyanis a megfigyelhetőség érdekében számos kompromisszumot kell kötni.

A munkaügyi adatok két forrásból származhatnak: vállalati megfigyelésekből vagy a háztartások mintavételes kikérdezéséből. A szorosan a termeléshez kötődő munkaerőköltség jellegű adatok kizárólag a vállalati, intézményi nyilvántartásokból ismerhetők meg. A vállalati nyilvántartások az üzleti számviteli gyakorlatot követik, a számviteltől eltérő tartalommal nehéz adatokat gyűjteni. A vállalati munkaügyi adatgyűjtés során ezért közvetlenül a számvitelben szabályozott bérek, keresetek és egyéb személyi jellegű kiadások alakulásáról lehet információt szerezni¹⁰.

⁸ Kérdés persze, hogy a magasabb termékadók mennyiben emelik meg e fogyasztói árakat, és ezen keresztül csökkentik az egységnyi munkavállalói jövedelemmel elérhető fogyasztói hasznosságot.

⁹ A nemzeti számlákban az önalkalmazottak termelésből származó jövedelmét „vegyes jövedelemnek” nevezik, és külön soron számolják el. A fizetett alkalmazottak díjazása homogénebb fogalom, ezért alkalmasabb különféle összehasonlítások céljára.

¹⁰ 1997-ben a munkaügyi statisztika által közölt bérek és keresetek mindössze 89%-át tették ki a nemzeti számlákban elszámolt bérek és keresetek összegének.

Az adatgyűjtés nehézségei miatt csak több éves gyakorisággal szokott sor kerülni a munkaerőköltséget alkotó összes tétel megfigyelésére. Hasonlóképpen csak egyes kiválasztott periódusokra lehet adatokat találni a szakmák, munkavállaló csoportok szerint részletezett bérekre. A háztartási felvételek gyakran az információszerzés egyszerűbb útjának tűnnek, ebben az esetben viszont a mintanagyság korlátozza a részletes statisztikák előállítását.

Elemzési célra a munkajövedelmek összege önmagában nem sokat mond. A térbeli és időbeli összehasonlításokhoz átlagokat, arányokat kell képeznünk. A munkajövedelmet viszonyíthatjuk egyfelől az előállított termelési outputhoz, másfelől a munkaidőben kifejezett munkainputhoz. Külön gondot jelent, hogyan lehet a különböző munkajövedelem fogalmakkal összeillő, ugyanazon tevékenységi vagy munkavállalói körre vonatkozó viszonyítási alapokat képezni¹¹. Minden esetben fontos, hogy az adatok minél homogénebb ágazatokra, illetve szakmákra vonatkozzanak, hogy az eredményeket ne torzítsa a tőkeigényesség és a munkaminőség összetételének hatása.

2.4. Adatforrások a bérkonvergencia elemzéséhez

A korai nemzetközi összehasonlítások nem különböztették meg a munkajövedelmet mint a termelés költségét, és mint az egyéni jövedelem forrását. Többnyire a reálbéreket hasonlították össze, valamilyen fogyasztói kosár alapján összevethetővé téve az egységnyi nominális bérért kapható fogyasztói hasznosságot. Az ILO 1924-ben kezdte meg az órabérek, hetibérek adatainak és ehhez a munkások fogyasztási szerkezetében fontos termékek árainak rendszeres gyűjtését¹². A későbbiekben az elemzések többsége a - legkönnyebben megfigyelhető – bruttó béreket használta a munkajövedelmek országok közötti összevetésére, akár a termelés versenyképességének, akár az életszínvonalnak a vizsgálatáról volt szó. A munkajövedelem fogalmak közti választást tekintve érdekesek *Jacobs* (1985)¹³ eredményei, amely szerint nem szabad eltúlozni a különböző mutatók szerepét az elemzésekben, mivel

- a társadalombiztosítási befizetések többnyire arányosak a bérekkel,
- a különböző munkajövedelem mutatók között szoros korreláció tapasztalható,
- a munkajövedelmek béren kívüli összetevői viszonylag állandóak időben és ágazatok között.

Az elmúlt évtizedben jelentősen javult a munkajövedelem, mint termelési költség típusú mutatók elérhetősége is. A termelést halmozódásmentesen a hozzáadott érték fejezi ki, és a munkavállalói jövedelem az ezzel összeillő munkaköltség kategória. Tekintettel arra, hogy a munkavállalói jövedelem jórészt lefedi a teljes munkaerőköltséget, (az 1996-os magyar munkaerőköltség felvétel szerint a munkavállalói jövedelem tette ki a munkaerőköltség 96,9 százalékát), a munkaerőköltség helyettesíthető a munkavállalói jövedelem mutatójával. Munkavállalói jövedelem adatok Magyarországon évente készülnek a

¹¹ Ahogy már említettük, a tőketulajdonos a tőke egységére jutó hozam nagyságában érdekelt. Tekintettel arra, hogy a tőkeállomány értékére igazán jó statisztikák sehol a világon nem készülnek, a tőkehozam/tőke mutatót helyettesíthetjük a tőkehozam/termelés mutatóval. Kellően részletes ágazati bontás mellett ugyanis feltételezhetjük, hogy egy ágazaton belül a viszonylag homogén technológia következtében közel azonos az egyes vállalkozások tőkeigényessége, azaz hasonlóak a tőke/termelés arányok.

¹² Lásd *Van Mourik* (1994).

¹³ *Jacobs*: De Loonstructuur, Ph.D. diplomamunka, University of Groningen (1986), idézi *Van Mourik* (1994).

nemzeti számlák összeállításakor, az adatok 60 ágazatra idősorban is rendelkezésre állnak. A nemzeti számlák területén az elmúlt években végbement módszertani harmonizáció garantálja, hogy az adatok tartalma nemzetközi szinten is messzemenően egységes¹⁴ legyen. Az adatforrás hátránya ugyanakkor, hogy csak viszonylag összevont ágazati szinten kerül publikálásra, ezért a termelés technológiai különbözőségei (a tőke/munka összetétel eltérései) torzíthatják az eredményeket. Mint már szó volt róla, a nevezőben lekötött tőkeállomány helyett – adathiány miatt – a hozzáadott érték mutatót is használhatjuk.

A munkaerő-mobilitás vizsgálatához talán a szakmák szerinti nettó átlagfizetés a leginkább alkalmas mutató: a munkavállaló nem az országos, vagy akár az ágazati átlagbért hasonlítja más országokra jellemző átlagokhoz, hanem a szakmája sajátos helyzetét értékeli. Jövedelmi megfontolásokból akkor érdemes munkahelyet változtatni, ha az azonos képzettségű munkát máshol jobban megfizetik. A mobil korban és egészségi állapotban lévő munkavállalók döntésében főleg a rövid távon elérhető jövedelemnövekmény játszik szerepet, és kevésbé az a körülmény, hogy milyen a fogadó ország társadalombiztosítási rendszere. Karakterisztikusan fogalmazva azt is állíthatjuk, hogy a preferenciafüggvényekben nem szerepelnek a jóléti juttatások, akár adó, akár társadalombiztosítási befizetések képezik annak fedezetét. Pontosabban a vásárlóerő-paritáson mért nettó jövedelemnövekmény a mérvadó, ez mutatja a munkahelyváltás által elérhető életszínvonal növekményt. Célszerű kifejezetten a lakossági fogyasztásra vonatkozó vásárlóerő-arányokat¹⁵ figyelembe venni, és nem a teljes GDP paritását. Az ingázó migráns munkavállalók esetében azonban, mivel a jövedelem nagy részét a küldő országban kerül elfogyasztják el, valószínűleg a banki árfolyamon számolt jövedelemkülönbség a fontos.

¹⁴ Az EU tagországoknak az ESA95 alapján minimálisan 1995-ig vissza kellett vezetniük az idősorokat. A legtöbb ország önkéntesen ennél jóval hosszabb idősorokat homogenizált. 1995-től tehát bizonyosra vehető, hogy a munkavállalói jövedelem és a hozzáadott érték adatok az Európai Unión belül tökéletesen összehasonlíthatók. Bátran állíthatjuk, hogy a magyar munkavállalói jövedelem és hozzáadott érték adatok minősége is eléri az uniós színvonalat. Komoly torzítást egyedül a magyar ágazati osztályozásban vélelmezhetünk. Legutóbb éppen az 1998-as új ágazati osztályozási rendszer bevezetése során szerzett tapasztalatok figyelmeztettek a vállalkozások tevékenységi besorolásának esetlegességére. Amennyiben nem pontosak az ágazati besorolások, ebből következően ugyanazon ágazatban előfordulhatnak akár lényegesen eltérő technológiát alkalmazó vállalkozások. Ebben az esetben az adatokban kimutatott tőkeköltség/munkaköltség arányt nemcsak az azonos technológia mellett elérhető jövedelmezőségi különbségek magyarázzák, hanem a pontatlan ágazati besorolások miatt az adatokban bennragadt technológiai koefficiensek eltérései is.

¹⁵ A magyar lakossági fogyasztási kiadások vásárlóereje magasabb, mint a GDP egészén mért vásárlóerő-arány. (Ugyanakkor a magyar beruházások vásárlóereje lényegesen alacsonyabb az átlagosnál.) Ebből következően a lakossági fogyasztás árfolyamával mérve az EU-ban elérhető magasabb bérek valamivel kevésbé vonzóknak tűnnek, mintha azt a GDP felhasználás összes tétéle alapján számítjuk.

3. GDP- és bérkonvergencia a kohéziós országokban

Magyarország és a többi kelet-európai tagjelölt számára a leginkább releváns tapasztalatot a négy kohéziós tagország (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) szolgáltatja, hiszen ők is kibővítés útján kerültek az EU-ba, valamint belépésük idején és a legtöbbjük azóta is az EU-szegényebb tagországai közé tartozott és tartozik. Számos körülmény kétségtelenül korlátozza a kohéziós országok tapasztalatainak alkalmazhatóságát a kelet- és közép-európai csatlakozni kívánó országokra, így Magyarországra vonatkozóan is. Míg ez utóbbiak jóval gyorsabb ütemben és radikálisabban nyitották meg határaikat az EU felé az áruk és a tőke áramlása számára, mint a kohéziós országok csatlakozásukat megelőzően, ugyanakkor a csatlakozás várható időpontjában a kelet-európai országok a gazdasági fejlődés jóval alacsonyabb szintjét fogják elérni, mint amilyen szintet Írország, Görögország, Spanyolország és Portugália ért el az akkori EU-átlaghoz képest. Mindezek mellett is megállapítható, hogy a magyar gazdaság számára számos szempontból a leginkább hasznosítható tanulságokat a kohéziós országok tapasztalatai adják.

A négy ország hosszú távú fejlődését vizsgálva a következő kérdések vetődnek fel: Megvalósult-e az egy főre jutó fejlettség tekintetében a konvergencia, s ha igen, akkor milyen ütemben és szakaszok szerint? Mennyiben tartott lépést ezzel a konvergenciával a bérek növekedése? Milyen változást hozott az utolérési folyamatban az EU-tagság? Ezekre a kérdésekre igyekszünk választ adni ebben a részben.

A fejezet végén található kiegészítő ábrák közül a *1. ábra* az egy főre jutó GDP fejlődését mutatja vásárlóerő-paritáson a négy gazdaságban az 1960 óta tartó négy évtized során. Az utolérési tendencia ilyen hosszú távon egyértelmű, noha ez a folyamat nem volt töretlen. Görögország 25 százalékpontot hozott be, míg Írország 56, Portugália 34, és Spanyolország 25 százalékponttal emelkedett az EU 15 átlaga által kijelölt skálán. Szinte mindegyik ország felzárkózása stagnált vagy visszaesett a két olajválságot átívelő 10-15 éves időszak folyamán, ami azt jelzi, hogy akár az EU-n belül - mint Írország és az időszak egy részében Görögország -, akár azon kívül, ezek a gazdaságok nehezebben birkóztak meg az időszak sokjaival, mint a (mai, s valószínűleg az akkori) EU átlaga.

A 2.-5. ábrák az egy főre eső GDP mellett az *egy munkavállalóra eső munkavállalói jövedelem* alakulását mutatják a mai 15 tagú unió tagjaiból képzett csoport átlagához képest az 1970-1997-es években. A felhasznált aggregált jövedelem-adatok a nemzeti számlák költség-blokkjából származnak (lásd a fenti fogalmi rész magyarázatát), és ezeket az egész nemzetgazdaságban foglalkoztatott fizetett munkavállalók és alkalmazottak (wage earners and salaried employees) számával osztottuk el. Ez a képzett bérrelátó-adat egyfajta bruttó bért jelez, tehát az alkalmazott munkavállalók bérköltségét reprezentálja. Adathiány miatt a bérek esetében is a GDP-re vonatkozó vásárlóerő paritási árfolyamot kellett alkalmaznunk.¹⁶

¹⁶ Mivel az OECD kiadvány nemzeti számlák adatai az 1990-es évekre és 1970-ig visszamenőleg is, az NDK gazdaságát is befoglalták a német gazdaságba, ennek megfelelően nekünk is hasonló módosítást kellett eszközölnünk a foglalkoztatási adatokon, amely minden bizonnyal némi, ha nem is túl durva, torzítást okozhatott.

Az ábrákból kiderül, hogy a közel három évtized alatt mind a bruttó hazai termék, mind a bérköltségek tekintetében a szegényebb EU tagok többé-kevésbé egy felzárkózó pályát követtek. A tendencia egyértelmű Írország esetében, míg kevésbé, illetve jóval kevésbé határozott Portugáliát, Spanyolországot és Görögországot tekintve. Spanyolország esetében azonban látható, hogy 1976 óta valójában nincs is mit behozni, hiszen elérte az uniós átlagot (sőt, pontosabban a később belépő három gazdag EFTA országgal együtt számolt átlagot).

A valutaárfolyamon számolt hasonló mutatók (6.-9. ábrák) némileg eltérő képet mutatnak a vásárlóerő paritásos eredményekhez képest. Görögország kifejezetten stagnál, sőt enyhén leszakad, Portugália ha lassan is, de felzárkózik, míg a kivétel nélkül mindig "bajnok" Írország mellé ez esetben Spanyolország is csatlakozik látványos eredményeivel (noha itt nem éri el az uniós átlagot jelentő 100%-ot).

A szakirodalomban két további olyan bérmutatót találtunk, amelyek hosszú időszakra, összehasonlítható formában és az országok egy kellően nagy csoportjára állnak rendelkezésre, s így alkalmasak a bérkonvergencia vizsgálatára. A U.S. Department of Labor (2000) publikációja tartalmaz idősorokat a *feldolgozóipari ágazatok termelésben foglalkoztatott dolgozóinak közvetlen órabérére* és *teljes órabérére*, mely utóbbi a közvetlen órabért, valamint a munkáltató által fizetett társadalombiztosítási hozzájárulást és egyéb munkával kapcsolatos adókat tartalmazza. A közvetlen órabér mindenképpen olyan kategória, amely a dolgozó életszínvonalát befolyásolja, noha nem tekinthető nettó bérnek, hiszen a dolgozót terhelő társadalombiztosítási befizetések és adók ebből kerülnek később levonásra. De mindenesetre inkább a dolgozó érdekeit érintő bérkategória, mint a teljes órabér, amely egyéb, a munkáltatót terhelő tételeket is tartalmaz, s ezért az közelebb áll a teljes bérköltséghez, noha annál viszont szűkebb kategória (lásd U.S. Department of Labor [2000]). Mindkét bérkategóriára folyó dollárra átszámított adatok állnak rendelkezésre. Mivel a vásárlóerő-paritásos nemzetközi összehasonlítás mellett sok érv szól, magunk elvégeztük a dollárban kifejezett idősorok egyfajta átszámítását vásárlóerő paritásra az OECD (1999b) kiadvány és az OECD honlapja adatai alapján.

Az eredményeket a 10.-13. ábrákon mutatjuk be, összehasonlítva a GDP-re és a munkavállalói jövedelemre kapott korábbi eredményeinkkel. Az ábrákon szoros együttmozgást látunk a kétféle órabér adat konvergenciája között. (Portugália esetében szinte teljes egybeesést találunk – természetesen nem az adatok, hanem azok EU-konvergenciája között.) Általános és meglepő szabályosság, hogy az egész gazdaságra vonatkozó béradat, az egy munkavállalóra jutó (évi) munkavállalói jövedelem közelebb áll az EU átlaghoz, mint az órabér adatok, mégpedig mind a négy országra, és az időszak egészére vonatkozóan. Mivel az éves jövedelem és az órabér összehasonlítása meglehetősen veszélyes kísérlet lenne (különösen ha nem ismerjük az egyes országokban jellemzően ledolgozott éves óraszámot, illetve a bruttónak tekinthető jövedelemadat összetevőinek nagyságát és változását), valamint mivel a két adat eltérő ágazati körre vonatkozik (az éves jövedelem az összes ágazatban foglalkoztatott alkalmazottra, míg az órabér a feldolgozóipar termelésben alkalmazott dolgozóira), erre a feltűnő sajátosságra ezen a helyen nem kísérelünk meg magyarázatot adni.

Érdemes megvizsgálni, hogy a kelet-európai kibővítés migrációs hatásai miatt aggódó osztrák és német politikusok, szakszervezetek mai, a bérek felzárkózására vonatkozó követeléseikkel vajon meg tudták volna-e akadályozni a kohéziós országok csatlakozását az EU-hoz akkor, amikor azok csatlakoztak. Egy másik érdekes kérdés, hogy az EU szegényebb országai vajon ma eleget tesznek-e a kelet-európai országokkal szemben támasztott bérkonvergencia követelményeknek. A 1. sz. táblázatban az e két kérdésre adandó választ

kívánjuk megalapozni. Mint látható, vásárlóerő-paritáson tekintve belépése idején egyik kohéziós ország egy főre jutó GDP-je sem volt nagyobb az EU 15 átlagának 71%-ánál, a bérváltozók tekintetében pedig Görögország és Portugália különösen nagy lemaradást mutatott. A folyó árfolyamon összehasonlított mutatókat illetően, amint az várható, a lemaradás még tetemesebb: Portugáliában a csatlakozás idején a feldolgozóipari közvetlen órabér csupán az uniós átlag 15%-át érte el. A legfrissebb (1997-es) adatok szerint, ha a bérkonvergenciára vonatkozó politikusi követeléseket komolyan vennék, akkor az EU-nak rövid úton „meg kellene szabadulnia” Görögországtól és Portugáliától, hiszen ezekben az országokban még ma is igen alacsony bérekkel dolgoznak: vásárlóerő-paritáson nézve Görögországban az uniós átlag 56-74%-án, Portugáliában pedig 40-64%-án. Bizonyos béradatokat tekintve azonban Írország és Spanyolország helye sem lenne biztos egy ilyen, a szélsőségeket el nem viselő unióban. A folyó árfolyamon vett adatok 1997-ben is jóval nagyobb béreltéréseket mutatnak, és így még inkább neveltségessé teszik a belépés feltételül ma szabott bérkonvergencia követelését.

Ahhoz, hogy a GDP-konvergencia és a bérkonvergencia összefüggéseivel kapcsolatos korábbi kérdéseinkre választ tudjunk adni, az idősorok ránézéssel való összehasonlítására nem megfelelő módszer: szükség van matematikai statisztikai, ökonometriai vizsgálatokra is. Az alábbiakban két táblázatban foglaljuk össze a korábban bemutatott adatokra támaszkodó vizsgálataink eredményeit.¹⁷ A 2. és 3. sz. táblázat azt vizsgálja, hogy az egy főre jutó GDP egy százalékos növekedése hány százalékos bérnövekedést vont maga után a kohéziós országokban, valamint a teljes unióban a teljes vizsgált időszakban, illetve annak részidőszakában, a három bérmutatót tekintve.

A regressziós számításoknál az alapadatok logaritmusainak első differenciáival dolgoztunk, mert az alapadatok logaritmusával végzett számítások nagymértékű pozitív autokorrelációt mutattak ki a rezidumok között. Megjegyezzük azonban, hogy az első differenciákból becsült lineáris regressziós együtthatók jól megközelítik az eredeti értékekből kapott hasonló együtthatókat.

Mint a 2. sz. táblázat mutatja, az EU 15 átlagára az jellemző, hogy az órabér elaszticitások 0,67 értékűek, míg a munkavállalói jövedelemé 0,8. A kohéziós országok többé-kevésbé hasonló módon kapcsolják össze GDP- és bér-növekedésüket, kivéve Görögországot, amely minden bérváltozót illetően 1-nél nagyobb elaszticitást mutatott. Ezzel kapcsolatban az A Függelék kellő magyarázattal szolgál: mind a politikai rendszerváltás (a diktatúra bukása) után, mind az unióba való belépést követően Görögországban a béreket mesterségesen, az eladósodás számlájára növelte a gazdaságpolitika. Az egyik változó (a munkavállalói jövedelem) alakulása Portugália esetében furcsa eredményt mutat (zérushoz közeli koefficiens), ami azzal magyarázható, hogy Portugáliában 1976-ot követően egy hosszabb időszakon át az egy főre jutó GDP (lassú) növekedését a munkavállalói jövedelem gyors csökkenése kísérte (ezzel kapcsolatban lásd a 4. ábrát), és ez a tendencia kiegyenlítette a maradék évek „normális” együttmozgását a GDP és a jövedelemváltozó között. A becslések statisztikai illeszkedése két országot, Portugáliát és Spanyolországot kivéve, megfelelő. Mivel ez a két ország lépett a legkésőbb be az EU-ba, s a 4., 5., valamint 12. és 13. ábrák is az 1986-as belépés előtti időszak rendezetlen GDP- és beralakulására utalnak, valószínűsíthető, hogy ha e két ország mögött is hosszabb EU tagság állna, a rájuk alkalmazott becslések illeszkedése is kielégítőbb értéket mutatna. Ezt a sejtést a 3. sz. táblázatban bemutatott panelbecslés eredményei megerősítik.

¹⁷ A számítások elvégzésében és elemzésében Lackó Mária volt segítségünkre.

1. táblázat

Az egy főre jutó GDP és egyes bérváltozók konvergenciája az EU-ba való belépéskor és 1997-ben

(Vásárlóerő-paritáson és folyó árfolyamon számolva, százalék, EU 15 = 100)

	Belépéskor*				Ma (1997-ben)			
	GDP/ fő	Teljes órabér (feldolgozó -ipar)	Közvetlen órabér (feldolgozó -ipar)	Munkavállalói jövedelem /mvállaló	GDP/ fő	Teljes órabér (feldolgozó-ipar)	Közvetlen órabér (feldolgozó-ipar)	Munkavállalói jövedelem /mvállaló
	vásárlóerő-paritáson				vásárlóerő-paritáson			
Görögország	65	51	55	70	65	56	58	74
Írország	62	70**	79**	77	100	69	78	98
Portugália	55	35	34	53	71	40	41	64
Spanyolország	71	76	75	102	76	74	72	96
	árfolyamon				árfolyamon			
Görögország	53	42	35	58	53	46	35	60
Írország	63	60**	53**	77	98	67	57	96
Portugália	31	20	15	30	47	27	20	42
Spanyolország	55	59	44	79	63	61	45	79

* Görögország: 1981, Írország: 1972, Portugália, Spanyolország: 1986

** 1975-ös adat, 1972-es helyett

Érdekes kérdés, hogy vajon milyen változást hozott az EU tagság a szegényebb EU tagok esetében az egy főre jutó GDP és a bérnövekedés kapcsolatában? Mivel az egyes országok esetében vagy az EU tagság előtti, vagy az aztutáni időszak túl rövid az ökonometriai elemzés számára, ezért panelbecslést alkalmaztunk, ami a kohéziós országok hasonlósága miatt indokolt. A becslés, mely a négy országra rendelkezésre álló adatokat együtt vizsgálja, karakterisztikus elérést hozott ki a belépés előtti és az azt követő időszak között. A két órabérváltozó esetében a belépés előtti 1-nél nagyobb elaszticitás (talán nevezhetjük túlzott bérelosztásnak is) a belépést követően mérséklődött. A munkavállalói jövedelem mutatója esetében azonban fordított tendencia jelentkezik: a belépést követően a jövedelem elaszticitása nagyobb lett, mint azelőtt volt. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a csatlakozás előtti időszak becslése szignifikánsan pozitív konstans is tartalmaz, míg az azt követő időszaké nem. Ez annyit jelent, hogy az EU tagság előtt a munkavállalói jövedelem kevésbé kötődött a GDP változásához, mint utána, és más tényezők is erősen befolyásolták, mégpedig egyértelműen és mereven a növekedés irányába.

2. táblázat

A különböző bérmutatók növekedésének elaszticitási együtthatói az egy főre jutó GDP növekedésére

Kohéziós országok és EU átlag idősoros becslései (vásárlóerő-paritáson)

Független változó: $\ln [GDP/fő(t)-GDP/fő(t-1)]$

A függő változók	Görögország	Írország	Portugália	Spanyolország	EU 15 átlag
$\ln [mjöv/fogl (t) - mjöv/fogl (t-1)]$	1,041	0,742	-0,09	0,696	0,796
Konstans	(5,62)	(4,37)	(-0,32)	(2,32)	(5,68)
aR^2	0,54	0,42	-0,038	0,15	0,56
DW	1,60	1,50	1,86	2,15	1,72
RHO		0,612	0,632	0,639	0,6013
		(3,85)	(4,36)	(3,52)	(3,89)
N	27	26	26	26	26
1971-1997					
Módszer	OLSQ	OLSQ	CORC	CORC	CORC
$\ln [tóbér (t) - tóbér(t-1)]$	1,263	0,69	0,73	0,846	0,666
	(4,58)	(4,52)	(3,05)	(2,56)	(4,55)
aR^2	0,50	0,45	0,28	0,22	0,50
DW	1,99	1,92	1,71	1,91	2,26
RHO	0,452	0,6707		0,3241	0,497
	(2,05)	(3,8)		(2,0)	(2,63)
N	21	21	22	21	21
1975-1997					
Módszer	CORC	CORC	OLSQ	CORC	CORC
$\ln [kóbér (t) - kóbér(t-1)]$	1,49	0,67	0,723	0,824	0,6724
	(5,46)	(4,21)	(2,77)	(2,5)	(4,33)
aR^2	0,59	0,46	0,24	0,21	0,47
DW	1,95	1,79	1,79	2,36	2,1
RHO	0,405	0,6496		0,498	0,4261
	(2,05)			(3,44)	(2,10)
N	21	21	22	21	21
1975-1997					
Módszer	CORC	CORC	OLSQ	CORC	CORC

mjöv = munkavállalói jövedelem, tóbér = teljes órabér, kóbér = közvetlen órabér

OLSQ: A legkisebb négyzetek módszere; CORC: Cochrane-Orcutt módszer.

Ami a három bérváltozó viselkedésében közös, hogy azok a csatlakozás után az EU-ban szokásos normához igazodnak. Ez világosan látható, ha összehasonlítjuk a 3. ábra utolsó két oszlopában szereplő elaszticitásokat. Ez az eredmény azt sugallja, hogy az unió növekedési és elosztási folyamatai mögött meglehetősen egységesen érvényesül egy szabály, miszerint egy százalékos (vásárlóerő-paritáson számolt) egy főre jutó GDP növekedés 0,65-0,8 százalékos aggregált bérnövekedést von maga után.

3. táblázat

A különböző bérmutatók növekedésének elaszticitási együtthatói az egy főre jutó GDP növekedésére

Kohéziós országok panelbecslése (vásárlóerő-paritáson)

Független változó: $\ln [\text{GDP}/\text{fő}(t) - \text{GDP}/\text{fő}(t-1)]$

A függő változók	Teljes időszak	EU belépés előtt	EU belépés után	EU 15-re jellemző elaszticitás (2. táblázatból)
$\ln [\text{mjöv}/\text{fogl}(t) - \text{mjöv}/\text{fogl}(t-1)]$	0,7111 (6,61)	0,432 (2,25)	0,7474 (6,014)	0,796
Konstans	0,0185 (1,80)	0,0645 (3,33)		
Chi ²	43,8	5,1	36,17	
N	108	41	66	
$\ln [\text{tóbér}(t) - \text{tóbér}(t-1)]$	0,7977 (6,76)	1,25 (4,52)	0,6367 (5,82)	0,666
Portugália dummy		-0,067 (-3,98)		
Chi ²	45,72	37,5	33,92	
N	88	26	62	
$\ln [\text{kóbér}(t) - \text{kóbér}(t-1)]$	0,808 (6,83)	1,135 (4,127)	0,6482 (6,132)	0,6724
Portugália dummy		-0,075 (-4,979)		
Chi ²	46,71	46,53	37,6	
N	88	26	62	

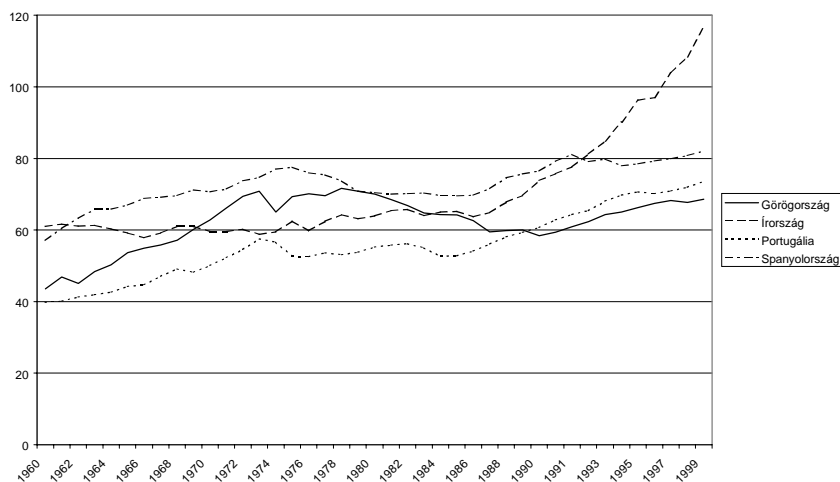
mjöv = munkavállalói jövedelem, tóbér = teljes órabér, kóbér = közvetlen órabér

Módszer: Idősoros és keresztmetszeti panelek becslése általánosított legkisebb négyzetek módszerével, amely a paneleken belüli autokorreláció és a panelek közötti heteroszkedaszticitás jelenlétét is megengedi.

Az egy főre jutó GDP és a bérek kapcsolatánál nem indokolt, hogy kizárólag egyidejű összefüggést feltételezzünk, a GDP-növekedésnek elképzelhető *késleltetett hatása* is. Az ennek megfelelően konstruált regressziós számításaink azt mutatják, hogy miközben az azonos idejű GDP elaszticitása nem változik, a két évvel késleltetett GDP növekedési üteme szignifikáns pozitív hatással lép be a becsült függvénybe, ugyanakkor a becslés illeszkedése javul. Az EU tagság után a GDP késleltetett hatása megszűnik, az összefüggés egyszerűbbé válik.

1. ábra

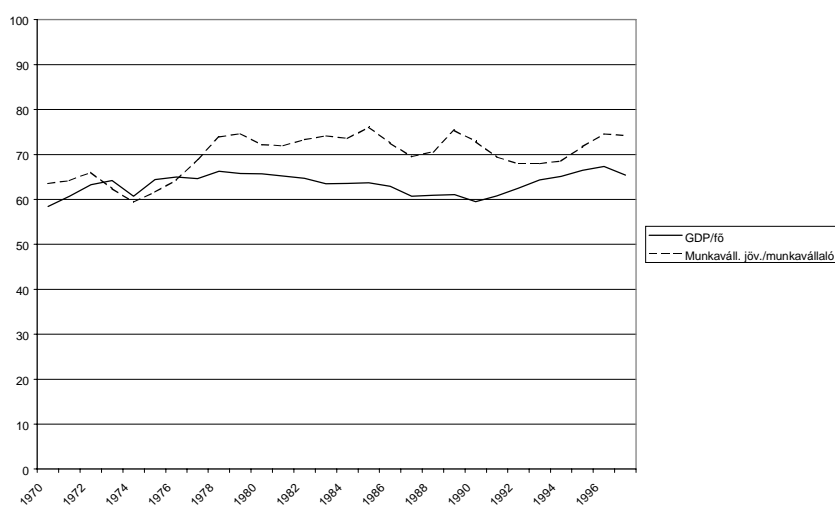
Az egy főre jutó GDP konvergenciája a kohéziós országokban az EU 15 átlagához vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: European Economy No. 68. 1999

2. ábra

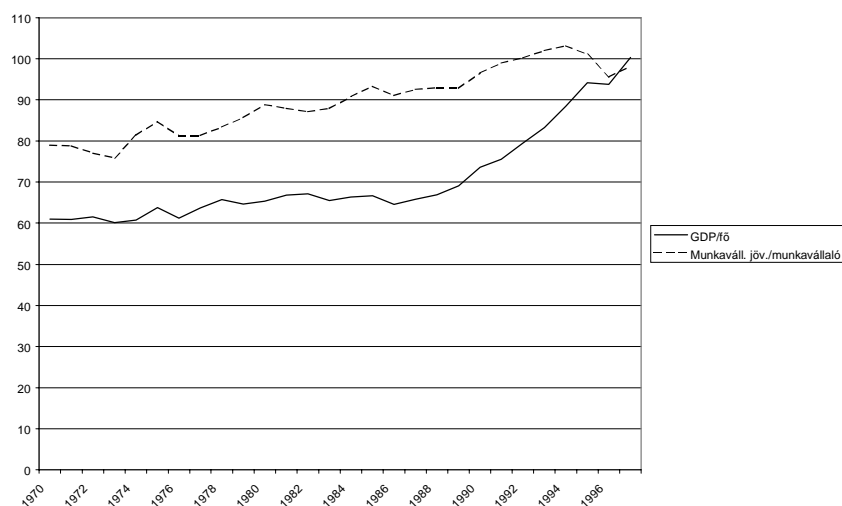
Görögország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

3. ábra

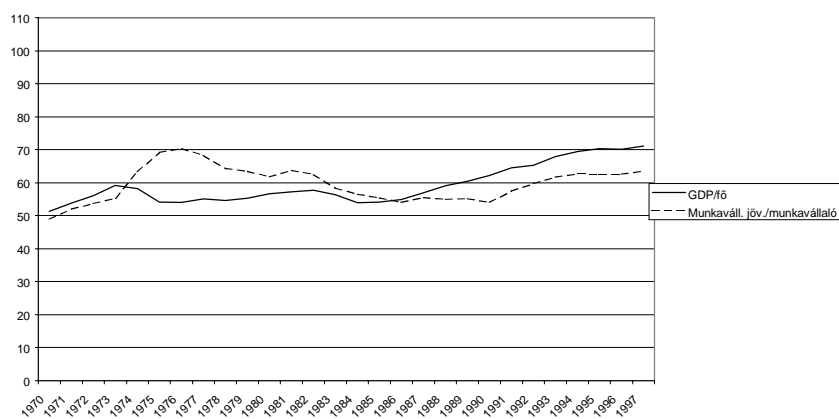
Írország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

4. ábra

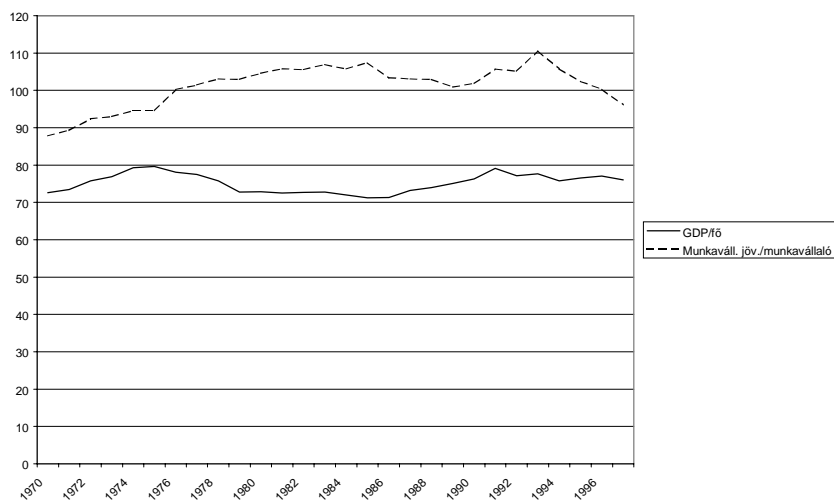
Portugália: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

5. ábra

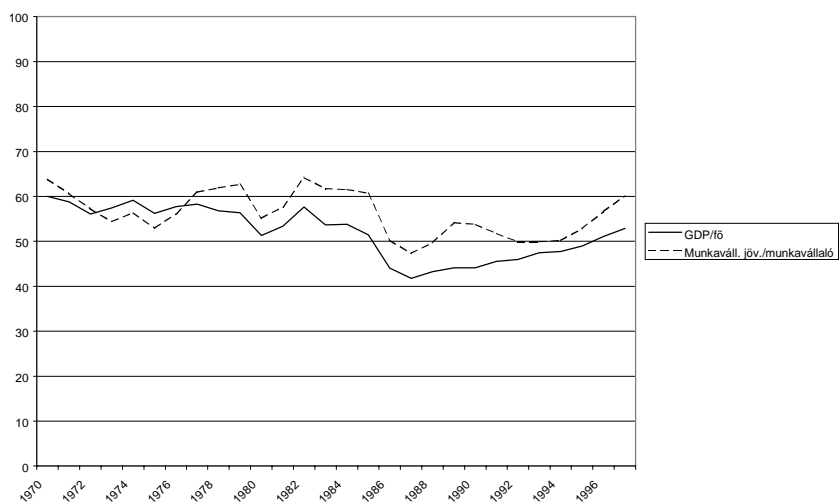
Spanyolország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

6. ábra

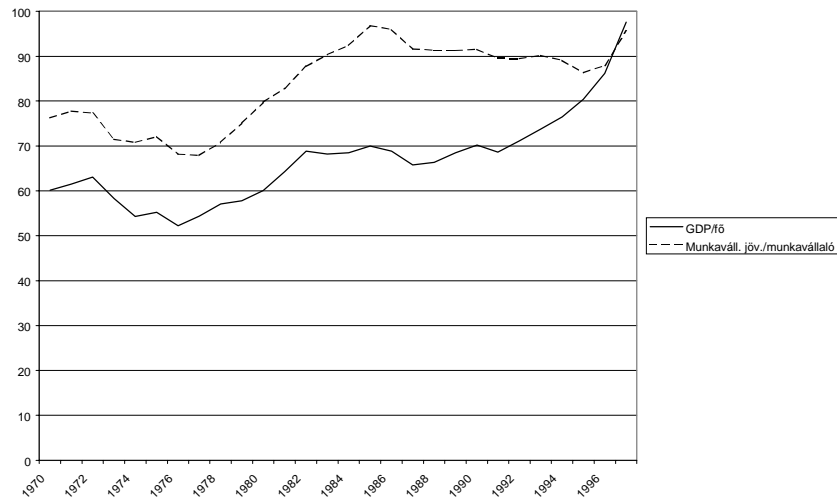
Görögország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, folyó valutaárfolyamon, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

7. ábra

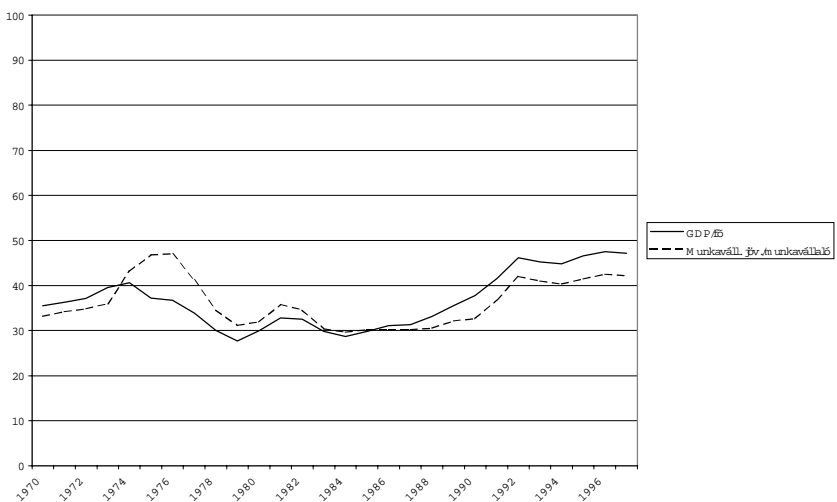
Írország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, folyó valutaárfolyamon, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

8. ábra

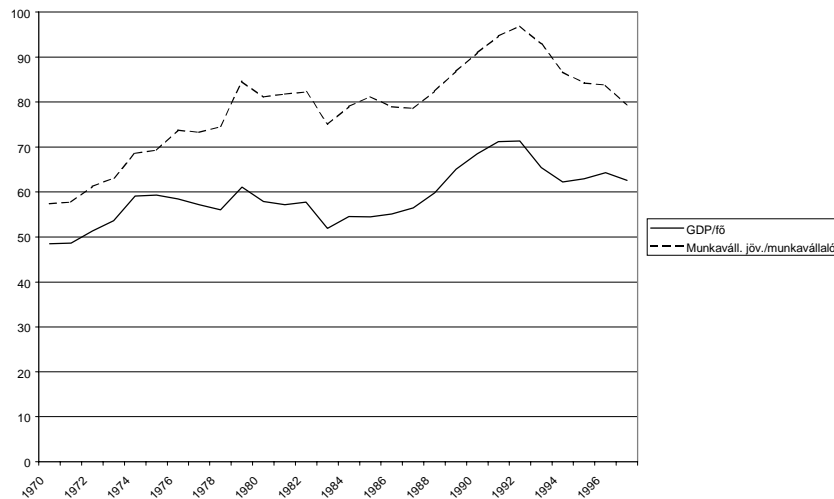
Portugália: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, folyó valutaárfolyamon, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

9. ábra

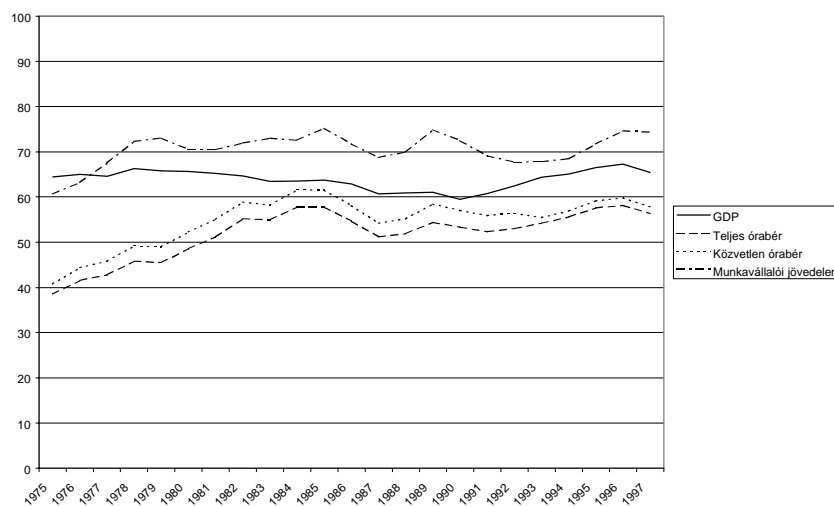
Spanyolország: a GDP- és a munkavállalói jövedelem konvergenciája az EU 15 átlagához, folyó valutaárfolyamon, EU 15=100

Forrás: OECD (1988, 1996, 1999a, 1999b), az OECD honlapja és saját számítások

10. ábra

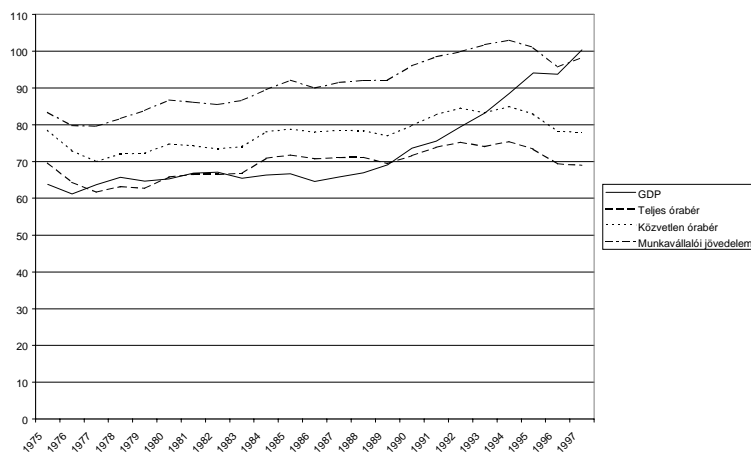
Görögország: GDP és különböző bérkonvergenciák, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD 1999b, U.S. Department of Labor (2000), az OECD honlapja és saját számítások.

11. ábra

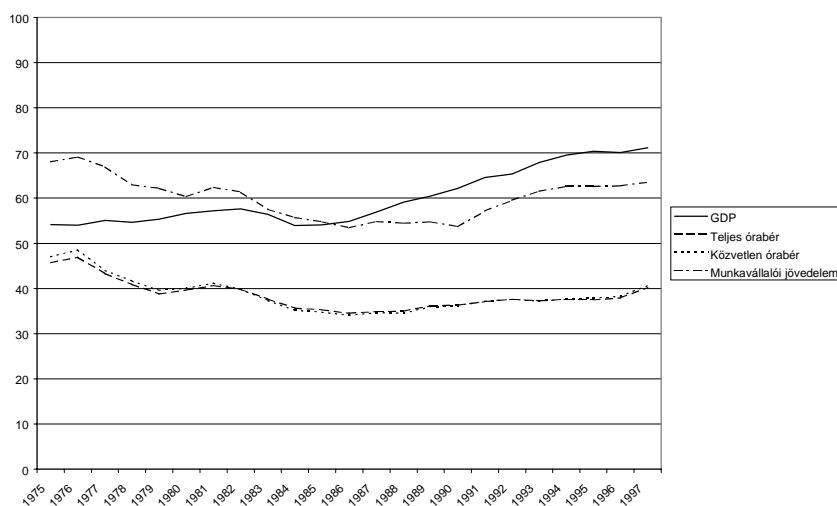
Írország: GDP- és különböző bérkonvergenciák, vásárlóerő-paritáson, EU 15 =100

Forrás: OECD [1999b], U.S. Department of Labor [2000], az OECD honlapja és saját számítások.

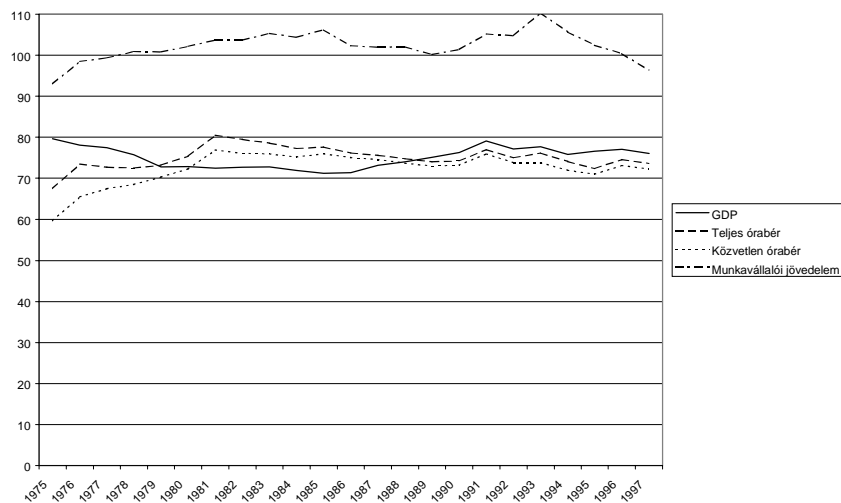
12. ábra

Portugália: GDP és különböző bérkonvergenciák, vásárlóerő-paritáson, EU 15=100

Forrás: OECD 1999b, U.S. Department of Labor (2000), az OECD honlapja és saját számítások

**Spanyolország: GDP és különböző bérkonvergenciák, vásárlóerő-paritáson,
EU 15=100**

Forrás: OECD 1999b, U.S. Department of Labor (2000), az OECD honlapja és saját számítások

4. A bérek időbeli együttmozgása az Európai Unióban

Az európai integráció tagjai körében hosszabb ideje megfigyelhető a munkabérek bizonyos időbeli együttmozgása: ez a szoros gazdasági és intézményi kapcsolatoknak, összehangolt gazdaságpolitikáknak és nem utolsósorban egyes nemzeti valuták szigorú egymáshoz kapcsolásának a következményeként alakult ki. Az Európai Monetáris Unió kiépítésének időszakában egyre inkább a figyelem középpontjába került a tagországok gazdaságának hasonlósága, melynek része a béralakulás is, elsősorban abból a szempontból, hogy mennyire valószínű aszimmetrikus sokkok előfordulása a valutaunió nemzeti monetáris politikáktól megfosztott tagországaiban. Az alábbiakban egy ilyen szempontú vizsgálat (*Gros–Hefeker* [1999]) eredményeit ismertetjük. Hangsúlyozzuk, itt nem a bérek felzárkózásáról, hanem időbeli együttmozgásáról van szó, függetlenül attól, hogy az alapul vett tanulmány az együttmozgásra a konvergencia kifejezést használja. Az eredmények témánk szempontjából azonban fontosak, mert az együttmozgás esetleges nagyfokú hiánya nagy valószínűséggel a bérkonvergencia ellenében hat. Emellett olyan hosszú távú tendenciák bontakozhatnak ki (mint például a tőke és a munka GDP-ből való részesedésének jelentős megváltozása), amelyek a konvergencia folyamat lefolyását jelentősen módosíthatják.

A vizsgálat az 1960-tól 1999-ig terjedő időszakra, az unió legnagyobb országaira (az Egyesült Királyságra, Franciaországra, Olaszországra és Nyugat-Németországra), valamint az eurózónára terjed ki. Az első vizsgálati szempont a *nominális bérek* együttmozgása. Az ötéves növekedési átlagok összehasonlítása azt mutatja, hogy a nominálisbérek az 1960-as évek első felében szorosan együttmozogtak. Ez a tendencia az olajválságra adott különböző gazdaságpolitikai reakciók következtében felbomlott, és ezt követően a bérváltozások szórása a 1990-es években, annak is főleg a második felében csökkent ismét olyan kis mértékűre, mint ami a 60-as évek elején volt tapasztalható. A 90-es évek fejleményeit elsősorban az határozta meg, hogy minden tagországban az árstabilitást, az alacsony bérekkel megalapozott alacsony inflációt állították a monetáris politika középpontjába. Szinte az egész időszakban a német bérek mutatták a legalacsonyabb nominális növekedést.

A *reálbérek* területén egyértelmű, hogy időben előre haladva a bérek egyre szorosabban együtt mozognak. Míg a 60-as években jelentős eltérések voltak, a 90-es évekre a különbség az országok ötéves átlagai között többnyire kisebb volt, mint egy százalékpont. A reálbérek csökkenő szórásának tendenciája elsősorban azt tükrözi, hogy az elmúlt évtizedekben a fejlett ipari országokban a termelékenység növekedésében jelentős visszaesés következett be. A reálbérek különböző deflátorainak (fogyasztói infláció és GDP deflátor) vizsgálata azt mutatja, hogy hosszabb távon e két index tendenciaszerűen együttmozog (a 80-as évek közepétől szinte egybeesik). Ebből következően a bérek mindkét funkciója (termelési költség és jóléti forrás) tekintetében hasonlóan alakult az unión belül a reálbérek együttmozgása.

Érdekes és az egyes országok között meglehetősen eltérő mozgást mutat a *bérlétségek GDP-n belüli aránya*, amely a tőke és a munka relatív hatalmi pozícióját is tükrözi. A sok nemzeti sajátosság mellett megjelenik egy átfogó közös tendencia is, mégpedig az, hogy a munkabérek aránya a legmagasabb értékét az első olajválság idején,

1974-75-ben érte el (a mai eurózóna országaiban 71%-ot), amelyből azóta folyamatosan veszít (1998-ra ugyancsak az eurózónában 59-60%-on állt).

A munkabérekre kivetett adók aránya a GDP-ben viszont egyértelmű növekedést mutat az EU három nagy országában, Franciaországban, Németországban és Olaszországban: ezen adók aránya 1970 és 1996 között a három országban a GDP 28%-ról 45%-ra nőtt. Ezzel az összes munkabéreköltség (munkabérek és a bérhez kapcsolódó adók) aránya a GDP-ben jóval kevésbé csökkent, mint a munkabérek, sőt az 1990-es években az összes béreköltség aránya lényegében nem is változott. Az Egyesült Királyságban ezzel szemben érdekes módon mind a béreköltségek, mind a bérrel kapcsolatos adók lényegében változatlan arányt mutatnak 1970 óta.

5. A növekedés forrásai és a bérek

5.1. Gazdasági növekedés a következő évtizedben: felzárkózás, EU tagság esetén gyorsított ütemben

Visszaulva az 1. fejezetben áttekintett elméleti alapokra, illetve a 3. fejezetben bemutatott, a kohéziós országokra vonatkozó empirikus tapasztalatokra, indokolt feltételezni, hogy a magyar gazdaság az elkövetkező néhány évtizedben olyan ütemben fog növekedni, hogy ezzel az EU átlag (illetve az EU alsó régiójának) jövedelemszintjéhez közeledik. Ezen túlmutató állítás, hogy az EU tagság fel fogja gyorsítani a felzárkózási folyamatot, mindenekelőtt a külkereskedelemben kerülő áruk és a termelési tényezők (elsősorban a működtetőke) szabad áramlásán keresztül, valamint a jelentős nettó közösségi támogatások segítségével. E folyamat elemzését és modellezését lásd a *Gács (1999)* és *Boeri és Brücker (2000)* összefoglaló tanulmányokban. *Gács (1999)* GDP-re vonatkozó előrejelzéseit

4. táblázat

A reál GDP növekedési ütemei: tények és előrejelzések két fejlődési scenárió alapján*

	Éves átlagos növekedési ütem százalék			A két scenárió közti különbség százalékpont	
	1997 -2000	2001 -2004	2005 -2010	2001 -2004	2005- 2010
Lengyelország					
EU csatlakozás nélkül	5,5	5,2	5,0		
EU csatlakozással	5,5	5,5	6,2	0,3	1,2
Csehország					
EU csatlakozás nélkül	0,0	4,5	4,2		
EU csatlakozással	0,0	5,0	5,2	0,5	1,0
Szlovákia					
EU csatlakozás nélkül	3,8	4,7	3,8		
EU csatlakozással	3,8	6,0	4,8	1,3	1,0
Magyarország					
EU csatlakozás nélkül	4,3	3,8	4,0		
EU csatlakozással	4,3	4,0	5,0	0,3	1,0
Szlovénia					
EU csatlakozás nélkül	3,9	3,4	3,2		
EU csatlakozással	3,9	5,0	5,1	1,6	1,8

* A két scenárió:

EU csatlakozás nélkül: nem kerül sor csatlakozásra 2010-ig

EU csatlakozással: csatlakozás 2005-ben

Forrás: *Gács (1999)*.

foglalja össze a 4. táblázat: a két scenárió abban különbözik egymástól, hogy az EU csatlakozás nélküli pálya azt tételezi fel, hogy 2010-ig nem kerül sor az EU-ba való belépésre, míg a csatlakozási scenárió 2005-ös csatlakozással számol. Magyarország esetében mindkét növekedési pálya feltételezi, hogy a gazdasági növekedés motorját továbbra is a külkereskedelem és a külföldi tőkebefektetések képezik (beleértve az országban termelt és ide visszaforgatott profitot); hogy az elégtelen hazai megtakarítások mellett a beruházások finanszírozásához szükség lesz külföldi tőke bevonására; s hogy a korábbihoz nagyságrendileg hasonló működőtőke csak EU-csatlakozás esetén áramlik az országba, mert az infrastruktúra EU-támogatással végrehajtott fejlesztésével és a beruházási kockázat csökkentése révén csak így sikerül az ország tőkevonzó képességét megőrizni (lásd Gács [2000]).

A bruttó hazai termék és a bérek előző fejezetben bemutatott makroszintű összefüggéseiből az következne, hogy amennyiben feltesszük, hogy a GDP konvergenciája előrehalad (s a továbbiakban ebből a feltételezésből indulunk ki), akkor automatikusan a bérek is előbb-utóbb közelíteni fognak az EU-ban tapasztalt átlagos szinthez (illetve mindenekelőtt az EU alsó régiójának béreihez). Noha az előző fejezetben bemutatott ökonometriai számítások ezt az egyszerű kapcsolatot sugallják, az összefüggés ennél jóval összetettebb és egyben többirányú is.

Először is a bruttó hazai termék növekedése sok tényezőtől függ, többek között a számos munkaerő-piaci fejleménytől, így áttételesen a bérek alakulásától is (erről lásd alább a 5.2. pontot). Másodszor pedig a GDP növekedése nem automatikusan húzza maga után a béreket, hanem számos áttételen és bonyolult mechanizmuson keresztül fejt ki hatását, nem beszélve arról, hogy a különféle bérmutatók esetén ezek a tényezők és mechanizmusok egymástól eltérhetnek (erre a problémára térünk ki a 5.3. pontban).

5.2. A munkaerővel kapcsolatos tényezők hatása a növekedésre

A gazdasági növekedés irodalma szinte átláthatatlanul nagy, és különösen az elmúlt másfél évtizedben kínált hihetetlen bőségben sokféle magyarázatot a növekedés forrásaira, a növekedést elősegítő külső feltételekre, intézményekre és gazdaságpolitikákra. Márcsak terjedelmi okokból sem térhetünk ki érdemének megfelelően a növekedés irodalmára, csupán a fogalmi keretekre utalhatunk.

A gazdasági növekedés szigorú elvek szerinti modellezése hagyományosan a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások felhasználásából indul ki. Szigorú (többnyire neoklasszikus) feltételeket alkalmazva a modell elsősorban a növekedési (termelési) függvényre épül, melynek általános alakja a következő:

$$Y = A(t) f(K, H, L),$$

ahol Y a nemzetgazdasági szintű jövedelmet, a GDP-t képviseli, míg K a fizikai tőke, H az emberi tőke, L pedig a termelésben felhasznált egyszerű munkaerő mennyiségeit jelölik. Az $A(t)$ az ún. maradék, a termelésben felhasznált erőforrások teljes termelékenységének változása, amelyet többnyire a széles értelemben vett (tehát intézményi változásokat is magában foglaló) műszaki fejlődéssel azonosítanak. Tipikus eredmény, hogy a GDP változásából a tőke és a munka változása igen kis arányt, mintegy 30%-ot, a humán tőkéjé

újabb 20-30%-ot, míg a műszaki fejlődés, vagy teljes termelékenység változása 40-50%-ot magyaráz meg.

A modellnek már ebben az legabsztraktabb formájában is a gazdasági növekedést – ha közvetett formában is – a munkaerő-piaci körülmények, s így a bérek is meghatározzák. A rendelkezésre álló egyszerű munkaerő esetében ez nyilvánvaló. Ugyanakkor ez nem is nagy áttétellel az emberi tőke nagyságára is igaz: az emberi tőke alakulását többnyire a formális oktatásban és képzésben eltöltött idővel, illetve a képességek munkavégzés közbeni fejlesztésével (learning by doing) modellezik, s ezek nagyságát a piacon egyebek mellett a bérek alakulása is befolyásolja. A fizikai tőkeállomány változását általában egy kiegészítő egyenletben többek között a megtakarítási arány határozza meg¹⁸, amely a jövedelmek (túlnyomórészt a bérjövedelmek) nem közvetlenül fogyasztásra fordított részét jelzi. A bérek tehát itt is közvetetten meghatározó tényezői a bruttó hazai termék növekedésének.

Az utóbbi időben elterjedt a gazdasági növekedés pragmatikus empirikus vizsgálata, amely a fenti klasszikus megközelítéssel szemben nem szigorú közgazdasági elvekre épül, hanem leginkább arra a lehetőségre, hogy ma már nagy számú országra és hosszú időszakra rendelkezésre áll egy tekintélyes összehasonlítható adathalmaz, s ezekből keresztmetszeti és/vagy „hosszanti” (idősoros) regressziós vizsgálatok alapján kiválaszthatók olyan, a növekedést befolyásoló tényezők, amelyek matematikai statisztikai szempontból szignifikánsnak bizonyulnak. Szinte áttekinthetetlen, hogy ilyen jellegű vizsgálataik során az elmúlt másfél évtizedben a közgazdász kutatók mennyi – a növekedést magyarázó – változót vizsgáltak meg. Nem meglepő, hogy a szignifikánsnak talált tényezők között számos, a munkaerőpiaccal (így közvetetten a bérekkel) kapcsolatos változó is előfordul. *Durlauf* és *Quah* (1999) áttekintése nyomán ezeket itt csupán felsoroljuk (így a hatás irányának és erősségének, illetve az adott modellek sajátos körülményeinek bemutatásától eltekintünk): a népesség termékenysége illetve növekedése, a munkaerő participációs rátájának változása, az oktatás kiterjedtsége (alapfokú, középfokú és felsőfokú), a felsőfokú oktatásban jogi illetve mérnöki képzésben résztvevők aránya, különféle egészségügyi mutatók, az országon belüli jövedelemegyenlőtlenségek nagysága, a vizsgált időszak kezdetén érvényes egy főre jutó GDP nagysága (ez utóbbi tényező a reál konvergencia jelenlétét mutatja).

5.3 Tényezők, melyek a növekedéshez társuló bérnövekedést befolyásolják

A gyors GDP-növekedés forrása részben a termelési tényezők mennyiségének, részben azok termelékenységének növekedése. Modern gazdaságokban a növekedés elsődleges forrása a teljes (minden termelési tényezőre vonatkozó) termelékenység növekedése. Vannak ettől eltérő növekedési időszakok is, lásd például az Írországról szóló C Függelék: Írországbán, a 90-es években a gyors növekedés a munkaerőpiacra vonzott sok addig ott egyáltalán meg nem jelenő hazai munkaerőt, ugyanakkor hazatelepülésre készített sok korábban kivándorolt ír állampolgárt is, így a növekedésnek a termelékenységgel azonos súlyú forrása lett a foglalkoztatás bővülése.

A teljes termelékenység közvetlen mérése sajnos technikailag nem megoldott, ezért szokták azt még az összetettebb növekedési modellek esetében is közvetetten, az ún. növekedési maradék segítségével kiszámolni. A teljes termelékenység növekedésének vizsgálatát gyakorlati elemzéseknél (tehát amikor bonyolult modellek nem állnak

¹⁸ Legalábbis a klasszikus, zárt gazdaságot feltételező növekedési modellekben.

rendelkezésre) rendszerint a munkatermelékenységgel helyettesítik. Az alábbiakban azt nézzük meg, hogy a felzárkózó szegényebb EU tagországok (a kohéziós tagországok) gyorsuló növekedésük során vajon nagyobb termelékenységnövekedést mutattak-e, mint az uniós átlag? Ez, mint igen sok más jellemző, előre jelezheti a magyar gazdaságban az elkövetkező években várható tendenciákat. A fejezet végén található kiegészítő ábrák közül az *14. ábra* a makroszintű termelékenység növekedését mutatja a kohéziós országokban az elmúlt közel két évtizedben, míg a *15. ábra* ugyanezeket az alapadatokat csoportosítja időszakokra, és az EU átlagos termelékenység változásához viszonyítva. Az utolsó évekre Magyarország adatait is szerepeltetjük. Az ábrák vegyes képet mutatnak: Írország tartósan kiváló teljesítménye mellett Görögország lassan lendül túl az uniós átlagon, míg Portugália és Spanyolország esetében az átlag alatti és afeletti teljesítményt mutató időszakokat is találunk.¹⁹ Mindent egybevetve, a felzárkózó országok összességükben, és különösen a vizsgált időszak második felében olyan, az EU átlag feletti makroszintű munkatermelékenység növekedést mutattak, ami tőlük az elmélet szerint el is volt várható. Az utolsó évek magyar adatai már egy felzárkózó országra utalnak, de az átlag még így is elmarad Írország időszaki átlagaitól.

A munkatermelékenység növekedésével kapcsolatban rutinszerűen merül fel az elemzőkben a kérdés, hogy azzal mennyire tartott lépést a bérek növekedése. A kérdésfeltevés valójában szigorú elméleti szempontból nem indokolt, mivel a teljes termelékenység, vagy itt az azt helyettesítő munkatermelékenység növekedéséért nem csupán a munkát, vagyis a bérért-fizetésért foglalkoztatottakat kell javadalmazni, hiszen a többletermék a többi termelési tényező eredménye is.²⁰ Mégis, érdemes a két mutató növekedését egymás mellett vizsgálni, hiszen ha a bérek (pontosabban a reálbérek) tartósan a munkatermelékenységnél gyorsabban növekednek, az a munkának a jövedelmekből való növekvő részesedésére utal, a termelékenység növekedésétől való tartós elmaradás pedig a munka pozícióvesztését jelzi.

A reálkeresetek növekedését az előző két ábrához hasonló szerkezetben mutatjuk be a *16. és 17. ábrákon*. Mint látható, itt már nem annyira egyértelmű a kép, mint a termelékenység esetében: a reálbérek a felzárkózó országokban nem mutattak meggyőző felzárkózó tendenciát, talán az egyetlen Írországot (s az utolsó évtizedben Portugáliát) leszámítva. A magyarországi reálbér-alakulás, ahol a reálbérek emelkedése elmarad a termelékenység növekedésétől, beleillik ebbe az egységes tendenciát nem mutató képbe.

A reálbérek látszólag tendencia nélküli alakulásának természetesen az az oka, hogy a reálbéreknek nem törvényszerű a termelékenység növekedésével lépést tartani. A bérek részben a piacon, piaci erők hatására, de emellett bértárgyalásokon és állami intézkedések, a pénz- és költségvetési politika befolyása alatt változnak, és ezek együttes hatása hosszú ideig is eltérést okozhat a termelékenység és a bérek alakulása között. Hacsak a béralkura gondolunk, a munkavállalók oldala törekedhet arra, hogy a munkatermelékenység alakulását az alku során mérceként használja, de ez nem mindig egyszerű, például kiszámíthatatlanul változó infláció esetén az elsődleges cél a fogyasztói inflációval való lépéstartás. Túl magas

¹⁹ Minden valószínűség szerint az egyes országok esetében saját periodizálás lenne indokolt, hiszen a növekedési folyamat nem mindenütt ugyanolyan pályán alakult.

²⁰ A mikroökonómia egyik alapmegállapítása, miszerint tökéletes verseny mellett a vállalatok addig bővítik termelésüket, amíg a munka határtermelékenysége meg nem egyezik a munkabérrel, csak látszólag érvényes erre az összevetésre, mert itt átlagtermelékenységről, illetve annak változásáról, valamint egy országra és nem egy vállalatra vonatkozóan teszünk fel kérdéseket.

munkanélküliség esetén a munkatermelékenység növekedésével lépést tartó reálbérek ugyanakkor tartósíthatják a magas munkanélküliséget, s ezért, ha a munkavállalói oldal nem csak az éppen alkalmazottak (az insider-ek) érdekét védi, akkor nem fog ragaszkodni a termelékenység növekedésének követéséhez.

A bérpolitika alakulásának és a munka mint termelési ráfordítás, hatékonyságának szintetikus mutatója a termékegységre jutó bérköltség (unit labour cost) (ennek értelmezéséről és más mutatókhoz való viszonyáról lásd *Oblath* [1998] átfogó tanulmányát). A közgazdasági elmélet nyomán azt várnánk, hogy ez a mutató (az egy főre eső bér és a termelékenység hányadosa) a felzárkózó országokban kevésbé nőjön, vagy gyorsabban csökkenjen, mint a gazdagabbakban. Ennek oka, kissé leegyszerűsítve az, hogy a nagy munkaintenzitású ágazatok dominálta szegényebb uniós országokban a gyors teljes termelékenységnövekedésnek elsősorban a munkaráfordítások megtakarításában kell megnyilvánulnia, ezt a munkát azonban alacsony bérű ágazatokban takarítják meg, s hosszú időbe telik, amíg a felzárkózó országok is olyan kutatásigényes, magas bérű ágazatokat építenek ki, mint az EU vezető gazdaságai.

Az 18. ábrán az egész gazdaságra vonatkozó termékegységre jutó bérköltség mutatónak a nominális változatát vizsgáljuk a kohéziós országokban, és az EU 15 csoportban, valamint három kelet-európai országban.²¹ A nominális termékegységre jutó bérköltség változása az egy főre jutó nominális bérköltség növekedésének és a reál termelékenység változásának hányadosa. Az ábra a termékegységre jutó bérköltségek egyértelmű emelkedési tendenciája mellett meglehetősen vegyes képet mutat: a leggyorsabb fajlagos bérköltség-emelkedés Görögországban, Portugáliában és Lengyelországban következett be, míg az egyik legvisszafogottabb költségnövelő épp a gazdag EU 15 csoport volt. E vegyes kép oka, hogy a vizsgált időszak egy részében a vizsgált országokban (nem utolsósorban egyes kohéziós országokban és a kelet-európai gazdaságokban) jelentős, és egymástól eltérő mértékű infláció volt. Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében a nominális termékegységre jutó bérköltséget vagy a hazai inflációval vagy a nominális valutaárfolyammal szokás elosztani. Mi ez utóbbit tettük (a nominális effektív árfolyamot alkalmazva), s így jutottunk a 19. ábrán látható adatsorokhoz. Az ábra sokkal rendezettebb képet mutat, mint elődjei: mint azt feltételeztük, a fejlettebb országokat is tartalmazó (és itt inkább őket reprezentáló) EU 15 csoportban emelkedtek leggyorsabban a termékegységre jutó bérköltségek, míg a szegényebb, hátrányukat behozó kohéziós országok inkább kényszerültek rá a berráfordítások megtakarítására. A kohéziós országok között Írország, a kelet-európaiak között Magyarország „vitte a primet” a fajlagos bérköltség takarékoságban.²² Az 20. ábrán közöljük az alkalmazott nominális effektív árfolyamokat is, mert a három ábrának együtt van gazdaságpolitikai üzenete is: azokban az országokban, ahol magas infláció alakul ki és (részben ezzel összefüggésben) hagyják a nominális béreket a munkatermelékenység növekedéséhez képest elszaladni, a nemzetközi versenyképesség megőrzése érdekében korrekcióra van szükség,

²¹ Az ábra a termékegységre jutó bérköltség változását, és nem a szintjének alakulását mutatja. Ennek oka az, hogy e mutató szintjére nemzetközileg összehasonlítható, megbízható adatok nem állnak rendelkezésre. Ugyanakkor a felzárkózás dinamikájának elemzéséhez a termékegységre jutó bérköltség változásának vizsgálata is megfelelő.

²² Ez azonban ilyen egyértelműen csak a vizsgált, 1995-2000-es időszakra igaz, amelyre széles körben álltak összehasonlítható adatok rendelkezésünkre. Csehországban 1990-ben és 1991-ben, Lengyelországban 1990-ben, Szlovéniában pedig 1991-ben volt jelentős – 15-28%-os – csökkenés az ipari termelés deflált fajlagos bérköltségeiben. Ha az 1989-1998-as, hosszabb időszakot nézzük, akkor azt találjuk, hogy 1998-ban az ipari deflált fajlagos bérköltségek kumulált értéke az 1989. évinek 137%-án állt Csehországban, 98%-án Magyarországon, 126%-án Lengyelországban és 89%-án Szlovéniában (WIIW, 1999 5. táblázata alapján).

s erre a klasszikus eszköz az árfolyam-politika. Ha előrehalad az antiinflációs folyamat és egyéb okok miatt (akár a stabilizációs horgony alkalmazása vagy az eurózónához való csatlakozás célkitűzése miatt) kötöttebbé válik az árfolyamrendszer, akkor a bérek szigorú kordában tartása elsőrendű gazdaságpolitikai feladattá válik a nemzetközi versenyképesség megőrzése érdekében (v.ö. *Lauer* [1999]).

5.4. Termelékenység és bérek a kereskedelemben kerülő és nem kerülő tevékenységek szektorában

A termelékenység növekedését lehet és érdemes is szektoronként és iparáganként vizsgálni. Általános tapasztalat, hogy modern gazdaságokban a leggyorsabban (és ehhez járulva a leginkább mérhető módon) a feldolgozóiparban szokott nőni a termelékenység. Egy másik tapasztalat, hogy a kereskedelem tárgyát nem képező tevékenységek termelékenysége többnyire jóval lassabban nő, mint a kereskedelemben kerülő (tradable) javaké. Amikor a kereskedelemben kerülő javak szektorában kiugróan gyorsan nő a termelékenység, és ennek megfelelően ennek hozadékából az ott foglalkoztatottak bére is emelkedik, e szektor bére a másik szektor (a kereskedelemben nem kerülő tevékenységek szektorának) bérét is magával húzza, sokkal inkább, mint azt ott a csekélyebb termelékenység növekedés lehetővé tenné. (Ha ez nem következne be, akkor ez utóbbi szektort elhagynák a foglalkoztatottak.) A kereskedelemben kerülő javak árának mozgását a világpiacon behatárolják, míg a kereskedelemben nem kerülő javak szektorában a béremelésnek megfelelően az árak is nőnek. Mindebből pedig az következik, hogy abban az országban, ahol nagyobb a rés a két szektor termelékenységének növekedése között, ott az árszínvonal gyorsabban fog nőni, és – minden egyéb más körülményt változatlanul véve –, ez az ottani valuta árfolyamának reál-felértékelődéséhez vezet. Az itt leírt folyamatot az irodalomban Balassa-Samuelson féle hatásnak nevezik. Néhány ország és országcsoport esetében sikerült e hatás jelenlétét kimutatni: a legismertebb, sokhelyütt idézett példa a japán jen reálfelértékelődése az amerikai dollárhoz képest 1960 és 1995 között a két gazdaságban a termelékenységek növekedése között megmutatkozott különbség hatására.²³ Annak ellenére, hogy a Balassa-Samuelson jelenség elméleti megfogalmazása látszólag egyértelmű, annak jelenlétét nem lehet minden gyorsan fejlődő országban pontosan kimutatni, nem beszélve arról, hogy mennyire nehéz a hatás kibontakozásának ütemét előrejelezni.²⁴ Emellett a folyamat az átmeneti gazdaságokban sajátos jellegzetességeket ölt (erről lásd például *Halpern és Wyplosz*, 1997 cikkét). Témánk szempontjából annyit érdemes figyelembe venni, hogy a reálárfolyam tartós felértékelődése egyben azt is jelenti, hogy az EU átlagtól valutaárfolyamon mért elmaradást az ország gyorsabban hozza be, mint az egyébként is csekélyebb vásárlóerő-paritáson mért elmaradást.²⁵

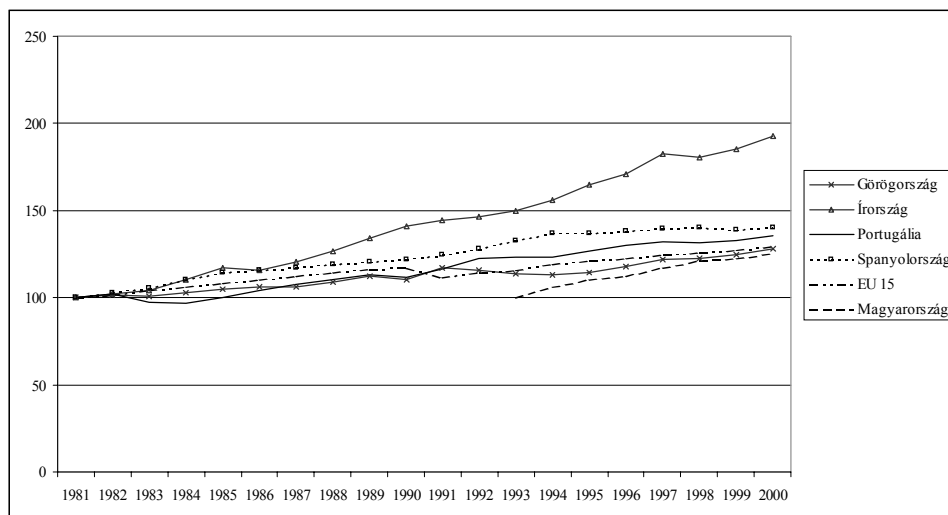
²³ Lásd például *De Grauwe* (1996).

²⁴ Ennek oka egyrészt az, hogy igen nehéz a termelékenység növekedését a kereskedelemben nem kerülő tevékenységek szektorában mérni, másrészt nehéz a reálárfolyam alakulására ható számos egyéb tényezőt a termelékenység növekedésének eltéréseiből fakadó hatásoktól elkülöníteni. Lásd *Froot – Rogoff* (1995).

²⁵ A felzárkózás és a reálfelértékelődés összefüggéseit részletesen elemzi *Ferenczi* (2000a).

14. ábra

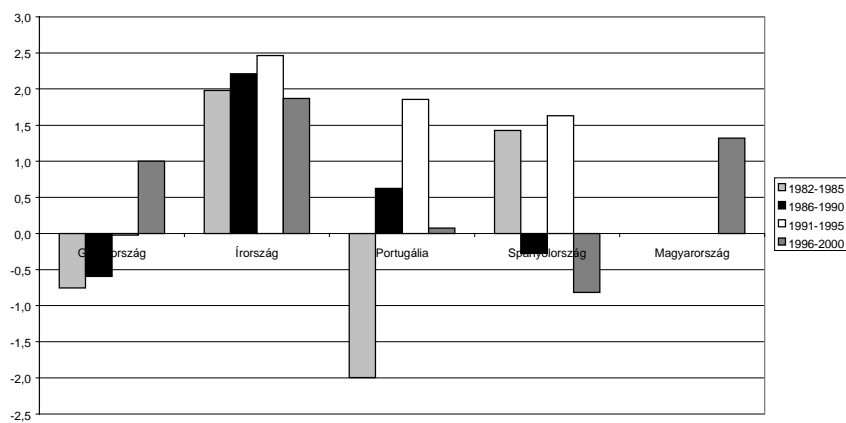
Az egy foglalkoztatottra jutó reál GDP növekedése, 1981=100, Magyarországra 1993=100

Forrás: OECD (1997, 2000) és saját számítások

15. ábra

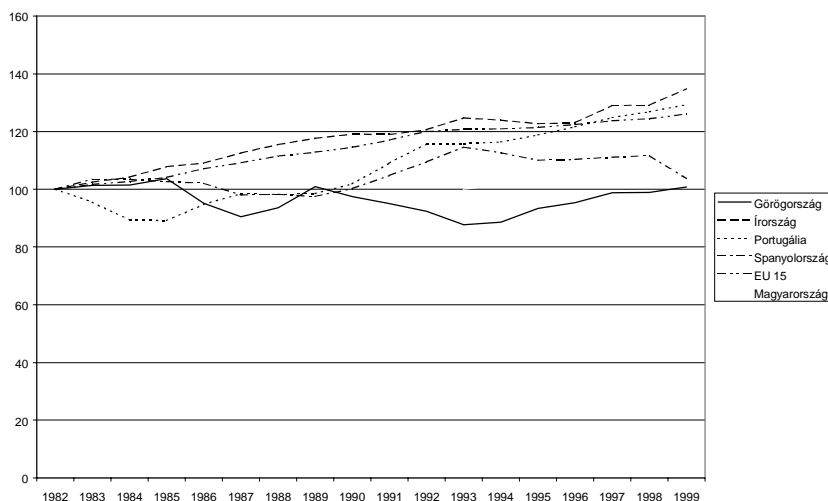
Az egy foglalkoztatottra jutó reál GDP évi átlagos növekedési üteme az EU 15 átlagához viszonyítva (EU 15 = 0)

Forrás: OECD [1997, 2000] és saját számítások

16. ábra

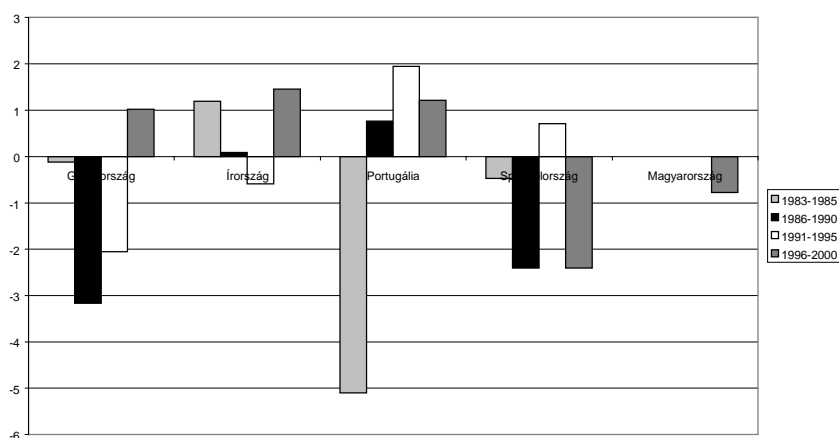
Az egy foglalkoztatottra jutó reálkereset növekedése az üzleti szektorban, 1982=100, Magyarországra 1993=100

Forrás: OECD (2000) és saját számítások

17. ábra

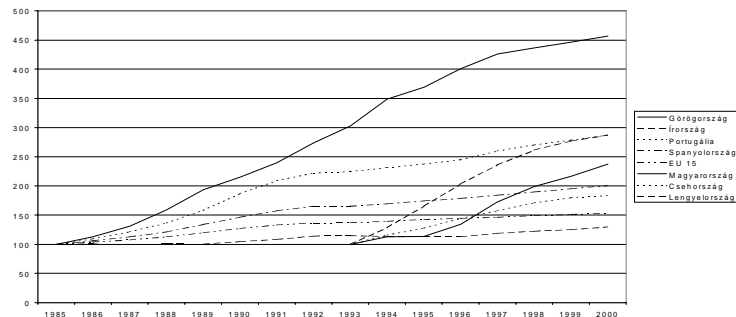
Az egy foglalkoztatottra jutó reálkereset éves átlagos növekedése az üzleti szektorban az EU 15 átlagához viszonyítva (EU 15 = 0)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

18. ábra

A nominális termékegységre jutó bérköltségek változása
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

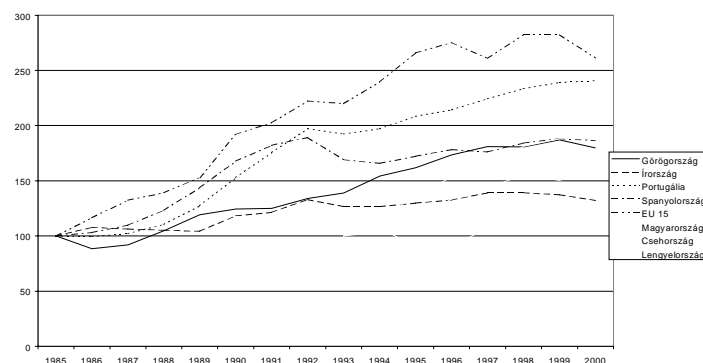

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

19. ábra

A nominális termékegységre jutó bérköltségek nominális effektív árfolyammal korrigált változása

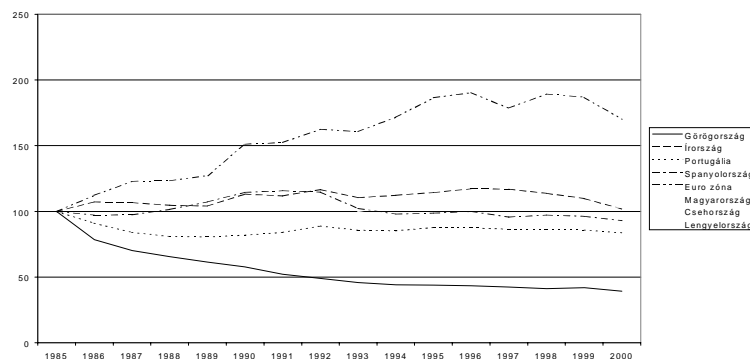
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

20. ábra

Nominális effektív árfolyamok
(1985 = 100, kelet-európai országok esetében 1993 = 100)

Forrás: OECD [2000] és saját számítások.

6. A magyar bérek színvonala, közelmúltbeli fejlődése, várható növekedése és annak néhány hatása

E fejezetben a hazai bérek és bérköltések (munkajövedelmek és munkaerőköltségek) összehasonlító elemzésére teszünk kísérletet²⁶. Mint korábban utaltunk rá, a bérek funkciója kettős: egyrészt költség, másrészt jóléti tényező, mely biztosítja a bérből élők megélhetését, s hosszabb távon azt is, hogy a megfelelő foglalkoztatási csoportban tartósan legyen munkaerő kínálat. Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában Magyarország számára a bérek konvergenciája a bérköltések oldaláról úgy fogalmazódik meg, hogy a versenyképes termelés megfelelő színvonalú (nem túl magas) bérköltésre alapozódjon. Másrészt az Európai Unió tagjaként a bérrrel az uniós dokumentumokban megfogalmazott, de konkrétan nem definiált „méltányos bérrhez való jog”-ot is biztosítani kell; az egységes piac körülményei között a túlságosan alacsony bér a munkaerő-kínálat csökkenése mellett nagy munkaerő-elváándorláshoz is vezethet.

A valutaárfolyamon összehasonlított bérek esetén az egyes országokban kifizetett bérek, mint költségek, közös mérce alapján vethetők egybe a mobil vállalkozó szempontjából; így a versenyképesség alakulása a bérköltések valutaárfolyamon számolt összehasonlítását kívánja meg. Amennyiben viszont az egyes országokban a béreket, mint a megélhetéshez hozzájáruló jövedelmeket kívánjuk összevetni, akkor számolnunk kell az árszínvonalak különbözőségeivel is. A helyi munkaerőpiachoz kötött (tehát nem ingázó) dolgozó számára nem a nemzetközi mérce szerinti bérek, hanem a hazai megélhetési viszonyokhoz viszonyított jövedelmek a fontosak; az ő szempontjait a vásárlóerő-paritáson számított értékekkel mért bérek fejezik ki.

6.1. Mennyire elmaradottak a magyar bérek az EU színvonalához képest?

Magyarország és a többi csatlakozásra váró közép és kelet-európai ország – Lengyelország, Csehország és Szlovénia – pozícióját a legközelebbi „referenciaország”, Ausztria mutatóihoz képest vizsgálja a WIIW (1999) tanulmánya. Számításaik szerint 1996-ban a magyar átlagos havi bruttó keresetek (a nemzetgazdaság egészében) az osztrák szint töredékét érték el: ECU-ban mért valuta-árfolyamon számítva a nemzetgazdaságban átlagosan mindössze az osztrák bérek 11,4%-át tették ki, míg vásárlóerő-paritáson számítva az arány már kedvezőbb, bár a magyar átlagos keresetszint még így is kevesebb mint harmada az osztráknak, mindössze 30,8%. Nem változik lényegesen a kép akkor sem, hogyha az összehasonlíthatóság szempontjából egységesebb feldolgozóiparban vizsgáljuk a havi átlagkeresetek arányát; talán csak Szlovénia esetében van számottevő eltérés, ahol a feldolgozóipar esetében az elmaradottság nagyobbtnak tűnik. A másik három ország esetében jelentősebb eltérés nem látszik, a legfejlettebb közép- és kelet-európai gazdaságok között Magyarország keresetszínvonala ezzel 1996-ban a legalacsonyabb volt (lásd a 5. táblázatot).

²⁶ Rendszerint keverednek a közhasználatban a bér, kereset, munkajövedelem stb. fogalmak (lásd erről tanulmányunk 2. fejezetét). E fejezetben általában bruttó keresetekkel számolunk, ami az alpbérek mellett tartalmazza a túlórákat, pótlékokat, 13. és további havi fizetéseket. stb.. Az adatok pontos definiálására az adott helyen mindig kitérünk.

Átlagos havi bruttó keresetek a fejlettebb közép- és kelet-európai országokban
százalékban, Ausztria=100, alapadatok ECU-ben

	Átlagos havi bruttó bérek			
	a nemzetgazdaságban (1996-ban)		a feldolgozóiparban (1997-ben)	
	valutaárfolyamon	vásárlóerő-paritáson	valutaárfolyamon	vásárlóerő-paritáson
Szlovénia	35,5	63,5	27,6	47,3
Csehország	13,3	39,5	12,0	35,0
Lengyelország	12,1	30,6	11,8	28,0
Magyarország	11,4	30,8	11,7	28,7

Megjegyzés: A nemzetgazdaság egészére nemzeti statisztikák, WIFO, Wirtschaftskammer Österreich és OECD adatok alapján WIIW becslések. A feldolgozóiparban a havi bruttó bérek, keresetek nemzeti statisztikák, OECD, EUROSTAT és UNIDO adataira támaszkodó WIIW becslések.

Forrás: WIIW (1999).

Hasonló arányokat talál *Gács Endre* (1999). elemzése is. A feldolgozóiparban – az összehasonlítás leginkább szokásos ágazatában – a *fizikai foglalkozásúak* egy főre jutó évi bruttó átlagkeresete 1996-ban Magyarországon az Európai Unió országai átlagának (dollárban számítva) mindössze 10,5 százalékát érte el. Amennyiben az összehasonlítást az egyes országokban érvényes árszínvonal-különbségeket is figyelembe véve, azaz vásárlóerő-paritáson végezzük el, akkor a magyarországi bruttó átlagkereset az Európai Unió országainak átlagához képest 29,3% volt 1996-ban.²⁷ (Ausztria nagyjából az unió átlagát képviseli, így az unió átlagához és Ausztriához viszonyított arányok nem térnek el számottevően.)

Az OECD *Gács Endre* (1999) által is használt adatforrása egységes módszerrel gyűjtött, összehasonlítható adatokat közöl az OECD országainak – így az unió 15 országának és három csatlakozásra váró kelet-európai OECD tagországnak (Csehország, Lengyelország, Magyarország) – a bruttó és nettó munkajövedelméről és munkaerő-költségeiről. Az alábbiakban a kiadvány tanulmányunk írása idején legfrissebb, az 1996. illetve 1997. évekre vonatkozó köteteit használjuk a munkajövedelmek elmaradottságának elemzéséhez.²⁸ Hátránya ugyan a forrásul választott OECD-kiadványnak, hogy az csak a foglalkoztatottak egy részére, a feldolgozóipari fizikai foglalkoztatottakra vonatkozik, előnye viszont, hogy az adatokat összehasonlítható és egységes módon gyűjtötték össze. Nem véletlen egyébként hogy az egyik legteljesebb adatbázis, a 3. fejezetben felhasznált US Department of Labor (2000) is szinte kizárólag ugyannerre a körre tartalmaz összehasonlítható adatokat.

²⁷ Az OECD (1997b) kiadványának adatai alapján, *Gács Endre* (1999) számításai szerint. Az EU átlagot *Gács* (1999) az összehasonlítható GDP nagyságával súlyozva számítja.

²⁸ A kiadványok a teljes munkaidős fizikai foglalkoztatottakra vonatkozóan és egész évre kalkulálva adják meg a kereseteket. A bruttó átlagkereset tartalmazza az alapbért, túlóra- és egyéb bérpótlékokat, a kiegészítő pótlékokat, a 13. és további havi fizetéseket, stb. Az országok között kis különbségek adódhatnak abból, hogy néhány ország a bányászatot is figyelembe veszi, néhány helyen nem lehet a részmunkaidősöket elkülöníteni, nehezen egységesíthetőek a nem-pénzbeni juttatások országonként, de ez utóbbiakat a statisztikák lehetőség szerint szintén kizárják. A kiadvány szerkesztői elhanyagolhatónak becslik az összehasonlítás ilyenfajta eltéréseiből fakadó hibákat.

Országoként eltér a feldolgozóiparban foglalkoztatottak aránya²⁹, és egy-egy ország kereseti struktúrájában is eltérhet a feldolgozóipar helye. A WIIW (1999) tanulmány hangsúlyozza például, hogy a feldolgozóipari átlagos keresetszínvonal lehet ugyan például Magyarországon alacsonyabb, mint Csehországban, de az egyes alágazatok sokkal nagyobb eltéréseket mutatnak. A feldolgozóipar keresetei az összehasonlításnak mégis jól körülhatárolható szektorát, a külkereskedelemben kerülő javakat (tradable goods) előállító ágazatok kereseteit jelentik (s ennél általánosabb összehasonlító forrás az összehasonlítás buktatóit is figyelembe véve nincsen).

Amikor a bérek elmaradottságáról, a „felzárkóztatás” szükségességéről esik szó, rendszerint Magyarország (illetve a csatlakozni kívánó országok) és az Európai Unió *átlaga* közötti eltéréseket hangsúlyozzák. A bérfelzárkózással kapcsolatban esetenként megfogalmazódó, kitűzendő célok is az Európai Unió 15 tagországának átlagához történő felzárkózásról szólnak. Az unió átlagának számítása nem egyértelmű, lehet azt súlyozottan vagy súlyozatlanul számítani, s kérdés, milyen súlyokat használunk, ha amellet döntենek.³⁰ A 6. és 7. táblázatban az egyes országok bruttó kereseteit valutaárfolyamon és vásárlóerő-paritáson is kiszámítva bemutatunk két változatot is a lehetséges átlag számítására: *Gács Endre* (1999) súlyozott átlagát (GDP szerint súlyozva), és egyszerű számtani átlagot is kalkulálunk. Utóbbi esetben az EU átlag kicsit alacsonyabb, valamivel közelebb kerülnek a szegényebb országok az átlaghoz, s magasabbra a gazdagabbak (lásd a 6. és 7. táblázat utolsó két oszlopát).

Kevésbé szokás hangsúlyozni, hogy a bérszínvonal különbség az Európai Unió egyes tagországai között is tekintélyes lehet. A 6. és 7. táblázat adatai azt mutatják, hogy a magyar átlagkeresetek kétségtelenül jelentős mértékben elmaradnak a fejlett unióbéli országokétól, de a tagországok egy részének átlagkeresetei, ha nem is annyira, de szintén tetemes mértékben elmaradnak a tagországok egy más részének átlagkereseteitől. Így például Dánia és Portugália feldolgozóipari átlagkeresetei között a különbség igencsak tekintélyes, valutaárfolyamon utóbbi az előbbinek 20 százalékát sem éri el, és vásárlóerő-paritáson számítva is alig több mint 1/3-a.

Amennyiben a kereseteket az egyes országok árszínvonalát is figyelembe vevő vásárlóerő-paritáson hasonlítjuk össze, nem csupán Magyarország lemaradása tűnik kisebbnek (bár még mindig jelentősnek), azt is látjuk, hogy az EU tagországok közötti eltérések is csökkennek. Ezt az összefüggést az árfolyamon és a vásárlóerő-paritáson számított átlagkeresetek szórásának egybevetése is mutatja.

²⁹ Az OECD kiadvány szerint a feldolgozóiparban foglalkoztatott fizikai és nem fizikai foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottak 20%-a körül van, az egyes országok ettől kis mértékben eltérő arányt mutatnak.

³⁰ Láttuk, *Gács* (1999b) a GDP nagyságával súlyozva számítja ki az átlagos EU keresetek nagyságát. Ekkor a nagyobb, erősebb és magasabb bérszínvonalú országok jelentősége felerősödik. Az EU-átlag lehetne a feldolgozóiparban foglalkoztatottak létszáma szerint súlyozott átlag is (ilyenfajta súlyokat használ pl. az OECD Main Economic Indicators, illetve Indicators of Industrial Activity kiadványa), ez egybeesik a nagyobb GDP felfelé erősítő hatásával (Németország túlsúlya miatt), így az összehasonlítás konklúziója szempontjából lényegében indifferens a súlyozás módja, ám jelzi, hogy az EU-átlag mennyire nehezen értelmezhető, ambivalens kategória. A továbbiakban EU-átlagként saját számításainkban egyszerű súlyozatlan számtani átlagot veszünk abból a megfontolásból, hogy nem az EU egészének valamiféle *gazdasági átlagát*, hanem az egyes országok már elért *lehetséges színvonalát* tekintjük az összehasonlítás alapjának. Az eltérés egyébként nem jelentős, 1-2 százalékkal emeli Magyarországot helyét a súlyozott átlagokban mérthez képest.

A kelet-európai országok elmaradása és a felzárkózás számukra elérhető szintje tehát nem szükségképpen az EU átlagában, vagy az átlagot, illetve az átlag feletti szintet jelentő Ausztria, illetve Németország munkajövedelmeinek színvonalában mérhető. Értelmesebb a fejlettségben közelebb álló, szegényebb unióbeli országok keresetszintjéhez mérni a csatlakozó országokét. Nem véletlen, hogy a felzárkózás időigényét növekedési modellekkel megbecslő egyik legelső, sokat idézett tanulmány (*Fischer* és szerzőtársai, 1998a) a szegényebb három déli EU tagország átlagának elérését igyekezett modellezni, s az Európai Unió keleti kibővítéséről az unió megbízásából készített egyik legújabb átfogó tanulmány (*Boeri és Bröcker*, 2000) is azt hangsúlyozza, hogy a csatlakozó országok elmaradását és a felzárkózás feladatát realisabb úgy értelmezi, mint a kevésbé fejlett unióbeli országokhoz történő közelítést. A 6. és 7. táblázatokban pont ebből a megfontolásból számítottuk ki a magyarországi évi bruttó keresetek arányát a többi országok keresetszintjéhez képest is (a táblázatok 3. oszlopa). Egyértelműen sokkal közelebb állnak a magyar keresetek – érthetően – a portugál és a görög szinthez, és a spanyol szint elérése sem olyan távoli, mint az unió többi országáé. Természetesen speciális szempontok más elemzést is szükségessé tehetnek: a migráció lehetősége miatt például kitüntetett szerepe van a szomszéd országoknak, elsősorban Németországnak, Ausztriának és Olaszországnak.

6. táblázat

Fizikai foglalkozásúak évi bruttó átlagkeresete a feldolgozóiparban valutaárfolyamon, dollárban számítva, 1996-ban

	Átlagkeresetek (dollárban)	A magyar keresetek az egyed-országok keresetszintjéhez képest (%)	Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)	
			(súlyozott)	(súlyozatlan)
Dánia	42975	7,0	150,5	160,0
Németország	38264	7,9	134,0	142,5
Belgium	34487	8,7	120,8	128,4
Luxemburg	33763	8,9	118,2	125,7
Hollandia	33480	9,0	117,2	124,7
Svédország	30527	9,9	106,9	113,7
Finnország	29835	10,1	104,5	111,1
Ausztria	27865	10,8	97,6	103,8
Nagy-Britannia	24900	12,1	87,2	92,7
Franciaország	23654	12,7	82,8	88,1
Olaszország	23172	13,0	81,1	86,3
Írország	22639	13,3	79,3	84,3
Spanyolország	17169	17,5	60,1	63,9
Görögország	11680	25,8	40,9	43,5
Portugália	8414	35,8	29,5	31,3
Szórás	9222			
EU átlag (súlyozott)	28560	10,5	100,0	
EU-átlag (súlyozatlan)	26855	11,2		100,0
Magyarország	3009	100	10,5	11,2

Megjegyzés: Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

Forrás: OECD (1997b) alapján saját számítások. A GDP nagysággal súlyozott átlag *Gács E.* (1999) becslése.

Fizikai foglalkozásúak évi bruttó átlagkeresete a feldolgozóiparban
vásárlóerő-paritáson számítva, 1996-ban

	Átlagkeresetek (dollárban)	A magyar keresetek az egyed-országok keresetszintjéhez képest (%)	Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)	
			(súlyozott)	(súlyozatlan)
Dánia	28993	23,2	126,6	131,2
Belgium	28541	23,5	124,6	129,2
Németország	28227	23,8	123,2	127,7
Hollandia	27434	24,5	119,8	124,2
Luxemburg	26831	25,0	117,1	121,4
Nagy-Britannia	23650	28,4	103,2	107,0
Finnország	23056	29,1	100,6	104,3
Írország	22016	30,5	96,1	99,6
Olaszország	21908	30,7	95,6	99,1
Ausztria	21004	32,0	91,7	95,1
Svédország	20786	32,3	90,7	94,1
Franciaország	18451	36,4	80,5	83,5
Spanyolország	17239	39,0	75,2	78,0
Görögország	12739	52,7	55,6	57,7
Portugália	10573	63,5	46,2	47,8
Szórás	5613			
EU súlyozott	22909	29,3	100,0	
EU átlag	22097	30,4		100,0
Csehország	10142	66,2	44,3	45,9
Lengyelország	7902	85,0	34,5	35,8
Magyarország	6716	100,0	29,3	30,4

Megjegyzés: Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

Forrás: OECD (1997b) alapján saját számítások. A GDP nagysággal súlyozott átlag *Gács E.* (1999) becslése.

Megvizsgáltuk végül, milyen különbség adódik, ha a kereseteket bruttó vagy nettó³¹ nagysága szerint mérjük a bérek arányát (lásd a 8. táblázatot). A magyarországi keresetek bruttó és nettó értéke szerint az EU átlagos keresetszintjéhez képest az elmaradás nagyjából ugyanakkora (vásárlóerő-paritáson számítva a magyar bérszint 30% körül van), míg az egyes országokhoz képest számottevő az eltérés – az adó- és járuléktérhek eltérése miatt.

A 7. és 8. táblázatokban bemutattuk Magyarország mellett a csaladkozásra váró másik két fejlettebb ország – Csehország és Lengyelország – keresetszintjeit is. Magyarország keresetszínvonala ezekkel az országokkal összehasonlítva is alacsony volt 1996-ban, a nettó keresetek esetében az elmaradás még szembeszökőbb.

³¹ A bruttó keresetek adó- és járulékfizetés után megmaradó nagysága.

8. táblázat

Fizikai foglalkozásuk évi bruttó és nettó átlagkeresete a feldolgozóiparban vásárlóerő-paritáson számítva, dollárban, 1996-ban

	Átlagkeresetek		Az egyes országok keresete az EU átlagában (%)		A magyar keresetek az egyes országok keresetszintjéhez képest (%)	
	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
Dánia	28993	16003	131,2	107,4	23,2	29,5
Belgium	28541	16752	129,2	112,4	23,5	28,2
Németország	28227	16557	127,7	111,1	23,8	28,5
Hollandia	27434	16692	124,2	112,0	24,5	28,3
Luxemburg	26831	19892	121,4	133,5	25,0	23,8
Nagy-Britannia	23650	17555	107,0	117,8	28,4	26,9
Finnország	23056	14397	104,3	96,6	29,1	32,8
Írország	22016	15746	99,6	105,6	30,5	30,0
Olaszország	21908	15767	99,1	105,8	30,7	30,0
Ausztria	21004	15278	95,1	102,5	32,0	30,9
Svédország	20786	13772	94,1	92,4	32,3	34,3
Franciaország	18451	13315	83,5	89,3	36,4	35,5
Spanyolország	17239	13810	78,0	92,7	39,0	34,2
Görögország	12739	10472	57,7	70,3	52,7	45,1
Portugália	10573	8661	47,8	58,1	63,5	54,6
Szórás	5613	2776				
EU átlag*	22097	14905	100,0	100,0	30,4	31,7
Csehország	10142	7862	45,9	52,7	66,2	60,1
Lengyelország	7902	6481	35,8	43,5	85,0	72,9
Magyarország	6716	4727	30,4	31,7	100,0	100,0

*Az országok számtani átlaga.

Megjegyzés: Az adatok a gyerek nélküli, egyedülálló, átlagos keresettel rendelkező dolgozókra vonatkoznak.

Forrás: OECD (1997b) adatai alapján.

6.2. A konvergencia kelet-európai perspektívában és a hazai szektorok körében

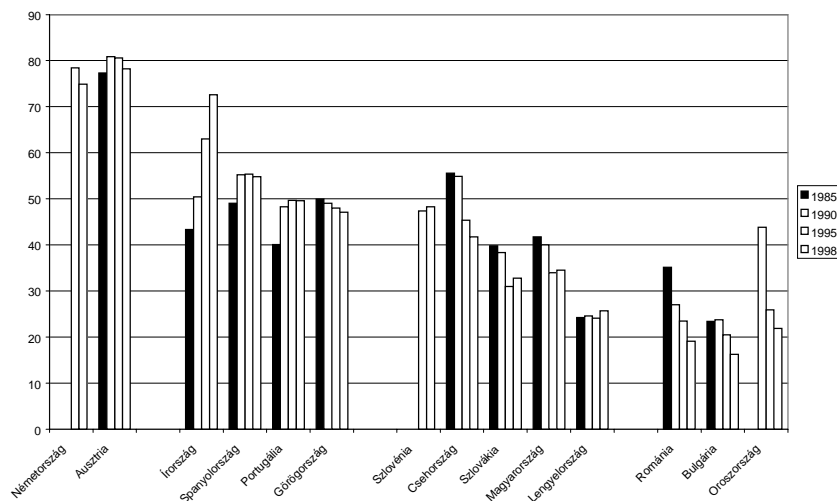
Vajon miért olyan alacsonyok a magyar bérek – a többi élvonalhoz tartozó átalakuló országhoz képest is? Mekkora Magyarország elmaradottsága? Az egyes országok gazdasági fejlettségét a bérek színvonalánál inkább, de mindenképpen másképp tükrözi az egy főre eső GDP alakulása. A gazdasági fejlettséget mutató GDP alapján Magyarország elmaradottsága korántsem olyan drámai. Gács Endre (1999) OECD adatokra alapozott számítása szerint a vásárlóerő-paritáson számított egy főre eső GDP 1996-ban Magyarországon az Európai Unió átlagának 47,4%-át érte el. Ugyanez az arány a kevésbé fejlett Görögországhoz vagy Portugáliához képest már 70% felett van, miközben az utóbbi országok egy főre eső GDP-je az EU átlagának kétharmadát érte el.

A 21. ábrán az egyes unióbeli, illetve belépni szándékozó országok GDP-jének alakulását ország-csoportonként az USA szintjéhez viszonyítva mutatjuk be. Tekintélyes a különbség a fejlett és a kevésbé fejlett unióbeli országok között is, ám a növekedés ezekben az országokban többé-kevésbé folyamatos volt. Az átalakuló országok a kilencvenes években jelentős GDP visszaesést szenvedtek el, a kilencvenes évek közepe óta viszont közülük a

fejlettebbek a lassú felzárkózás útjára léptek; a kevésbé fejlett Románia, Bulgária és (a legnagyobb veszteséget elszenvedett) Oroszország esetében a GDP relatív csökkenése tovább folytatódik.

21. ábra

Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson
Amerikai Egyesült Államok = 100

Forrás: World Development Indicators 2000.

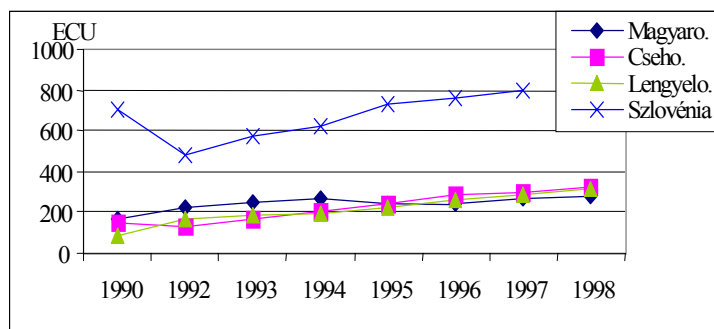
Az egy főre jutó GDP alapján tehát a magyar fejlettségi szint megfelel a fejlettebb csatlakozásra váró országokénak. Hogyan alakult ehhez képest az egyes átalakuló országokban a keresetek színvonala?

A 22. és 23. ábra a WIIW adatbázisa alapján hasonlítja össze az átlagos havi bruttó keresetek³² alakulását az 1990-98 közötti időszakokra és a nemzetgazdaság egészére árfolyamon és vásárlóerő-paritáson számítva. A csatlakozásra váró országok havi bruttó átlagkereseteinek alakulását vizsgálva azt látjuk, hogy az egyes országok egymáshoz viszonyított pozíciója ugyan némiképp változik, de az Európai Unió országainak szintjéhez képest nincs lényeges elmozdulás. A magyarországi havi bruttó keresetek árfolyamon (ECU-ben) mért átlagos színvonala 1995-ig valamelyest meghaladta a cseh és lengyel szintet, azóta alig van érzékelhető növekedés, a keresetek színvonala összesimul a többi országéval. Szlovénia árfolyamon mért keresetszintje – mint minden más mutatójának értéke – számottevően magasabb, mint a többi országoké, míg a cseh jövedelmek színvonala folyamatosan növekszik. Magyarországnak a munkavállalók szempontjából (viszonylag) kedvező pozíciója 1995-ben elveszett, azt követően a keresetszínvonal lényegében megegyezik Lengyelországéval. Vásárlóerő-paritáson mérve a tendenciák enyhe különbségei pregnánsabban mutatkoznak meg.

³² A nemzeti statisztikákból származó adatok a teljes munkaidős foglalkoztatottak részére kifizetett keresetösszeg egy főre jutó átlagát tartalmazzák, s ezek országonként (és évenként) valamelyest eltérő vállalati nagyságokra vonatkoznak. (A WIIW adatforrása nem definiálja pontosan az adatok tartalmát, a magyar statisztikákból azonosítva a bruttó kereset a munkavállalói járadékot, egészségügyi hozzájárulást, nyugdíjjárulékot, valamint személyi jövedelemadó fizetés előtti jövedelmet tartalmazza.)

22. ábra

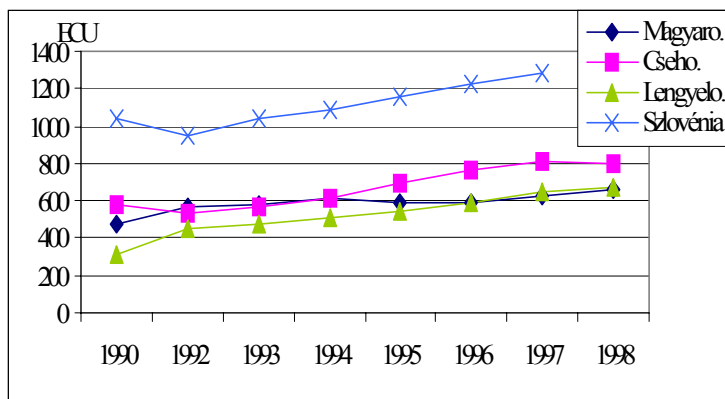
Átlagos havi bruttó keresetek a csatlakozásra váró fejlettebb országokban
 árfolyamon számítva, ECU-ben, nemzetgazdaság

Forrás: WIIW adatbázis, közli WIIW (1999)

23. ábra

Átlagos havi bruttó keresetek a csatlakozásra váró fejlettebb országokban
 vásárlóerő-paritáson számítva, ECU-ben, nemzetgazdaság

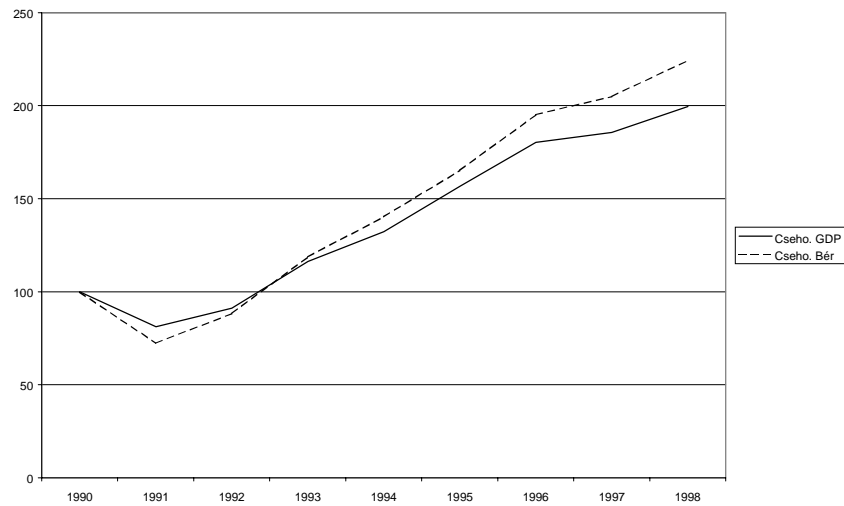
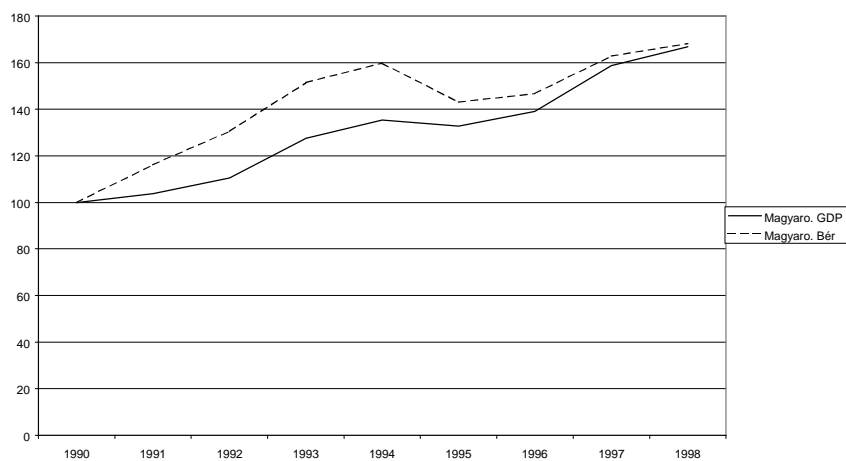
Forrás: WIIW adatbázis, közli WIIW (1999)

A csatlakozásra váró fejlettebb gazdaságokban az egy főre eső GDP és a keresetek alakulása nem mozgott együtt, többek között azért, mert az átmenet időszakában az egyes országok a keresetek alakulását eltérően érintő gazdaságpolitikát követtek. A visszaesés és a növekedés eltérő ütemben és eltérő sokkokkal ment végbe,³³ s az eltérő növekedési pályákat pedig eltérő módon követte a bérek alakulása.

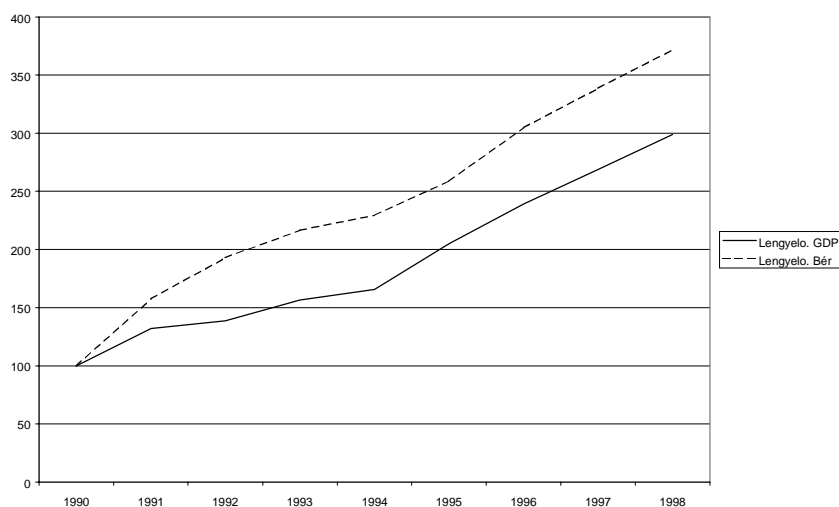
³³ Nem feladatunk itt a gazdasági átmenet eltérő útjainak értékelése; lásd erről sok más mellett a legfrissebbekből pl. Kornai (2000) és Kolodko (2000) tanulmányát.

Az egy főre eső GDP és a havi bruttó átlagkeresetek alakulása a fejlettebb csatlakozásra váró országokban

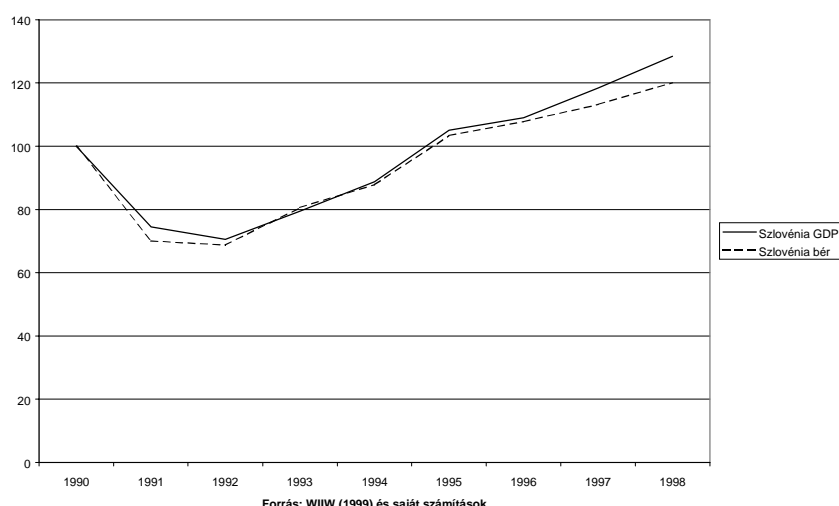
folyó ECU árfolyamon, százalékban, 1990=100

a) Csehország**b) Magyarország**

c) Lengyelország

d) Szlovénia

Forrás: WIIW (1999) és saját számítások

Forrás: WIIW (1999) és saját számítások

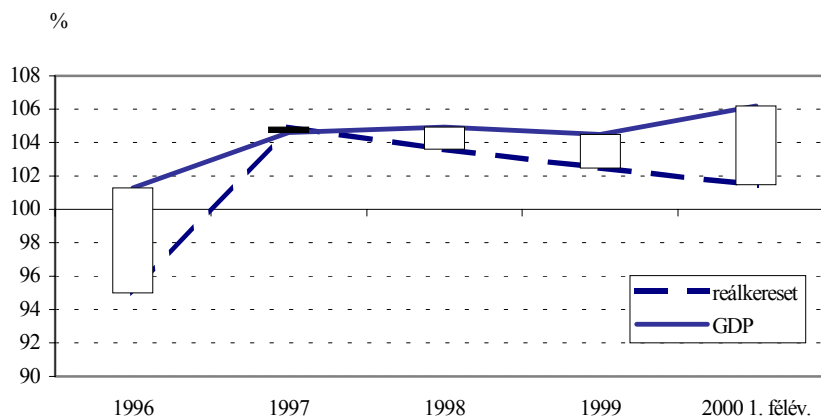
A 24. a., b., c., d. ábra az egy főre eső GDP és a havi átlagos bruttó keresetek alakulását országonként folyó ECU árfolyamon mutatja be, az 1990-es szinthez képest.³⁴ Az ábrákról egyértelműen látszik, hogy a keresetek az egy főre jutó GDP alakulásától elszakadva, Csehországban, de különösen Lengyelországban folyamatosan növekedtek. Magyarországon a „Bokros-csomag” hatására 1995-96-ban a bérek erőteljesen csökkentek, s azt követően együtt mozognak az egy főre jutó GDP-vel. Végül Szlovéniában szinte teljes szinkron valósult meg a nemzetgazdasági jövedelemmutató és a bérmutató között, bizonyos bérrestríkciónal párosulva.

³⁴ Meglepő lehet a GDP mutató kitartó emelkedése a transzformációs válság idején: ennek oka, hogy a vizsgált országok nemzeti valutái az adott időszakban – a GDP deflátorához képest – felértékelődtek (v.ö. Hüttl és szerzőtársai, 1998).

A 24. ábrák 1998-ig mutatták be a négy csatlakozásra váró ország hasonló mutatóit folyó áron és árfolyamon. Mint említettük, a magyar gazdaságban éppen erre az időszakra esett az 1995-96-os erőteljes gazdasági visszafogás, majd az azt követő konszolidálódás és élénkülés. Az időszak végének javuló magyar gazdasági mutatói ugyanakkor nem érezhetőek (egyelőre) a reálkeresetek alakulásában.³⁵ A reál GDP és a hazai reálkeresetek legutóbbi években tapasztalt változását követi nyomon az 25. ábra, illetve a 9. táblázat. A GDP növekedése ellenére Magyarországon a reálkeresetek növekedési üteme rövid távon egyre kevésbé látszik követni a GDP növekedésének ütemét. Amennyiben ezt a trendet prognosztizálnánk a magyar béreknek az unió béreihez való felzárkózásához, úgy a bérek természetesen igen lassan érnék utol az unióbelieket.

25. ábra

A reál GDP és a reálkereset növekedése
előző év megfelelő időszaka = 100

Megjegyzés: A reálkeresetek a nettó jövedelmekből számítottak, a TB járadékküszöb figyelembevételével korrigálva.

Forrás: KSH.

9. táblázat

A GDP és a reálkereset növekedése
előző év megfelelő időszaka =100

	1996	1997	1998	1999	2000 1. félév
Reálkereset	95,0	104,9	103,6	102,5	101,5
GDP	101,3	104,6	104,9	104,5	106,2

Forrás: KSH.

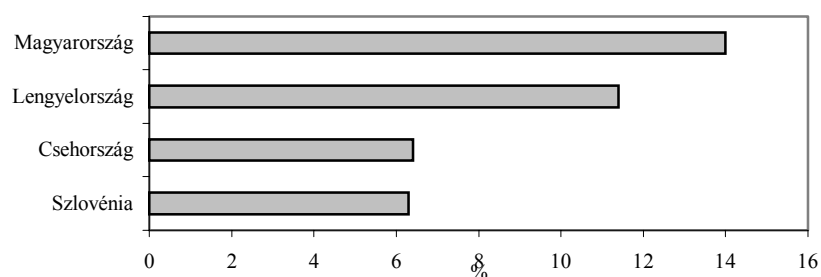
Mi lehet a bérek konvergenciájának remélhető forrása, alapja? A felzárkózás motorja, mint azt már az 5. fejezetben is tárgyaltuk elsősorban a teljes termelékenység növekedése,

³⁵ Itt hangsúlyozzuk azt is, hogy az előző pontban elvégzett összehasonlítás az EU és Magyarország bérszintje között szintén erre az időszakra vonatkozott.

illetve annak jól mérhető formája a munkatermelékenység; pontosabban annak gyorsabb növekedése a felzárkózó országokban, mint a fejlettebb EU gazdaságokban. A magyar gazdaság az átmenet időszakában sikeresebbnek tűnik a többi fejlett közép és kelet-európai országnál a munkatermelékenység növelésében. A már idézett WIIW (1999) tanulmányban például, a feldolgozóipari adatok szerint 1993-97-ben a vizsgált négy ország közül Magyarország mutatta egyértelműen a legkedvezőbb teljesítményt (lásd a 26. ábrát).

26. ábra

Termelékenység átlagos éves növekedése a feldolgozóiparban 1993-97 között

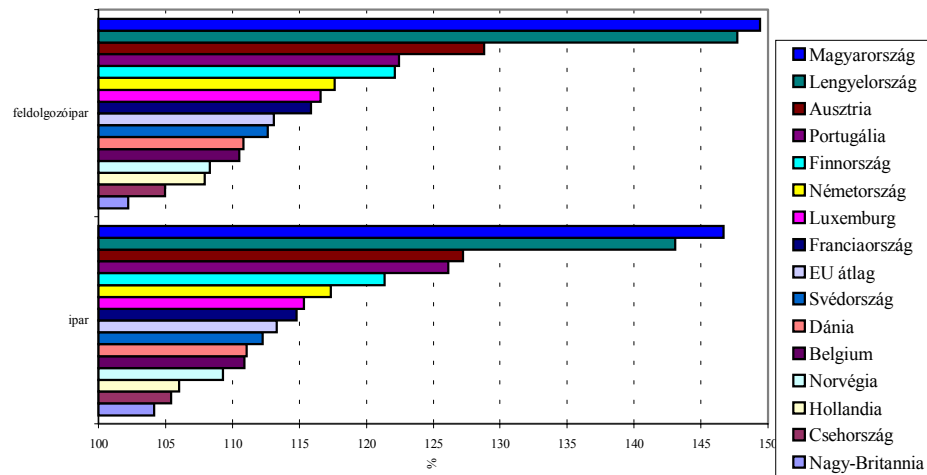
Forrás: WIIW (1999) adatok alapján

Az Európai Unió országaival összehasonlítva, az 1995-1999-es időszakban, az ipari termelés egészében – és a feldolgozóiparban különösen – Magyarországon és Lengyelországban kiugróan gyors volt a termelékenység növekedése, míg Csehországban a termelékenység csak mértéktartóan növekedett. A 27. ábra a termelékenység négy év alatt végbement kumulált növekedését mutatja be az ipar egészében és a feldolgozóiparban. A átalakuló országokban a legfrissebb adatok alapján is folytatódik a munkatermelékenység gyors emelkedése. Míg az unióban az ipari és a feldolgozóipari termelékenység is átlagosan 6-6%-kal emelkedett 1999-ben és 2000 első negyedévében (az előző év megfelelő időszakához képest), ugyanezen időszakban Magyarországon a növekedés 19%, illetve 21%, Lengyelországban pedig 13%, illetve 12% volt. Csehország termelékenységnövekedése ugyanakkor csak valamelyest haladta meg az unió átlagát (10%, illetve 8%).³⁶

A közelmúlt hazai fejlődéséről számos elemzés mutatta ki, hogy a külföldi működőtőke bevonása, a multinacionális vállalatok jelenléte döntő mértékben járult hozzá a termelékenység példászerűen gyors növekedéséhez. A munkaerőpiac kilencvenes években végbement folyamatait elemző tanulmányok emellett azt is kimutatják, hogy a külföldi tulajdonú vállalatok a termelékenységben elért eredményeikre alapozva a bérek felzárkóztatásában is élen járnak. *Köllő* (2000a) elemzése igazolja például, hogy a magyar és a külföldi vállalatok közötti tekintélyes bérkülönbségeknek (1998-ban a külföldi cégeknél kifizetett bérek a hazai átlag másfélszeresét érték el) kiemelkedően legfontosabb forrása a termelékenységek különbsége volt; emellett még az eltérő méret-, szakmai-, nemek és életkorok szerinti összetétel befolyásolta a bérszínvonal különbségét.

³⁶ Forrás: Indicators of Industrial Activity, OECD, 2000 No. 2.

Termelékenységnövekedés az iparban és a feldolgozóiparban, 1995-1999
százalékban

Forrás: Indicators of Industrial Activity, OECD, 2000 No. 2.

Ugyanakkor a külföldi-hazai bérvizonyokhoz hasonló különbségek mutathatók ki a hazai magán- és nem magántulajdonú vállalatok között is. A közsféra egy jelentős részében természetesen nehéz a termelékenység változását értelmezni és mérni. *Kézdi* (1998) és (2000) szerint ugyan a közsférában foglalkoztatottak arányának növekedése meghaladta a végbement relatív keresetsökkenést, ugyanakkor a közsférában foglalkoztatottak keresete nagymértékben csökkent a versenyszféra hasonló munkavállalóihoz viszonyítva. Figyelemreméltó, hogy a különbségek a magasabb keresetű közsférabeliek esetében növekednek. A közsféra béreinek relatív csökkenése előbb-utóbb hatni fog a munkaerő kínálatra: a konvertálható foglalkozások esetében (pl. jogászok, bizonyos tanár szakmák) az elvándorlás, míg más szakmákban (pl. orvosok) – amennyiben a feltételek nem változnak – hosszabb távon a szakmaválasztás révén valósul majd meg a kínálat alkalmazkodása az alacsony bérekkel (akarva vagy nem akarva) jelzett kereslethez. *Kézdi* elemzése felhívja a figyelmet arra is, hogy a verseny- és az közsféra munkaintenzitásának különbségében egyéni preferencialehetőségek rejlenek, ami a közsférában dolgozók számára „kellemesebb” munkafeltételeket, alacsonyabb intenzitással végzett munkát, ugyanakkor alacsonyabb bérek elérését teszi lehetővé.

Néhány verseny-, illetve közsférabeli, hagyományos és felfutó tevékenység³⁷ osztrák, német (pontosabban észak-rajna-westfáliai), illetve olasz kategóriánkénti tarifabéreit a magyar alapbérekkel összevetve azt láthatjuk, hogy 1997-ben a felzárkózás még mikroszinten is korlátozott volt (lásd a 10. táblázatot). Kevés az átlagból jelentősen kiemelkedő bérkategória arányt látunk, azaz szakmánként, illetve foglalkozási kategóriánként sem (vagy alig) található az uniós ország bármelyikének tarifabéret megközelítő magyar alapbér (vásárlóerő-paritáson vizsgálva). Az átlagoshoz képest is

³⁷ A szakmák: bányamérnök, vájár, pék, fonó, nyomdász, vegyészmérnök, vegyésztechnikus, hengerész, hegesztő, csőszerelő, festő-mázoló, szakács, felszolgáló, mozdonyvezető, autóbusszvezető, postai kézbesítő, felsőfokú tanintézeti tanár, középiskolai tanár, ált iskolai tanár, óvónő, ált. orvos, fogorvos, ált. ápoló, gépjármű és motorszerelő. Forrás: http://szef.westelhu/archiv/1999_09/omt.htm által közölt ILO illetve OMMK Bértarifa felvétel adatok alapján.

számottevőbb elmaradás a közszférában nyilvánvaló. Az eltérés sokkal kisebb az egyes foglalkozási kategóriák tarifabéreinek arányában Magyarországot és a három unióbeli országot hasonlítva össze, mint mikor a három unióbeli országot egymással párban vizsgáljuk.

10. táblázat

Egyes kategóriánkénti tarifabérek országok közötti arányai (1997)

	Magyar és osztrák		Magyar és német	Magyar és olasz	Osztrák és német	Olasz és német	Osztrák és olasz
	átlagkereset	tarifabér	Tarifabér				
	Aránya						
Kategória átlagos elmaradottsága	38,51	31,95	23,90	31,06	78,69	80,17	97,99
Szórás	12,9	7,5	6,9	10,5	11,8	18,7	25,4

Forrás: http://szef.westelhu/archiv/1999_09/omt.htm által közölt ILO illetve OMMK Bértarifák felvétel adatok alapján.

6.3. Magyarország pozíciója a nettó bérek alapján

A munkabér, mint már többször hangsúlyoztuk, nem csak a versenyképesség szempontjából fontos egyik termelési tényezőnek az ára, azaz munkaerőköltség, hanem a foglalkoztatottak jövedelme is.³⁸ 1997-es adatok alapján Magyarország – és a többi felzárkózó ország – munkaerőköltsége alacsonynak mondható. A bruttó munkaerőköltség azonban önmagában nézve félrevezető is lehet.³⁹ A munkaerőköltségek, illetve a bruttó keresetek és a nettó jövedelmek egymáshoz viszonyított aránya országonként nagyon eltérő. Az alacsony, valamint a magas munkaerőköltség kategóriák esetén különösen magasak az adó és járulékterhek.

Az adó és járulékterheket országonként mutatja be a *11. táblázat*. Az alacsony magyar munkaerőköltségeket ugyanúgy a legmagasabb csoportba tartozóan magas adó és járulékköltségek terhelik, mint a legmagasabb jövedelmű országokban (Németországban, Belgiumban, Svédországban, stb.). A többi csatlakozni kívánó ország munkaerőköltségében az adó és járulékterhek jóval szerényebbek (mind Csehországban, mind Lengyelországban 10 százalékponttal kisebbek), mint nálunk. Az Európai Unió szegényebb országaiban (különösen Görögországban, Portugáliában) pedig a terhek további közel 10 százalékponttal kisebbek.

³⁸ A munkaerőköltség a munkás nettó jövedelme (szociális transzfer jövedelmek nélkül), továbbá az efeletti adó és járulékterhek, bárki fizeti is azt, a munkavállaló vagy a munkáltató. A munkaerőköltségek elemzésekor a nettó jövedelmek és a munkaerőköltség viszonyát vizsgáljuk. Annak meghatározása messze vezetne, s erre tanulmányunkban nem térünk ki, hogy az adókat és a járulékokat milyen mértékben fizessék a munkavállalók, illetve a munkáltatók. Természetesen ez a bruttó keresetek konvergenciáját nagymértékben befolyásolja.

³⁹ A kérdés gyakran felmerült a kilencvenes évek első felében. Godfrey (1994) 1989 és 1992 között vizsgálta a termékegységre eső magyar munkaerő-költségek emelkedését, ami akkor 26%-os emelkedést mutatott. Valójában a mai magas adó- és járulékteher szerkezet kialakulása okozta a versenyképességet féltő aggodást. A bérteher magas szintje azonban kétségtelen.

100 egyéni munkaerőköltségre eső nettó jövedelem

1997, %-ban

Magas	%	Közepes	%	Alacsony	%
a nettó jövedelem feletti adó és járulékteher					
Belgium	43,40	Finnország	51,06	Spanyolország	61,00
Németország	47,68	Franciaország	51,31	Norvégia	62,68
Magyarország	48,03	Ausztria	54,41	Görögország	64,17
Olaszország	48,52	Dánia	54,85	Luxemburg	64,83
Svédország	49,27	Lengyelország	56,10	Írország	66,08
		Hollandia	56,42	Portugália	66,09
		Csehország	57,10	UK	68,02

Forrás: OECD (1998) alapján saját számítások, vásárlóerő-paritáson összehasonlított keresetszintek.

6.4. Tapasztalatok a bérek és a migráció kapcsolatáról és a várható tendenciák

A migrációtól való nyugati félelmek egyik oka az a feltételezés, hogy az újonnan csatlakozó tagországokból beáramló olcsó külföldi munkaerő kiszorítja majd a hazai munkaerőt a rendelkezésre álló munkahelyekről (növekvő munkanélküliség), illetve lenyomja a hazai magas munkabéreket.

Elvileg nem zárható ki, hogy a jelentős bérkülönbségek migrációhoz vezetnek. A szokásos feltételezés szerint ugyanis két terület (régió, állam stb.) között a meginduló migrációs folyamatoknak (békeidőben) az aránylag jelentős bérkülönbség az egyik oka, feltéve, hogy a mobilitásnak nincsen érdemi korlátja. (Ez a bérek úgynevezett *húzóhatása*; az irodalom a kivándorlás másik fő tényezőjének a nagyarányú hazai munkanélküliség *tolóhatását* tekinti.)

A migrációs várakozások ellen fontos érv mindenekelőtt az unió történetében eddig tapasztalt tendencia: nagyon mérsékelt volt a vándorlás a tagállamok között, s mérsékelt volt az újonnan csatlakozott szegényebb államokból is a fejlettebb európai tagországokba irányuló migráció (mindenekelőtt Spanyolországból, Portugáliából, illetve Görögországból, korábban a szabad helyváltogatás lehetővé tételekor a már tag Olaszországból). *Hárs* (1995) tanulmánya igazolja, hogy a mobilitás nem indult meg a korlátok, akadályok eltörlésének ösztönző hatására, azt sokkal inkább az egyes országok gazdasági folyamatai szabályozták. A félelem azonban minden esetben megfogalmazódott. (A migrációval kapcsolatos tapasztalatokat a *Függelékben* található ország esettanulmányokban is összefoglaljuk.)

Érdeemes megemlíteni az unión belüli legújabb tapasztalatokat is: kutatók a német egyesítés utáni kelet- és nyugat-német területek béreinek konvergenciáját és a mobilitást vizsgálva arra a figyelemreméltó eredményre jutottak, hogy az államhatárok lebontása után még Berlinben is jelentős maradt a bérek eltérése – bár a helyi közlekedés a mobilitási költségeket itt a minimálisra szorítja –, másutt pedig a mobilitás meglévő, de enyhe természetes akadályai mellett az emberi tőke színvonala, s a rugalmatlan munkaerőpiaci intézmények akadályozták továbbra is a bérkonvergenciát (v.ö. *Boeri–Bröcker*, 2000, *Hunt* 2000). Más vizsgálatok is a migráció negatív hatásától való félelmek alaptalanságát igazolják: az osztrák és német munkaerőpiac egyes szegmenseiben, ahol a kilencvenes években nagyobb arányban jelentek meg külföldiek, a bérekre, illetve a munkanélküliségre gyakorolt hatásuk nem volt kimutatható. A munkanélküliség kockázata és a külföldiek részaránya között nincsen lényeges összefüggés. A külföldiekkel szembeni *beállítottság* ugyanakkor

kapcsolatban van a munkaerő-piaci státusszal: míg a *hazai munkanélküliek úgy vélik*, hogy a külföldiek foglalkoztatásának kedvezőtlen foglalkoztatottsági következménye van, ezzel szemben a foglalkoztatottak körében ilyen értékelés kevésbé tapasztalható. A kutatások arra is rámutatnak, hogy a migránsok inkább prosperáló ágazatokba áramlanak. Általában nem volt jellemző az elbocsátás és a bérek visszafogása azokban az ágazatokban, ahol növekedett a külföldiek aránya. A kérdés inkább az, mi történt volna a bérekkel és a foglalkoztatással, ha nem növekedett volna ezekben az ágazatokban a külföldiek aránya. (Jó összefoglalót ad ezekről a vizsgálatokról pl. *Boeri– Bröcker*, 2000, Part A. Ch. 6.2. Impact of migration., valamint *Winter-Ebmer–Zweimüller*, 1996),

Az unióbeli mérsékelt migráció mellett a hazai tapasztalatok is az intenzív vándorlás valószínűsége ellen szólnak. A regionális mobilitást egy sor külső tényező akadályozza: a lakáshiány, az igen magas mobilitási költségek, az új lakhelyen várható jövedelem bizonytalan kilátásai. Magyarország kis mérete természetesen elvileg azt is lehetővé tenné, hogy a területi aránytalanságokat napi, esetleg heti *ingázással* lehessen kiegyenlíteni. A nem megfelelő közlekedési infrastruktúra, az utazás magas, és a munkanélküliek számára esetenként elérhetetlen akadályt jelentő költségei azonban az ingázás elé komoly korlátokat állítanak (*Köllő*, 1997). 1999-ben és 2000-ben a közép- és nyugat-magyarországi régiókban esetenként már a termelés korlátját jelenti bizonyos (szak)munkaerő hiánya, mégsem jár sikerrel a kedvezőtlenebb munkaerő-piaci és bérhelyzetű északkeleti régiókból való átcsábítás. Az ismétlődően felröppenő hírek szerint mind az ingáztatás, mind az átköltöztetés sikertelennek bizonyult.⁴⁰

A belső mobilitás tehát szerény; a mobilitást a legkönnyebben konvertálható szakmák esetében az országon belül megyénként különösen tekintélyes keresetkülönbségek sem ösztönzik. A *12. táblázat* szerint 70 százalék körüli az eltérés az ország legmagasabb és legalacsonyabb jövedelmet kínáló megyéjében a fizikai munkakörök majdnem mindegyikének besorolási kategóriánkénti keresete között, de ennek hatására sem indul be jelentős munkaerő-vándorlás.

12. táblázat

Besorolásonkénti keresetek (megyénként, Ft/fő/hó)

	Segédmunkás		Betanított munkás		Szakmunkás		Mester		Összesen
	Normál	Kedve-zőtlen	Normál	Kedve-zőtlen	Normál	Kedve-zőtlen	Normál	Kedve-zőtlen	
Munkafeltételek									
Átlagosan	36493	43037	44787	56440	53135	69426	82083	100711	64966
maximális kereset	43042	50821	55873	66423	67655	82162	107039	139588	99715
minimális kereset	31163	35216	36885	48635	44535	58118	58128	67522	51657
max-min eltérés	11879	15605	18988	17788	23120	24044	48911	72066	48058
min/max aránya	72,4	69,3	66,0	73,2	65,8	70,7	54,3	48,4	51,8
min. keresetű megye	Szabolcs	Szolnok	Somogy	Szabolcs	Nógrád	Nógrád	Nógrád	Bács	Nógrád
max. keresetű megye	Bp.	Vas	Fejér	Bp.	Fejér	Tolna	Fejér	Pest	Bp.

Forrás: OMKMK bértarifa felvétel (1997 adatok)

Mivel magyarázható a mobilitás hiánya? A keresetkülönbségekben megjelennek bizonyos regionális különbségek, ám régióként egyben eltérő hatékonyságúak is az ott

⁴⁰ Lásd *Farkas József György*: Munkaerő-csábítás lakással. Népszabadság 2000. okt. 10. 18. o.

működő vállalatok, s az ágazatok, vállalattípusok; emellett a munkaerő minősége, intenzívebb (hatékonyabb) munkára foghatósága, sikeres konvertálhatósága is eltérő. Kutatások azt a megfontolandó eredményt igazolták Magyarországon (is), hogy a kilencvenes évek derekára nem mutatható ki jelentősebb különbség az *azonos intenzitású és termelékenységű munkát* végző különböző ágazatokban dolgozók keresete között. A regionális különbségek is csökkentek abban az értelemben, hogy azonos (minőségű, hatékonyságú) munkaerő regionális különbségektől eltekintve nagyjából azonos kilátásokkal rendelkezik, amennyiben régióként nem különbözik a munkaerő keresete (*Köllő, 2000b*). A vándorlásnak tehát – sem belföldön, sem külföldön – nem az átlagos keresetkülönbség a mozgatója, hanem az adott képzettséggel és adott intenzitással elérhető kereset.

Végül jóléti szempontból is fontos eloszlatni azt a közkeletű feltételezést is, hogy a migrációt a bérkülönbségek ösztönzik. A hazai és a külföldi keresetszint különbsége ugyanis nem elegendő ösztönzője a migrációnak, azt a keresetek mint jövedelmek *jóléti* szempontú összevetése teheti relevánssá a migrálni készülő számára. Az összehasonlításához tehát a munkából származó jövedelem által *elérhető életszínvonalat* kell alapul venni (eltekintve itt a nem bérjellegű jövedelmektől és a nem mérhető bérjellegű jövedelmektől, noha ezek figyelembe nem vétele komoly torzítást okozhat.). Ebből a szempontból fontos a bérek vásárlóerő paritáson vett egybevetése, melyet tanulmányunkban többször is megtettünk. *Ferenczi (2000b)* hívja fel a figyelmet arra, hogy az árak összehasonlításával kapcsolatos problémáktól mentes *naturális mutatók* szerint Magyarország a bérek által jelzettnél jóval közelebb áll Ausztriához: az ezer alkalmazottra jutó televíziók vagy telefonvonalak számában csak 12% illetve 28% Magyarország elmaradása, s a kábeltelevíziót használók számában le is körözte Ausztriát (1997-ben).

7. A bérkonvergencia scenáriói

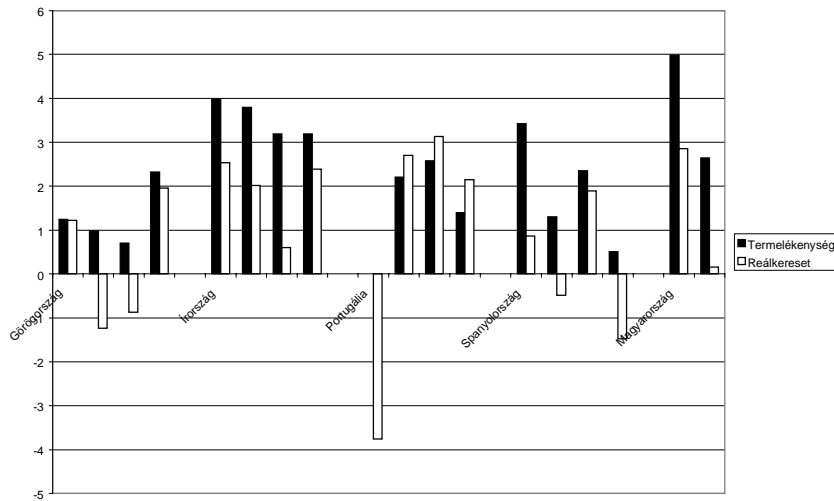
Az alábbiakban a magyarországi bérek jövőbeli alakulásának előrejelzésére teszünk kísérletet, s ehhez visszakanyarodunk az 5. fejezetben írottakhoz. Ott rámutattunk a termelékenység növekedésének fontosságára és arra, hogy a munkatermelékenység növekedése gyakran mérce, mégha nem is kizárólagosan használják, a bérek alakításánál. A 28. ábra azt mutatja, hogy a kohéziós országokban és Magyarországon hogyan viszonyult egymáshoz a nemzetgazdasági szintű termelékenység és a reálkeresetek növekedése. Az adatok szerint Portugália három ötéves időszakát leszámítva (amikor többnyire enyhe többlet mutatkozott a bérnövekedés javára⁴¹) a szabály az volt, hogy a reálkeresetek emelkedése rendre elmaradt a munkatermelékenység növekedése mögött (az összefüggés voltaképp azt jelzi, hogy a kohéziós országokban a termékegységre jutó bérköltségek reálindexe általában csökkenést mutatott). Ez nem volt ennyire szabályszerű az egész unió átlagában, ahol egyenlő számban fordultak elő bértöbbletes és bértakarékos időszakok, és 20 év alatt így egyfajta kiegyenlítődés valósult meg (lásd a 29. ábrát). Ha figyelembe vesszük, hogy a kohéziós országokban a vizsgált 20 évben még jelentős szerepet játszottak a munkaintenzív, tehát keresletüket illetően nagy bérköltség-rugalmasságú ágazatok, valamint azt a jelenséget, hogy az egész unióban az elmúlt két és fél évtizedben a bérek aránya csökkent a GDP-ben (lásd tanulmányunk 4. fejezetét), akkor talán nem meglepő ez a jelenség. Mint a Függelékben közölt országtanulmányokból kiderül, a kohéziós országok az elmúlt évtizedekben hosszabb időn át jelentős munkanélküliséggel küzdöttek⁴², és ez azt jelentette, hogy a bértárgyalások során a munkavállalók képviselői nem tarthatták csupán a termelékenység növekedését szem előtt. Ugyancsak a Függelékből derül ki, hogy Görögországban és Portugáliában a baloldali populista kalandok után kiépültek a központi béralku intézményei (ez az intézményi fejlemény Írországra is igaz), amely intézmények tervszerűen igyekeztek szolid bérpolitikát folytatni. Figyelemre méltó, hogy a visszafogott bérpolitika Írországra és Spanyolországra is jellemző, ahol pedig a tipikusan alacsony bérrel dolgozó iparágak aránya a közelmúltban visszaszorult.

⁴¹ Ezek a többletek valójában az első időszakban „felhalmozott” tetemes tartalékokra építhettek. Portugália egyébként a gyarmatokról a 70-es évek közepétől beözönlött hatalmas munkaerőtöbblet miatt nehezen tekinthető tipikus felzárkózó országnak (ezzel kapcsolatban lásd a B Függelék).

⁴² S emellett Spanyolországgal, a munkanélküliség terén jó ideje „utcahosszal vezető” tagállammal még csak nem is foglalkozunk ország-esettanulmányaink között.

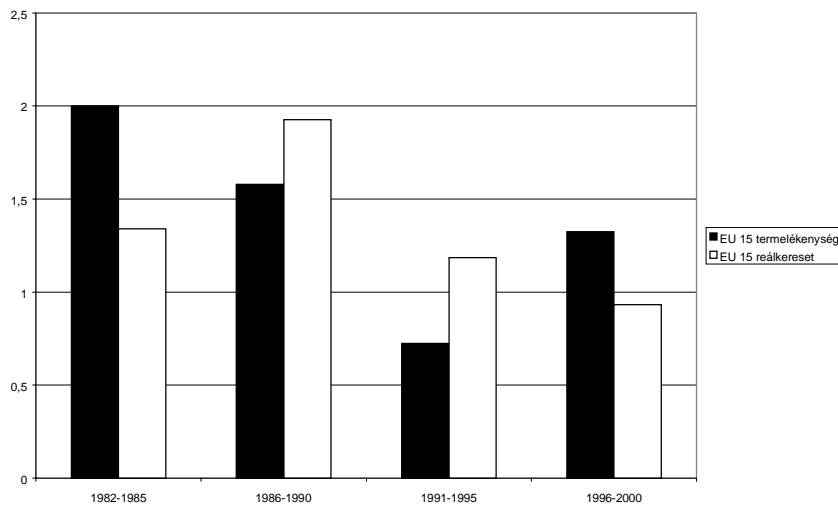
28. ábra

**A termelékenység és a reálkereset átlagos növekedése öt éves időszakokban
százalék (1982-85, 1986-90, 1991-95, 1996-2000, Magyarország első időszak: 1994-95)**

29. ábra

**A termelékenység és a reálkereset átlagos éves növekedése az EU 15 csoportban
százalék**

Amikor a magyar bérfelzárkózást próbáljuk előrejelezni, úgy gondoljuk indokolt a makroszintű munkatermelékenység növekedéséből kiindulni, még ha az sokkal kevésbé

könnyen is értelmezhető, mint mondjuk a feldolgozóipari munkatermelékenység javulása.⁴³ A 13. táblázat néhány kiinduló adatot tartalmaz az előrejelzésünkhöz.⁴⁴ Az adatok egyrészt azt mutatják, hogy az elmúlt években a bruttó hazai termék növekedésének döntő része származott a termelékenység növekedéséből, és a reálbérek, akár azok bruttó, akár nettó változatát vesszük, kevésbé nőttek a termelékenységnél; valójában a 1995-1996-os évek miatt az időszak egészében csökkentek vagy stagnáltak.

A továbbiakban folytatjuk azt a számítást, amelyet a Gács (1999, 2000) tanulmányokban elkezdünk, s melynek néhány eredményét a fentiekben a 4. táblázatban közöltünk. Feltesszük, hogy a GDP az ott megadott ütem szerint fog nőni 2005-ig és 2010-ig. Azt követően a csatlakozási scenárióban a GDP 2020-ig is a 2005 és 2010 között kialakult ütemben fejlődik, míg a csatlakozás nélküli scenárióban a növekedési ütem fokozatosan visszaesik, és 2010 és 2020 között 3,6%-os átlagos növekedést mutat.

13. táblázat

Éves növekedési ütem, százalék

	1995	1996	1997	1998	1999	1995-1999 átlag
GDP	1.5	1.3	4.6	4.9	4.5	3.3
Foglalkoztatottak száma	-1.9	-0.5	0.3	1.5	3.1	0.5
Egy foglalkoztatottra jutó reál GDP	3.5	1.8	4.3	3.3	1.4	2.8
Nettó reálkereset	-12.2	-5.0	4.9	3.6	2.5	-1.5
Bruttó reálkereset	-8.9	-2.6	3.4	3.5	5.5	0.0

Forrás: OECD (2000), MNB (2000).

Elfogadjuk az említett tanulmányokban tett feltételezést is, hogy a foglalkoztatottak száma az ezredforduló körüli viszonylag gyors növekedés után hosszabb távon legfeljebb évente 0,5-1 százalékkal fog bővülni.⁴⁵ Ez a két támpont már „kijelöli” a termelékenység növekedési pályáját. Hasonló számításokat végzünk az EU 15 csoportra is: a GDP évi átlagos 2%-os növekedéséből kiindulva, a foglalkoztatottság növekedését megbecsülve (2001 és 2020 között évi átlagban mintegy 0,6%) megkapjuk a munkatermelékenység várható növekedését.

Ezután már arra a kérdésre összpontosíthatunk, hogy vajon a következő évtizedekben a piac és a béralkuk folyamata (beleértve a kormányok tevékenységét) mennyi bérnövekedést juttat majd az foglalkoztatottaknak a termelékenység növekedéséből. Anélkül, hogy fetiszizálnánk a 28. és 29. ábrák eredményeit, azok alapján feltesszük, hogy Magyarország (és bármely csatlakozni kívánó kelet-európai ország) számára *expanzív bérpolitikát* az jelentene, ha a reálbérek növekedése elérné a termelékenység növekedésének 90%-át, míg *visszafogott*

⁴³ Ugyanakkor, a feldolgozóipar kizárólagos vizsgálata ugyancsak joggal bírálható, hiszen ez a szektor a fejlett országokban az összes gazdasági teljesítménynek csak mintegy 20%-át adja, s maga is igen heterogén. V.ö. Lindar és Scheremet (1998)

⁴⁴ Tisztában vagyunk azzal, hogy még ezek az alapadatok is könnyen vitathatók, hiszen ahány forrás, annyi eltérő érték, de valahonnan mindenképp el kell indulni.

⁴⁵ Ez a feltevés a hazai demográfiai trendeket tekintve túlságosan optimistának mondható. Ezek mellett azonban figyelembe veszi, hogy a munkaerőpiacról az elmúlt évtizedben kiszorult dolgozók egy része oda esetleg vissza fog térni, valamint a viszonylag korai EU csatlakozással is kapcsolatosan jelentős, a munkaerőpiacot is érintő bevándorlásra kerülhet sor.

bérlémpolitikáról akkor beszélhetnénk, ha a reálbérek növekedése a termelékenység növekedésének 40%-át tenné ki.

Ezen a területen az EU csatlakozási és csatlakozás nélküli pályák között annyi megkülönböztetést teszünk, hogy a csatlakozás elmaradása esetén az expanzív bérlémpolitikát 80%-os termelékenység/bér aránnyal (tehát nem 90%-kal) jelöljük ki. Ennek oka, hogy úgy gondoljuk, a csatlakozás elmaradása nem csak mennyiségi (növekedési ütemben mérhető) veszteségekhez vezet, hanem a gazdaság struktúrája, „mélysége” is más módon fog fejlődni. Témánk szempontjából itt az a fontos, hogy a képzettebb, jobban kereső munkaerőt alkalmazó iparágak jóval lassabb ütemben fognak teret nyerni a kevésbé képzett és kevésbé jól fizetett alkalmazottakkal dolgozó iparágakkal szemben többek között azért, mert az előzőek komoly beruházást és a multinacionális cégek hálózati rendszerébe való szerves kapcsolódást kívánnak meg, ami a csatlakozás elmaradása esetén kevésbé lehetséges.

Az unió átlagára nem vázolunk fel bérlémpolitikai alternatívákat: az EU 15 csoportra – ugyancsak a múltbéli adatok tendenciáját továbbvetítve – feltesszük, hogy ott a termelékenység-növekedés 100%-ának megfelelő reálbéremelés valósul meg.

Számításainkat 1997-es vásárlóerő paritásos, USD-ben kifejezett, bruttó béradatokból indítottuk (forrása OECD, 1998). Az egyéb változók 1997 és 2000 közötti tény és előrejelzett értékeit az OECD (2000) alapján vettük figyelembe, majd előrejelzést illetve számításokat készítettünk 2020-ig. Az eredményeket a 30. ábra illetve a 14. táblázat foglalja össze.

A különböző bérlémpolitikai pályák azt mutatják, hogy 2005-ös EU csatlakozás esetén és expanzív bérlémpolitikát feltételezve 2020-ig Magyarország 15 százalékpontot tudna behozni az EU átlagához képest fennálló bérlémpolitikai maradványból. Az eredményekből jól látható, hogy a számítások nagyon érzékenyek a bérlémpolitikai expanzív és visszafogott jellegét meghatározó paraméterekre. Az ábrán megfigyelhető, hogy még EU csatlakozás (tehát gyorsabb növekedési pálya) esetén is elképzelhető olyan viszony a termelékenység és a bérek növekedése között, hogy két évtized alatt a magyar gazdaság unióhoz képesti bérlémpolitikai maradványa a gyors GDP növekedés ellenére sem csökken.

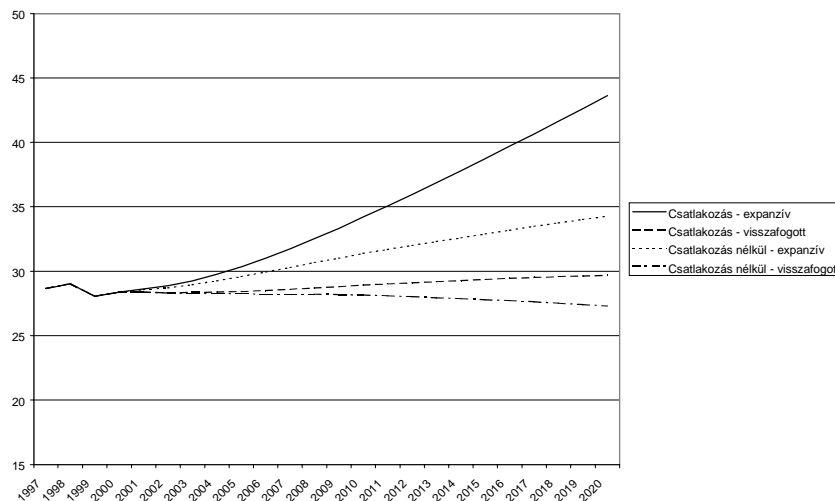
14. táblázat

Számítások a bérlémpolitikai konvergenciára alternatív EU csatlakozási és bérlémpolitikai feltételezések mellett

Néhány összefoglaló mutató, átlagos éves növekedési ütem, százalék

	1998-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2020	2001-2020
GDP					
Magyarország – csatlakozással	5,0	4,2	5,1	5,0	4,8
Magyarország – csatlakozás nélkül	5,0	3,8	4,0	3,6	3,7
EU 15	2,8	2,0	2,0	2,0	2,0
A munka termelékenysége					
Magyarország – csatlakozással	2,4	2,7	4,2	4,5	4,0
Magyarország – csatlakozás nélkül	2,4	2,3	3,2	3,0	2,9
EU 15	1,3	1,0	1,3	1,5	1,4
Bruttó bérek					
Magyarország – csatlakozással, expanzív	1,0	2,4	3,8	4,0	3,6
Magyarország – csatlakozással, visszafogott	1,0	1,1	1,7	1,8	1,6
Magyarország – csatlakozás nélkül, expanzív	1,0	1,9	2,5	2,4	2,3
Magyarország – csatlakozás nélkül, visszafogott	1,0	0,9	1,3	1,2	1,2
EU 15	1,3	1,0	1,3	1,5	1,4

A magyar bérek konvergencia pályái alternatív csatlakozási és beralakítási feltételezések mellett, az EU 15 bérszintje = 100

Forrás: Saját számítás.

A fenti szimuláció bemutatásával semmi esetre sem szeretnénk olyan benyomást kelteni, hogy a munkatermelékenység és a bérek emelkedése közötti koefficiens közvetlen gazdaságpolitikai változó lenne. Annak értéke igen sok a reálgazdaság szerkezetében gyökerező körülménytől függ, akár csak a foglalkoztatás struktúrájától, a munkaerőpiac intézményeitől, a vállalatok nemzetközi beágyazódásától és tulajdoni viszonyaitól, az árfolyamrendszertől, stb. E tanulmány függelékében három kohéziós ország példáján mutatjuk be, hogy milyen nehéz megtalálni a kompromisszumot, ahol a bérek alakulása és általában a munkaerőpiac működése kielégíti a bérekkel szemben támasztott két követelményt, hogy a bérköltség szintje ne akadályozza az országban működő vállalatok nemzetközi versenyképességét, ugyanakkor a foglalkoztatottak méltányos módon részesüljenek az általuk is létrehozott új értékből.

A kompromisszum megtalálásának kudarcát mutatja még egy, az unióhoz csatlakozott gazdaságilag elmaradott ország példája. Létezik ugyanis még egy, a közelmúltban az EU-hoz csatlakozott gazdaság, az uniótól kiemelkedő támogatásban részesülő kohéziós ország, amelyről nem szokás külön országtanulmányokat írni, pedig, noha egyedi sajátosságait nem szabad szem előtt téveszteni, mégis sok tekintetben, például a bérfelzárkózás területén igen sok tanulsággal szolgál a leendő kelet-európai EU tagországok számára. Ez az ország a volt NDK, más kifejezéssel a *Neue Bundesländer*. Nem volt még gazdaság, amely ennyire előkészítés nélkül, egyik napról a másikra lett az unió tagja, amely ilyen gyorsan kellett hogy átvegye az *acquis*-t, amely ilyen mértékű külső transzferekben (köztük uniós támogatásban) részesült, s ami a legfontosabb, amely ilyen gyorsasággal zárkóztatta fel a bérszínvonalát az uniós átlaghoz.

A német egyesítést követően 1990 és 1995 között a kelet-német bérek nyugat-német márkában mérve több mint 100%-kal emelkedtek, annak ellenére, hogy a munka termelékenysége bár javult, továbbra is alacsony szinten volt, a munkanélküliség pedig (többek között a magas bérek miatt) robbanásszerűen megnőtt. A kelet-német „kísérlet” beszédes eredményeit foglalja össze a 16. táblázat.

Munkaerőpiaci konvergencia Kelet- és Nyugat-Németország között
(Kelet-német adatok a nyugat-német adatok százalékában)

	1991	1992	1994	1996	1998
Bruttó nominálbérek	46,7	60,7	70,5	73,6	73,9
Munkatermelékenység (egy foglalkoztatottra jutó nominális GDP)	31,0	43,5	56,0	59,4	59,4
Termékegységre jutó bérköltség (Egy foglalkoztatottra jutó bruttó munkajövedelem/ Termelékenység)	150,6	139,4	126,0	124,0	124,1
Munkanélküliségi arány (regisztrált és rejtett munkanélküliség együtt)	391,1	457,0	274,6	213,8	220,2

Forrás: Franz és Steiner (1999)

Az expressz gyorsasággal végrehajtott bérkonvergencia kifejezetten politikai indíttatású volt, de a nyomás nem is csak, mint közismert, a magas politika felől jött, hanem a nyugat-német szakszervezetek így próbálták megvédeni saját territóriumukat az olcsó keleti munkaerőtől. A nyugati oldalról érkező tetemes transzferek szintén szakszervezeti támogatással jöttek, mégpedig azért, hogy a magas bérek mellett a kelet-német vállalatok a gazdálkodást fenntarthatassák. A 90-es évek első felére betervezett 100%-os bérkonvergencia azonban nem valósult meg, és amint a nyugati segélyeket visszafogták, egyre több vállalat igyekezett kibújni az iparági szintű kollektív megállapodások alól, mert a fennálló termelékenység mellett nem tudták fizetni a nyugati vezetésű szakszervezetek által kialakított béreket.

8. Összefoglalás

Mintegy másfél-két éve váratlanul, de nem minden előzmény nélkül bukkant fel a bérkonvergencia fogalma az uniós csatlakozással kapcsolatos viták témáinak sorában. Mivel a fogalommal kapcsolatos hiedelmek, külföldön éppúgy, mint belföldön, befolyást gyakorolhatnak a csatlakozási tárgyalásokra, a közhangulatra és a ratifikálás kimenetelére, érdemesnek tűnt megvizsgálni a bérkonvergencia elméleti hátterét, nemzetközi empirikus tapasztalatait és a magyar kilátásokat.

A tanulmányban négy kérdésre kerestük a választ. (1) Értelmes, illetve értelmezhető-e a bérkonvergencia fogalma? (2) Megvalósult-e a bérkonvergencia az EU elmaradottabb gazdaságaiban (a kohéziós országokban) az unióhoz való csatlakozás előtt és azt követően, és ha igen, mik voltak annak a mozgatóerői. (3) Milyen a magyar bérek helyzete az EU bérkonvergencia szempontjából? (4) Milyen előrejelzést vagy jóslatot lehet adni a magyar béreknek az EU átlagához való felzárkózásáról viszonylag gyors csatlakozás, illetve a csatlakozás elmaradása esetén?

Az *első kérdéssel* (vagyis azzal, hogy értelmes, illetve értelmezhető fogalom-e a bérkonvergencia) kapcsolatos vizsgálatok azt mutatták, hogy a közgazdasági elmélet lényegében nem ismeri a bérkonvergencia (vagyis a bérek regionális integrációk létesítése előtt vagy annak következtében felmerülő felzárkózásának) fogalmát és nem is foglalkozik vele. A bérek kiegyenlítődése megjelenik a tényezőárak kiegyenlítődéseinek nevezetes tételében, amely a külkereskedelmi elmélet egyik alapvetése. Ez a tétel azonban csak igen szigorú feltételek mellett érvényesül, és nincs külön változata regionális integrációkra. Lehetséges a bérkonvergenciát a növekedésemélet keretében értelmezni (a reálkonvergencia megvalósulásához kapcsolódó jelenségként), de ennek elméleti kidolgozása még nem történt meg.

Az elméleti alapvetés hiánya lehet az egyik oka annak is, hogy a bérek unión belüli felzárkózásáról nagyon kevés nemzetközi vizsgálat létezik. Az a két elemzés, amelyet tanulmányunkban ismertettünk arról tanúskodik, hogy ha nem is törvényszerűen, de - elsősorban vásárlóerő paritásos adatokat tekintve - némi konvergencia megvalósult a ma gazdagabbnak számító uniós országok bérszínvonala között. A másik ok, ami miatt kevés elemzés született minden bizonnyal az, hogy semelyik korábbi kibővítés esetében, a csatlakozás előtti politikai viták során nem vették elő a bérek felzárkózásának követelményét. Erről az is beszédesen tanúskodik, hogy a szegényebb tagországok bérei csatlakozásuk idején, de többük esetén a mai időpontban is, olyan viszonylag alacsony szinten állt és áll, amelyet ma a kelet- és közép-európai országok esetében a csatlakozást kizáró alacsony szintként szoktak megjelölni.

A *második kérdésre* (Megvalósult-e a bérkonvergencia?) elemzéseink alapján nem kaptunk egyértelmű választ. Míg az egy főre jutó GDP-t tekintve a kohéziós országok körében több évtized alatt megállapítható a felzárkózás, a különböző bérmutatókban egyes országok a konvergencia útját, míg mások nem egyértelmű pályát követtek. A mind a négy kohéziós országra kiterjedő ökonometriai panelbecslés igazolta, hogy a bérkonvergenciát a reálkonvergencia (a gazdasági fejlettségi szintek kiegyenlítődéseinek) részeként lehet értelmezni, különösen az EU csatlakozás után. A csatlakozást követően az egy főre jutó GDP

és a bérmutatók növekedése egy stabil, az egész EU-ra jellemző elaszticitás szerint kapcsolódnak egymáshoz.

A *harmadik kérdésre* (Milyen a magyar bérek helyzete?) sokoldalú elemzés segítségével igyekeztünk válaszolni. Megmutattuk, hogy az EU átlagtól való távolság vásárlóerő-paritáson számolva rendre jóval kisebb, mint a valutaárfolyamon számolt mutatók különbsége, és hogy a nettó bérek esetében a magyar bérek még kelet-európai viszonylatban is elmaradtak. A gazdasági növekedéshez képest is lassan emelkedő magyar bérekhez az elmúlt években a munkatermelékenység igen gyors növekedése társult, amelyek így együtt biztosították a magyar termékek erős költség-versenyképességét.

A *negyedik kérdésre* (Melyek a bérek felzárkózásának lehetséges pályái?) a bérek igazodásának négy változatát dolgoztuk ki olyan aggregátsági szinten, mint amilyen a tanulmány megelőző elemzéseit mozogtak. Az eredmények azt mutatják, hogy a következő húsz évben EU csatlakozás, viszonylag gyors gazdasági növekedés, és expanzív, a termelékenység növekedésével szorosan lépést tartó bérpolitika mellett is a magyar gazdaság csak mintegy 15 százalékpontot tud behozni az EU átlagtól való mai 70%-os lemaradásából. Az alternatív pályák azt mutatják, hogy még EU csatlakozás és gyors növekedés mellett is lehetséges olyan, a kohéziós országok fejlődése során időszakonként tapasztalt visszafogott beralakulás, hogy a magyar gazdaság az EU átlagtól való bérhátrányából két évtized alatt szinte semmit sem hoz be.

A kohéziós országok tapasztalatai, arra figyelmeztetnek, hogy a gazdasági fejlődés és a bérek alakulásának összefüggései igen összetettek és sokszínűek. További, az itteninél mélyebb – a műszaki fejlődés sajátosságaira, a termelés ágazati összetételére, a reálárfolyam alakulására is kiterjedő – vizsgálatokra van ahhoz szükség, hogy a magyar gazdaság növekedési pályájának és a bérek felzárkózásának összefüggéseit megérthessük.

Visszakanyarodva a bérkonvergenciával kapcsolatosan a közelmúltban hangoztatott politikai követelményekhez, röviden a következő mondható. A követelések elméleti alapja vitatható, korábbi EU bővítések során azokat nem érvényesítették. Különösen a kelet-német példa (de a görög és a portugál fejlődés bizonyos szakaszai is) arra figyelmeztetnek, hogy legyenek szavazat-maximalizálásban érdekelt politikusok, vagy az érdekcsoportjukért mindent megtevő szakszervezeti vezetők, akár az unió nyugati, vagy keleti oldalán, akik a csatlakozni kívánó országok béreinek gyorsított felzárkózásáért állnak ki, a követeléseik megvalósítása kockázatos. A nem szervesen, nem a gazdaság struktúrájából és ténylegesen működő intézményi kereteiből következő bérkonvergenciának nagy lehet az ára, s a bérelőny korrekciós mechanizmusokon keresztül hamar fel is morzsolódhat.

Hivatkozások

- Barro, R. – Sala-i-Martin, X.** (1995): *Economic Growth*, New York: McGraw-Hill, Inc.
- Baumol, W.** (1986): Productivity Growth, Convergence and Welfare, *American Economic Review*, 76 (December) 1072-1085. o.
- Boeri, Tito – Bröcker, Herbert** (2000): The Impact of Eastern Enlargement on Employment and Labour Markets in the EU Member States. Final report. European Integration Consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin-Milano, 2000.
- Boeri, T. - Burda M. C. – Köllő J.** (1998): Mediating the Transition: Labour Markets in Central and Eastern Europe, Forum Report of the Economic Policy Initiative No. 4, Centre for Economic Policy Research and Institute for EastWest Studies, New York.
- Burda, M. C.** (2000): East-West German Wage Convergence after Unification: Migration or Institutions? (Mimeo) Humboldt Universitaet zu Berlin.
- Bradley, J. – Modesto, L. – Sosvilla-Rivero, S.** (1995): HERMIN: A macroeconomic framework for the EU periphery, *Economic Modelling*, July 1995.
- De Grauwe, P.** (1996): *International money: Postwar trends and theories*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Durlauf, S. N. – Quah, D. T.** (1999): The New Empirics of Economic Growth, in: Taylor, J. B. – Woodford, M. (Szerk.): *Handbook of Macroeconomics, Volume 1A*, Amsterdam: North Holland.
- European Economy (1999): Broad Economic Policy Guidelines, *European Economy* Main edition. No. 68.
- Fazekas Károly** (2000) (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2000*, MTA Közgazdasági Kutatóközpont, Budapest, 2000.
- Ferenczi Barnabás** (2000a): Felzárkóznak-e a bérek is Európához? In: Fazekas (2000).
- Ferenczi Barnabás** (2000b): A bérek összehasonlításának buktatói, kézirat.
- Fischer, S. – Sahay, R., – Vegh, C.A.** (1997), From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects, in S. Zecchini (ed.): *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Fischer, S. – Sahay, R. – Vegh, C.A.** (1998a), From Transition to Market: Evidence and Growth Prospects, IMF Working Paper WP/98/52.
- Fischer, S. – Sahay, R. – Vegh, C.A.** (1998b), How Far is Eastern Europe from Brussels? IMF Working Paper WP/98/53.
- Franz, W. – Steiner, V** (1999): Wages in the East German Transition Process – Facts and Explanations, Centre for European Economic Research (ZEW), Mannheim, Discussion Papers.
- Froot, K. A. – Rogoff, K.** (1995): Perspectives on PPP and Long-Run Real Exchange Rates, in: Grossman, G. M. és Rogoff, K. (Szerk) *Handbook of International Economics Vol III*, Amsterdam: Elsevier.

- Gács** Endre (1999): Kísérlet a bérszínvonal összehasonlítására. Statisztikai Szemle, 1999. szeptember 722-731. o.
- Gács** János (1999): (Szerk.) Macroeconomic Developments in the Candidate Countries with Respect to the Accession Process, a 2. sz. részprojekt összefoglaló tanulmánya az EU által finanszírozott PREPARITY projektben, Bécs és Laxenburg: WIFO és IIASA.
- Gács** János (2000): Alternative Scenarios for Hungary's Accession and Macroeconomic Development, KOPIN-DATORG Discussion Papers No. 60. KOPINT-DATORG Economic Research, Marketing and Computing Co. Ltd. Budapest, April 2000.
- Godfrey**, Martin (1994): Valóban olyan magasak a magyarországi munkaerőköltségek? kézirat, ILO Japán program 9. sz. tanulmány, 1994. január.
- Gros**, D. – **Hefeker**, C. (1999): Labour Costs and Wage Policy Wihin EMU, European Parliament, Directorate General for Research Working Paper, Economic Affairs Series, ECON 111 EN.
- Halpern**, L. – **Wyplosz**, Ch. (1997): Equilibrium Exchange Rates in Transition Economies, IMF Staff Papers; 44(4), December 1997, 430-461. o.
- Hárs** Ágnes (1975): The Limits of Free Movement of Labour. Hungary and the European Union. ILO Japan Project on Employment Policies for Transition in Hungary, Working Paper No. 23. Budapest. 1975.
- Havlik**, P. (1999): Trade and Cost Competitiveness of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies (WIIW).
- Hunt**, J (1999): Why Does Anyone Still Live in Eastern Germany? Yale University & DIW, 1999 december.
- Hüttl** Antónia – **Surányi** Bálint – **Vita** László (1998): A gazdasági növekedés és fejlettség paradoxona a kelet-közép-európai átmenetben, *Közgazdasági Szemle* XLV. 1998, november, 937-988. o.
- Kenen**, P. (1989): The International Economy, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Inc.
- Kézdi** Gábor (1998): Foglalkoztatás és keresetek a közszférában. In: Kolosi T. - Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk. Társadalmi riport 1998. TÁRKI, 1998, 143-172. o.
- Kézdi** Gábor (2000): Versenyszféra és költségvetés. In: Fazekas K. szerk. (2000), 106-112. o.
- Kolodko**, Gregorz W.: A poszt-szocialista átalakulás tíz éve – a gazdaságpolitikai reformokkal kapcsolatos tanulságok. *Közgazdasági Szemle*, 2000. március 197-214. o.
- Kornai** János: Tíz évvel a Röpirat angol kiadásának megjelenése után, *Közgazdasági Szemle*, 2000. szeptember, 647-661. o.
- Köllő** János (1997): A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. *Esély*, 1997. 2. sz.
- Köllő** János (2000a): A gazdasági szektorok beralakulása. In: Fazekas K. szerk. (2000).
- Köllő** János (2000b): Regionális keresetek és bérköltség-különbségek. In: Fazekas K. szerk. (2000).
- Lauer**, Ch. (1999): The Effects of European Economic monetary Union on Wage Behaviour, IZA Discussion Paper No. 36, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Molle**, W. (1997): The Economics of European Integration: Theory, Practice, Policy, Third edition. Aldershot, U.K.; Brookfield, Vt. and Sydney: Ashgate.

- Lindar, L. – Schheremet, W.** (1998): Does Germany have the “world’s highest wage costs”? DIW Discussion Papers No, 166, German Institute of Economic Research (DIW), Berlin.
- Van Mourik, A.** (1994): Wages and European Integration ü Studies on the Distributional Impact of a Trade Liberalization Scheme, Maastricht, BIV Publications.
- MNB (2000): Éves Jelentés 1999, Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Oblath Gábor** (1998): Az árfolyam-politika, bérköltségek és nemzetközi versenyképesség, *Külgazdaság* 7-8. és 9. szám.
- OECD (1988): OECD Labor Force Statistics 1966 – 1986, Paris: OECD.
- OECD (1996): OECD Labor Force Statistics 1974 – 1994, Paris: OECD.
- OECD (1997a): Historical Statistics 1960-1995, Paris: OECD.
- OECD (1997b): The Tax/benefit Position of Employees 1995-1996, Paris: OECD.
- OECD (1998): The Tax/benefit Position of Employees, 1997, Paris: OECD.
- OECD (1999a): OECD Labor Force Statistics 1978 – 1998, Paris: OECD.
- OECD (1999b): OECD National Accounts 1960 – 1997. Vol. 1, Main Aggregates, Paris: OECD.
- OECD (2000): OECD Economic Outlook, June 2000, Paris: OECD.
- Piacentini, P.** (1992): Intra-European Comparison of Costs and Revenues in Industry, in: Piacentini, P., Schenkel, M, and Biagioli, M. (1992) Structures and Differentials of Labor Cost and Real Earnings in the European Context, Milan: IDSE, Quaderno 10/92.
- U.S. Department of Labor (2000): January 2000 International Comparisons of Hourly Compensation Costs for Production Workers in Manufacturing, 1975-1998, Supplementary Tables for BLS News Release, USDL 00-07, January 11, 2000, U.S. Department of Labor.
- Bureau of Labor Statistics, Office of Productivity and Technology, January 2000.
- WIIW: Trade and Cost Competitiveness of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia. A study for the World Bank, WIIW 1999. június.
- Winter-Ebmer, Rudolf – Zweimüller, Josef:** Die Auswirkungen der Ausländerbeschäftigung auf den österreichischen Arbeitsmarkt 1988 bis 1991. In: Holzmann, Robert –Neck, Reinhard (szerk.): Ostöffnung, Wirtschaftliche Folgen für Österreich, Manz, Wien 1996. 55-104. o.